

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

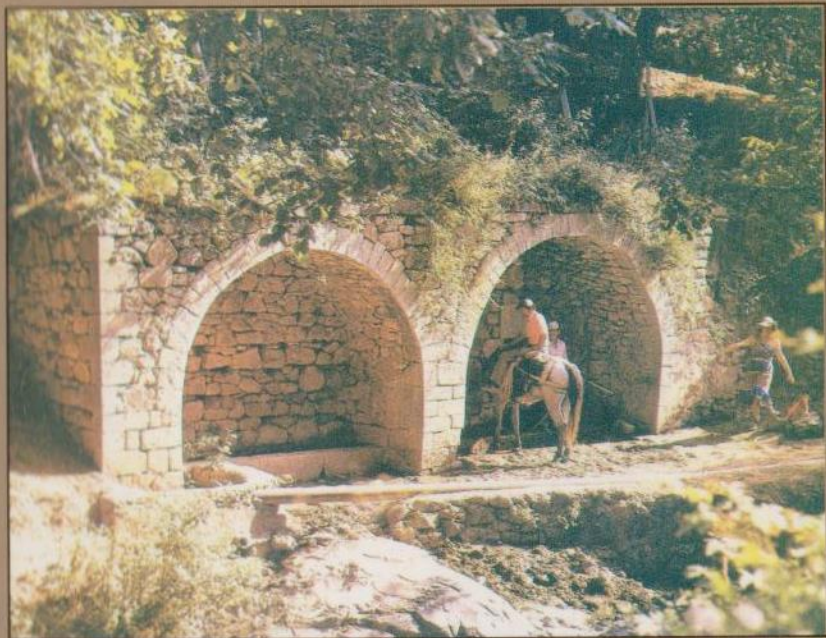
ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

18-25

ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ստեփանակերտ-2007

17 25

ԱՐՄԵՆ ՅՈՒՐԻԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

*Նվիրում եմ հորս՝
Յուրի Սարգսյանի անմահ հիշատակին*

ԱՐՅԱԽՅԱՆ

ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

40 504

ԱՐՅԱԽ ԳԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳՐԱԳԱՐԱՆ

Սրբեփանակերպ : 2007

ՀՏԳ 398 = 919.81:809.198.1
ԳՄԴ 82.3Հ + 81.2Հ
Ս 259

Սույն ժողովածուն ընդգրկում է 266 ավանդություն և ավանդագրույց՝ 55 տարբերակներով, որոնցից 244-ը առաջին անգամ են ներկայացվում գրավոր ձևով: Նյութերը հիմնականում գրի են առվել մեր կողմից 1992-2006թթ. բանասացների ծննդավայրում կամ ապրելու վայրում և պահվում են մեր անձնական արխիվում: Որոշ բնագրեր, գրի առված ԱրՊՀ ուսանողների կողմից, գտնվում են բարբառագետ Կարո Դավթյանի (1904-1985) անձնական և ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվներում:

Ժողովածուն ունի ներածություն և ծանոթագրություններ:
Ներածության մեջ ներկայացվում են արցախյան ավանդությունների հավաքագրման պատմությունը, աղբյուրները ժողովրդական բանահյուսության այլ ժանրերի ստեղծագործությունների հետ, ժանրային և իմաստային ընդհանրությունները և առանձնահատկությունները:

Ծանոթագրություններում լուսաբանվում են ավանդախոսների կենսագրական տվյալները, հարկ եղած դեպքում կատարվում համապատասխան հղումներ այլ աղբյուրներում տպագրված այն ավանդությունների վերաբերյալ, որոնք ունեն նման բովանդակություն:

Բուն ժողովածուն բաղկացած է ինը բաժնից: Իրարից տարբերակելու և տեղաբաշխելու նպատակով ավանդություններին տրված են թվահամարներ և վերնագրեր, որոնցից հետո անհրաժեշտության դեպքում կցված են համառոտ տեղեկություններ տվյալ վայրի կամ գերգաստանի տեղագրման վերաբերյալ: Տարբեր վայրերի հետ կապված բոլոր ստեղծագործությունները դասակարգված են ըստ այդ վայրերի աշխարհագրական դիրքի՝ հարավից հյուսիս՝ հաջորդականորեն:

Նյութերը բերված են առանց բնագրերի բովանդակային փոփոխության: Նատորեն պահպանված է յուրաքանչյուր խոսվածքի բարբառային տառադարձությունը, որը, բացի ավանդախոսից, ճշգրտված է տվյալ գյուղի խոսվածքը կրող առնվազն երկու այլ բարբառախոսի միջոցով:

Ժողովածուում տեղ են գտել ավանդություններ և Դարբաբայի բուն բարբառի, և Հաղորթի, Շաղախի, Շահումյանի, Մեհտիշենի ենթաբարբառների շուրջ 80 խոսվածքներով:

Ընթերցողներին օժանդակելու նպատակով ավելորդ չենք համարում ներկայացնել Արցախի տարածքի խոսվածքներին հատուկ հնչյունները, որոնք բացակայում են գրական հայերենում.

*ա՛ - ա ծայնավորի քմային տարբերակը՝ ա՛րիւն, ա՛նանտ, հանր, հանյան,
ու - ու ծայնավորի քմային տարբերակը՝ ուրո՞ւզ՝հուն, վիւրո՞ք՝-տուրք՝, տոււզոն, սուրիւ:*

*ծ - օ ծայնավորի քմային տարբերակը՝ ծգձը, շծր, ծծր, ք՛ծրիւն;
ը՛ - ը և է ծայնավորների միջին աստիճանը՝ մը՛ծ, խը՛ք, վը՛տը, ծընը՛ծընը;
ը՞ (գործածական է միայն որոշ՝ հատկապես Մայրտակերտի շրջանի խոսվածքներում) - ը և ի ծայնավորների միջին աստիճանը՝ ը՛վիւննայ, խը՛վա, նը՛ստա, լը՛վօթուն;*

*գ՛ - գ բաղաձայնի քմային տարբերակը՝ գ՛իղան, գ՛օլ, դանգ՛ա, խորնգ՛,
կ՛ - կ բաղաձայնի քմային տարբերակը՝ կ՛իւտի, կ՛իւ, կ՛ունա, կ՛ղրկ՛ամօտ;
ք՛ - ք բաղաձայնի քմային տարբերակը՝ ք՛ծրիւն, ք՛ծթուկ, բանք՛ի, մաղանք՛:*

Որոշ խոսվածքներում հազվադեպ գործածություն ունեն *դ՛, գ՛, թ՛, լ՛, ծ՛, ճ՛, ս՛, ց՛* և այլ բաղաձայններ, որոնք ներկայացնում են գրական հայերենի համապատասխան հնչյունների քմային տարբերակները՝ *քրքքանը՛, մազ՛, խութ՛, լ՛ամ, կըծ՛ աքար, ճ՛իճանչի, քըս՛ի, քըց՛ի*: Տարածքի բոլոր խոսվածքներում բացակայում է *ֆ* հնչյունը, որի փոխարեն ամենուր գործածվում է *փ* բաղաձայնը:

Գիրքը տպագրության է երաշխավորել ԼՂՀ կրթության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը

Խմբագիր՝ ք.գ.թ. Ալվարդ Ղազիյան

*Գրախոսներ՝ ք.գ.դ., պրոֆեսոր Ս.Ա. Խանյան
ք.գ.թ., դոցենտ Ա.Մ. Արայան*

Մարզայան Արմեն Յուրիի
Ս 259 Արցախյան ավանդություններ. – Ստեփանակերտ: «Գիգակ պլուս», 2007. – 112 էջ:

Ժողովածուում ներկայացվում է արցախյան 266 ավանդություն և ավանդագրույց: Ժողովածուն ունի ներածություն և ծանոթագրություններ: Ներածության մեջ ներկայացվում են արցախյան ավանդությունների հավաքագրման պատմությունը, աղբյուրները ժողովրդական բանահյուսության այլ ժանրերի հետ, ժանրային և իմաստային ընդհանրությունները և առանձնահատկությունները: Ծանոթագրություններում լուսաբանվում են ավանդախոսների կենսագրական տվյալները:

Ժողովածուն նախատեսված է բանահյուսությանը և բարբառագիտությանը գրող-վոլանտների, ինչպես նաև ընթերցող լայն շրջանների համար: ԳՄԴ 82.3Հ + 81.2Հ

ISBN 978-99941-827-7-0 ©Մարզայան Արմեն, 2007թ.

Ավանդությունները էպիկական ժանրի ժողովրդական ստեղծագործություններ են, որոնք ստուգաբանում, բացատրում, ներկայացնում են անցյալում եղած և տեղի ունեցած իրենք ու դեմքերը, դեպքերն ու երևույթները: Դրանց շնորհիվ հարազատ ժողովրդի և բնաշխարհի առանձնահատկությունները, հնում տեղի ունեցած պատմական դեպքերը, ներքին և արտաքին շփումներն ու փոխհարաբերություններն արտացոլող պատմությունները փոխանցվում են սերնդեսերունդ նախատելով ժողովրդի պատմական գիտակցության ձևավորմանն ու ինքնության հարատևմանը:

Արցախյան բանահյուսության մեջ ուրույն տեղ ունեն ավանդությունները: Ժողովրդական նման ստեղծագործություններ են ընդգրկված Ա. Տալալյանի «Ճանապարհորդությունի մեծն Հայաստան» (մասն 1, 1842թ., մասն 2, 1858թ.), Մ. Բարխուդարյանի «Արցախ» (1885 թ.), «Արվանդից աշխարհը և դրացիք» (1893 թ.), Լեոյի «Ռիստալորի հիշատակարանը» (1885 թ.), «Իմ հիշատակարանը» (1890 թ.), Բաֆթու «Խանսայի մելիքությունները» (1895 թ.), Ե. Լալալյանի «Վարանդա» (Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897թ.) գործերում, ԱԿՕԴՕԻ և ՇՄՈՄԻԿԻ տարրեր հատորներում, ինչպես նաև մի շարք ծեսագրերում: Արանցից առանձնապես արժեքավոր է Ե. Լալալյանի «Վարանդա» աշխատությունը, որտեղ ազգագրական նյութերի հետ ներկայացվում են Արցախի տարրեր գյուղերից գրառված տասնյակ ավանդություններ: Նշված բոլոր պես ստեղծագործություններն գետնոված են Ա. Ղանալանյանի «Ավանդապատում» (1969 թ.) ժողովածուի մեջ: Արցախյան ավանդությունների գրառմանը և իրատարակմանը լուրջ ուշադրություն է դարձվել նաև հետազայում: Հիշատակության արժանի են Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյանի «Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը» (1971 թ.), Ս. Առաքելյանի և Ռ. Գախիանյանի «Նաուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունը» (1978 թ.), Ա. Լիսիցյանի «Լեռնային Ղարաբաղի հայերը» (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 12, 1981թ.), Ա. Դավիթյանի «Արցախ» (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983թ.), Լ. Հարությունյանի «Նշխարներ Արցախի բանահյուսության» (1991 թ.) ժողովածուները, որտեղ բանահյուսական այլ ժանրերի հետ տեղ են գտել բազմաթիվ հիմնականում մինչև այդ չգրառված ավանդություններ:

Մեծ են ավանդությունների աղբյուրները ժողովրդական բանահյուսության այլ, հատկապես էպիկական ժանրի մյուս ստեղծագործությունների հետ: Եվ պատահական չէ, որ ժամանակի ընթացքում տեղի են ունեցել փոխանցումներ դրանց միջև, ինչը հիմք է տվել որոշ գիտնականների՝ ավանդությունները նույնացնել այլ ժանրերի հետ¹: Այսպես Տուսի գյուղի «Պրորժկայենց տղանքի մասին պատմվող ավանդությունը» (N 93) բանագիտական գրականության մեջ ներկայացվում է նաև որպես հեքիաթ²: «Հիչերված և ցերեկվա հաջորդականությունը բնորոշող ավանդությունը» (N8թ) հանդես է գալիս «Սիման թաքավորը» հեքիաթի մեջ³ և նույնիսկ գործածվում որպես հանելուկ (Սիմ պատալ կրծե՞՞ ըրը՜կին մին սղժ, մին սիպտակ կըծե՞՞, մինը կըզվում ա, մինը՝ լըտ տամ): Քիչ չէ նաև ավանդությունների վերածված անեկոտների և գրույցների թիվը: Այսօր էլ արցախյան գոյամարտի երկուսերի մասին իրավուն են զանազան իրավուն և չափաանցված պատմություններ, որոնք, անշուշտ, տասնյակ տարիներ հետո կտանան ավանդության արժեք: Որոշ ավանդություններ էլ ժամանակի ընթացքում դարձել են առած-ասացվածքներ, դարձվածներ, օրինանքներ, անհեծքներ՝ իրենց մեջ խտացնելով հարազատ ժողովրդի իմաստությունն ու փիլիսոփայությունը: Այսբանով հանդերձ ավանդություններն ունեն իրենց բնորոշ առանձնահատկությունները, ինչը պայմանավորված է նրանց դերով, որը, ի տարբերություն մյուս ժանրերի, ոչ թե ունկնդիրների գեղարվեստական պահանջումներին բավարարումն է, այլ նրանց համապատասխան աշխարհագրական, պատմական, կենցաղային, կրոնական ու այլ կարգի տեղեկություններ հաղորդելը⁴: Ավանդությունները ստեղծվում և պատմվում են հիմնականում իրենց նյութ դարձած դեմքերի ու դեպքերի,

ստեղծագործություններն ու վայրերի մոտակայքում: Եվ թե՛ այլ ժանրերի ստեղծագործությունների բանասացները պետք է ունենան համապատասխան բնատուր ծիր, ապա ավանդախոսները տարբեր խավերի և տարիքի սովորական մարդիկ են, որոնք երբևէ իրենց լսածն ու տեսածը հաղորդում են խոսակիցներին: Յուրահատուկ է նաև ավանդությունների կառուցվածքն ու ձևը: Դրանց հատուկ է կարծ, պատմողական խոսքը, որը հազվադեպ է ուղեկցվում հարց ու պատասխանով, երկխոսություններով և գերծ է այլ ժանրերի հատուկ կայուն բանաձևերից: Ավանդությունների գեղարվեստական արժեքը հիմնականում պայմանավորված է նրանց տեղում ոճով: Ընդամենը մի քանի նախադասությամբ ավանդախոսները պարզ ու հասկանալի լեզվով ներկայացնում են կյանքի մի պատկեր, որտեղ բավական հաջող բնութագրվում են արտաքին աշխարհն ու ժամանակը: Առավել մեծ է նման ստեղծագործությունների պատմական և ճանաչողական արժեքը: Հաճախ դրանք դառնում են հուսալի աղբյուր պատմագետների, բանագետների և ազգագրագետների համար՝ հնարավորություն ստեղծելով բացահայտելու հարազատ ժողովրդի պատմության, կենսակերպի, կենցաղի, աշխարհայացքի, հավատալիքների այս կամ այն առանձնահատկությունը, լրացնելով գրավոր աղբյուրների բացը, մեկնաբանելով տարբեր ժամանակաշրջաններում ժողովրդի վերաբերմունքն ու զեհատակայն պատմական իրականության, դեպքերի ու դեմքերի նկատմամբ, նպաստելով անհետացած հասարակական որոշ երևույթների հայտնաբերմանը, նրանց ծագման ու գոյատևման համազանցների պարզաբանմանը: Դրան զուգընթաց բազմաթիվ ստեղծագործություններ, տարիներ ու դարեր շարունակ փոխանցվելով սերնդից սերունդ, կորցրել են իրենց հավատարմության արժեքը՝ աղավաղելով ստույգ ժամանակագրությունն ու պատմական փաստերը: Աղավաղումները հատկապես անկառու են այն ստեղծագործություններում, որտեղ փորձ է արվում ստուգաբանել անձնանունները, տեղանունները, երևույթների ու առարկաների անունները: Սիս թե ինչու լեզվաբանները խիստ թերահավատությամբ են ընդունում նման փաստերը: Սակայն որոշ դեպքերում դրանք լեզվաբանական տեսակետից նույնպես կարող են արժեք ներկայացնել. օրինակ, Մարտունու շրջանի Մխտորաշեն (Ալխուտորաշեն) գյուղի անունը շատերը կապում են մխտոր բառի հետ, չնայած գյուղացիների վկայությամբ մխտորը այդ գյուղում լավ չի աճում: Մինչդեռ ավանդությունը պատմում է, որ այդ տեղանքը, շնորհիվ իր գեղեցիկ բնության, սառնորակ աղբյուրի և հանրահայտ սոսի ծառի, երկար ժամանակ եղել է Իրանի շահի անառանցը, որի պատճառով էլ կոչվել է Շահի դուրան չեն (շահի կանգնելու շեն), իսկ հետագայում Շըխուդորաշեն (N 32), ինչը և ժողովրդական ստուգաբանությամբ կապվել է մխտոր բառի հետ՝ ստանալով ներկայիս ձևը: Նման ստուգաբանությունն արդեն լուրջ խորհրդածությունների տեղիք է տալիս:

Հիմք ընդունելով ավանդությունների էությունը՝ Ա.Ղանալանյանը դրանք բաժանում է երեք հիմնական տեսակների⁵.

1. **Ստուգաբանական ավանդություններ**, որտեղ մեկնվում, ստուգաբանվում և իմաստավորվում են անհասկանալի բառերը:
 2. **Բացատրական ավանդություններ** որոնք ընդգրկում են երկնային և երկրային տարրեր մարմինների առաջացումը, կենդանիների ու բույսերի տարբեր հատկություններ, մարդկային ամենատարբեր հարաբերություններ, գանազան երևույթներ, սովորություններ, հավատալիքներ, հանգամանքներ:
 3. **Վարքաբանական ավանդություններ** որտեղ կենսագրական տեղեկություններ և միջադեպեր են պատմվում իրական և մտացածին, հայտնի և անհայտ անհատների կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ:
- Արցախյան բանահյուսության մեջ ըստ բանակի գեղարվեստի են ստուգաբանական ավանդությունները: Յուրաքանչյուր քնակիչ փորձում է ստուգաբանել իր բնակավայրի և շրջապատող առարկաների անունները՝ տալով

հիմնականում տեղական, պատմական բացատրություն⁸: Քիչ չեն նաև քա-
ցատրական ստեղծագործությունները, իսկ վարքաբանական ավանդազրույցները
զգալիորեն գիշում են այդ երկուսին: Որոշ ստեղծագործություններ էլ իրենց
էությանը կարող են դասվել և առաջին, և երկրորդ խմբերի մեջ:

Ըստ բնույթի ավանդությունները բանագիտության մեջ լինում են *ազգային*,
միջազգային և *եկամուտ*⁹: Ղրանց մեջ քանակով և պատմական ու ձանաչողական
արժեքով գերակշռում են ազգայինները:

Արցախյան ազգային ավանդությունները սերտորեն կապված են Հայաստանի
այլ վայրերի համանման ստեղծագործությունների հետ, որոնց միջից հառնում է
հայի կերպարը՝ իր բնավորությամբ ու հոգեբանությամբ, կենցաղով, սոցիալ-
տնտեսական հարաբերություններով, հավատալիքներով, սովորություններով
կապված հայրենի բնաշխարհի հետ: Թերևս այդ ստեղծագործությունների մեջ
կարելի է առանձնացնել բուն արցախյանը, որոնց մեծամասամբ ստուգաբանական
ավանդություններ են և մեկնաբանում են այն անուններն ու երևույթները, որոնք
գործածական են միայն Արցախում: Այսպես, Մարտունու շրջանի Հաղորտի գյուղի
մերձակայքում գտնվող *Փղրթուշ ախպիրը* այդպես է կոչվում այն օրվանից, երբ
հովվը ստիպված էր փոխել աղբյուրի հունը և նրա ակի մեջ բրդում (*կըրթուշ*)
պատրաստել (*N 168*):

Հաղորտի շրջանի *Տիզնիսը* (*Ղիզախյալտ*) սարը իր անունը ստացել է այն
ժամանակ, երբ կռապաշտների թագավորը հրամայել է քրիստոնեությունն
ընդունած իր մերձավորներին փայտի նման դիզել և վառել (*N 81.ա*):

Շուշու շրջանի Բերդածոր գյուղի մերձակայքում է գտնվում *Պարին պիժ*
սրբավայրը, որտեղ թաղված է ժողովրդի մեջ տարածված հիվանդությունը
կանխած անանուն մի բժիշկ: Քանի որ, չիմանալով բժշկի անունը, բոլորը նրան
կոչում էին բարի բժիշկ (պարի պըժիշկ), ուստի սրբավայրին էլ տվել են *Պարին պիժ*
անունը (*N 155*):

Մարտակերտի շրջանի Կուսապատ գյուղի բլուրներից մեկը կոչվում է
Հայրունց թումբ, քանի որ Իրանի Ղարաղաղի գավառից գաղթած Հայրունց ազգը
սկզբնական շրջանում այս բլրի վրա է բնակություն հաստատել (*N 105*):

Ասկերանի շրջանի Ղահրազ և հարևան գյուղերում գործածական է *Ղիհրզզճճու*
պէլի դարձվածը, որով կոչում են ճաշկերույթի ժամանակ սեղանի մոտ կանգնած
մարդկանց: Պարզվում է, որ առաջներում Ղահրազ գյուղում հարսանյաց հանդեսի
ողջ ընթացքում թավորը (*պէլիժ*) մնում էր կանգնած հարսանիքը ղեկավարելու
համար (*N 253*):

Արցախյան ավանդությունների մեջ առանձնահատուկ տեղ ունեն հայրենի
բնաշխարհն ու նրա հետ կապված հավատալիքներն ու պաշտամունքի
առարկաները: Արցախում ևս ժամանակին մեծ հավատ կար ոգիների գոյության
վերաբերյալ, որի մնացուկները առայսօր պահպանվում են: Ահա թե ինչու
ոգեղինացվել ու անձնավորվել են հայրենի լեռներն ու քարերը, ջրերը, բույսերն ու
կենդանիները, առանց որոնց անհնար է արցախյան գոյությունը:

Լեռներից հատկապես պաշտամունքի առարկա են դարձել Քիրզը, Մռալն ու
Ղիզախյալտը, որոնց վրա գտնվող ուխտատեղիները իրենց արտացոլումն են գտել
մի շարք ավանդություններում: Լյծմ էլ արցախցի կանայք, ձեռքերը կարկառելով
դեպի այդ լեռները, խնդրում են կատարել իրենց իղձը՝ մեկին պահպանելու, երկար
կյանք պարգևելու, փորձանքներից հեռու պահելու կամ պատժելու: Այսպես, չար
կետուրից ազատվելու համար թշվառ կինը խնդրում է Քիրսին իրեն քար դարձնել,
որը և իսկույն կատարվում է (*N 96.ա*), բաքվեցի հայ կինը հեռու-հեռվից դիմում է
Ղիզախյալտին իր մահամերձ որդու կյանքը փրկելու խնդրանքով՝ խոտանալով
մատաղ անել, և հիվանդը, որի մահը բժիշկները համարում էին անխուսա-
փելի, կազդուրվում է (*N 81.բ*), բնակիչները խնդրում են Մռալին փրկելու իրենց

Քախախց, որը, անչափ բարձրանալով, սուվերի տակ է թողել ողջ շրջակայքը:
Մռավը լսում է խեղիքը և թրով ջարդում ըմբոստ լեռան գլուխը (*N 103*):

Հայրենի լեռների հետ պաշտվում են նաև մի շարք քարեր և ժայռեր, որոնք
դարձել են ուխտատեղիներ: Ղրանց մոտ սղոթում են, մոմ վառում, մատաղ
կտրում:

Հերեր գյուղից վերև լեռան լանջին, կա մի հսկա ժայռ, որի գլորման
սարսափից գյուղացիները ստիպված են եղել տեղափոխվել ներքև և կառուցել նոր
տներ¹⁰: Երկուրը ստիպել է բնակիչներին պաշտել այդ ժայռը, որպեսզի չգլորվի և
չափերի գյուղը:

Գյուլնե Ճարտար գյուղում է գտնվում *Շմանեքը* երեք ժայռերից կազմված մի
ամբողջություն, որոնց միջև կա երկու խորշ: Այդ խորշերով անց են կացնում
կատարած անասուններին, որպեսզի խելոքանան¹¹:

Խնձրիստան գյուղի մոտ է գտնվում *Սուլուլ քարը*: Ավանդության համաձայն դա
քարացած մի կին է երեխան գրկին, որը, ձգտելով ազատվել իրեն հետապնդող
թշնամներից, խնդրել է Աստծուն՝ իրեն քար դարձնել (*N 119.ա*): Սեկ այլ
տարբերակի համաձայն կինը բողբոջ է Աստծու դեմ դաժան ճակատագրի համար,
որի պատճառով Աստված զայրացել և նրան քար է դարձրել (*N 119.բ*):

Առանձնակի պաշտամունքի առարկա են ծծաքարերը, որոնցից իր գործությամբ
հայտնի է Խերխան գյուղի մերձակայքում գտնվողը: Այն հեռվից ծծկեր երեխային
կերակրող կնոջ տեսք ունի, որի ծծերից կաթ-կաթ ջուր է հոսում: Սակավակաթ
կանայք այդտեղ աղոթում են, մոմ վառում, այդ ջրից քսում իրենց կրծքերին, և կաթը
իսկույն առատանում է: Ոմանց պատմելով այստեղ ժամանակին ապրել է Խերխան
թագավորի չքմաղ դուստրը Շուվիկը, որը, չցանկանալով թշնամիների ձեռքն
ընկնել, ինքնասպան է եղել: Չար թշնամիները կտրել են նրա ծծերը և դրել ժայռի
վրա, որից Աստծու գործության սկսել է կաթնաջուր հոսել¹²: Սեկ այլ ավանդության
համաձայն մի անխիղճ մայր այս ժայռի մոտ արձակել է իր ծծկեր երեխային և
փախել: Աստված ժայռին ծծեր ու կաթ տալու շնորհք է պարգևել, որ երեխան
սովից չմեռնի (*N 96.բ*): Իսկ ոմանք էլ ասում են, որ այդ ժայռը ժամանակին չար
կետուրից հալածված մի հարս է եղել, որը, այլևս չցանկանալով վերադառնալ
կեսուրի մոտ, խնդրել է Քիրսին՝ իրեն քար դարձնել (*N 96.ա*):

Նման ծծաքարեր կան տարբեր գյուղերում:
Հայտնի են նաև մի շարք քարեր, որոնցից յուրաքանչյուրը պաշտվում է՝ որպես
մի որոշ հիվանդության բժշկող: Որոշ քարեր էլ, թեև չեն պաշտվում, բայց հայտնի
են իրենց շուրջը ստեղծված ավանդություններով:

Հաղորտի գյուղի մոտ գտնվող *Ավանա քարը* հայտնի է նրանով, որ այստեղ
Ավան Յուզբաշչին և Թաղխան հարյուրասպետը հաղթել են պարսիկներին այս քարի
վրա արձանագրելով հաղթանակի պատմությունը (*N 98*):

Գտիչ բերդը և Թաղտու գյուղը բաժանող ծորում կա մի հսկա քարակույտ
Կուսում քարեր, որը ըստ ավանդության հավաքել են Բուղայի զինվորները
ցանկանալով ծորը լցնել քարերով և ձանաղաքի բացել բերդը գրավելու համար (*N*
97):

Նման մի քարակույտ էլ կա Աստղաշեն գյուղի մերձակայքում անտառի մեջ, որ
կոչվում է *Խէխումծ*: Մի անգամ այստեղ մի հարս խեղդել է յուր սկեբորջը:
Սովորության համաձայն գնացող-եկողը երեք քար է նետում պատակի սպանված
տեղը, որից և գոյացել է քարաբլուրը (*N 120*):

Արցախում մնում են նաև ջրի պաշտամունքի մնացուկները, մի քանի
առչյուրներ, սուրբ համարվելով, շարունակում են մնալ հիվանդությունների բժշկող:
Ղրանցից մի քանիսը ամենայն տեսակ, իսկ մյուսները միայն որոշ
հիվանդությունների բուժիչ սրբատեղիներ են համարվում: Մինչև այժմ էլ
սղոշվում է Գյուլնե Ճարտարի *Ղավաջիչնձ ախպիրը*, որը համարվում է մուղբոր
կիվանդության բժշկող: Հիվանդները, ինչպես հնում, աղբյուրի առջև մոմ են վառում,

աղոթում և լողանում կամ վճացվում ժայռի մեջ փորված ջրափոսի մեջ: Նրանց համար, ովքեր ի վիճակի չեն բարձրանալ աղբյուրի մոտ, ջուր են տանում, սակայն այդ դեպքում չպետք է հետ նայել կամ ջրի ամանը գետնին դնել, այլապես ջուրը կկորցնի գորությունը:

Որպես անեն տեսակի հիվանդությունների բժշկող՝ հայտնի է Հաղորտի գյուղի *Չըրափուր ախպիրը*, որին այցելելով՝ հիվանդները այդ ջրից խմում և քսում են իրենց մարմնին ու կազդուրվում (N 165):

Դիզաբայտ լեռան ստորոտի գյուղերում մեծ համբավ ունի լեռան վրա գտնվող *Արչին ախպիրը*: Ավանդությունը¹¹, ըստ որի աղբյուրը բխել է ծաղափից տաշտովող առջի՝ երկնքին ուղղված խնձրանքի արդյունքում, հիմա էլ պատմվում է այդ գյուղերում: Պաշտվում է նաև աղբյուրից վերև գտնվող քարայրը, որտեղ կայծակը խոցել է արչին (N 167):

Բազմաթիվ են այն աղբյուրները, որոնք չեն պաշտվում, բայց նրանց մասին հյուսվել են գեղեցիկ ավանդություններ: Գողտրիկ մի պատմություն է խաչմաշ գյուղի *Կոյր ախպիրի* մասին պատմվող դեպքը: Ջուր վիշապը կուլ է տալիս ջրի մեծ աղջկան: Նրա մահը սգում է սիրած տղան և անհիծում:

Չորանաս, աղբյուր, կուրանաս, աղբյուր, - ինչը և կատարվում է¹²:

Մյուս տարբերակի համաձայն երիտասարդ հովվիը մորթազգեծ է անում մի կով և կաշվով փակում վարար աղբյուրի հունը, որպեսզի կարողանա հանել սիրած աղջկա դիակը, բայց ինքն էլ խորտակվում է: Հետագայում, երբ ժողովուրդը բացում է աղբյուրի հունը, այն արդեն ցամաքած (կուրացած) էր (N 181.բ): Մեկ այլ վարկած էլ պատմում է, որ այստեղ խեղդվել է կռապաշենի առաջնորդի աղջիկը: Կատաղած առաջնորդը հրամայել է քարերով լցնել աղբյուրը և կուրացնել (N 181.ա):

Հացի գյուղում է գտնվում *Անահիտին ախպիրը*: Ժողովրդի պատմելով՝ այս աղբյուրի մոտ է վաչագան թագավորը առաջին անգամ հանդիպել իր ապագա կնոջը՝ Անահիտին¹³: Նույն ավանդությունը պատմվում է նաև Չլորան գյուղի մերձակայքում գտնվող համանուն աղբյուրի մասին (N 170):

Հետաքրքիր է Կաղարծի գյուղի տարածքում գտնվող *Հաց ախպիրի* պատմությունը¹⁴: Այն սկզբում կոչվել է Թարխան աղբյուր բխեցնողի որսկան Թարխանի անունով: Հերթական անգամ, երբ որսկանը ցանկանում է հագեցնել ծարավը, մի ագրավ մի քանի անգամ իրեն մետում է աղբյուրի ակը՝ պղտորելով ջուրը: Ջայրացած որսկանը կրակում ու սպանում է ագրավին և հետո միայն նկատում, որ օձը թույնը թափել է ջրի մեջ: Խիստ զղջալով արածի համար՝ Թարխանը ճաշկերպի է հրավիրում իր անապատացիներին և, պատմելով իր երախտամոռության (նամարդության) մասին, խնդրում աղբյուրի անունը փոխել և դնել *Նամարդի ծար*: Աղբյուրը ստանում է երկու անուն՝ *Թարխան ախպիր* և *Նամարդի ծար*: Հետո ավելանում է նաև երրորդ անունը՝ *Հաց ախպիր* Կաղարծիից Հացի գյուղ տանող ճանապարհին գտնվելու պատճառով:

Որոշ ավանդություններ են պահպանվել նաև այլ ջրերի մասին: Բայուջա գյուղի գետը կոչվում է *Մղղրափետ*, քանի որ մեղուները բույն էին դրել նրա ակի մեծ ծառի վրա, որտեղից մեղուր հոսում էր և լցվում գետը (N 176):

Ամենք գյուղի մոտ գտնվող լճակում խեղդվել է մի ջահել աղջիկ: Ազավոր մայրը անհիծել է, որի հետևանքով ջուրը սևացել և ստացել է *Ալվ ծով* անունը (N 180):

Հուզիչ է Թարթառի հովտում եղած *Էշի արխի* մասին եղած ավանդությունը, գեղեցկուհին այսպես է դնում իրեն սիրո առաջարկությամբ դիմած երկու երիտասարդների մասը. կամուսնանա նրա հետ, ով առաջինը կկարողանա ջուր հասցնել մինչև իր հոր պալատը: Ջիվանշիրի մեկից որդին, տեսնելով, որ համառավորը՝ խաչենի մեկից որդին, աշխատանքն արդեն ավարտում է, դիմում է խարդախության. Թարթառ գետից մինչև աղջկա հոր բերդը կտավ է մեկնում, որը, արևի տակ փայլելով, հեռվից հոսող ջրի տապավորություն է թողնում: Տեսնելով «հոսող

ջուրը»՝ խաչենի մեկից որդին հանկարծամահ է լինում: Ժողովուրդը խաբված կլիտասարդին կոչում է էշ, իսկ առում է *շի արխ*¹⁵:

Արցախում յուրանատուկ է նաև բույսերի և կենդանիների պաշտամունքը: Ռատապաշտության մեջ նախապատվությունը տրվում է պրեռչնի (բոնչենի) ծառին, որին կարելի է հանդիպել կալատեղերում, գերեզմանոցներում, սրբավայրերում: Հատկապես պաշտվում են այս վերջինները, քանի որ ժողովրդի մտածողությամբ և կտուր գորությունը տված է սրբերին և նրանց մոտ գտնվող ծառերին: Գրեթե յուրաքանչյուր գյուղ ու սրբավայր ունի նման ծառեր, որոնց հանդեպ խոր հավատով են լցված բոլոր բնակիչները: Մեծ մեղք է համարվում սրբազան ծառերը կամ նույնիսկ նրանց փոքր ձյուղերը կտրելը, հանդգնողը ժողովրդի դատողությամբ անապայման պատժվում է:

Հաղորտի շրջանի Պեթանց գյուղի եկեղեցու բակի մեծ պռշնենու մասին ասում են, որ մի անգամ գյուղի պատանիներից մեկը համարձակվել է բարձրանալ ծառը և պարսատիկի համար երկձուր կտրել: Սակայն իջնելուց ընկել է ժայռի վրա և իսկույն մահացել: Հետագայում մահացել են նաև նրա եղբայրները և բույրերը: Պատահական չէ, որ մինչև հիմա ոչ ոք չի համարձակվում օգտագործել անգամ ծառի չորացած և թավկած ձյուղերը, դրանցով միայն մատաղ են եփում, կամ ծերունիները այքի ուլունքներ են պատրաստում նորածինների համար (N 130): Նույն գյուղի մեկ այլ սրբավայրի՝ *Արիսատուկի* մասին պատմում են, որ գյուղի գավակ չունեցող բնակիչներից մեկը Աստուռ պատվերով մի գերեզմանաքար է տանում և կանգնեցնում այդտեղի թեքնի տարբեր ծառի տակ, և ինը ամիս հետո նրա ընտանիքում տղա է ծնվում: Այի գյուղացի համազուլացիների բնորոշմամբ խելքը հացի հետ կերած մի հայ, անտեսելով պաշտամունքը, սուրբ ծառի կայծակից չորացած և ընկած ձյուղը կտրտում և օգտագործում է տան կարիքների համար, որի պատճառով էլ նրա աջ ձեռքը չորանում է (N 137): Բացի պռշնուց և թեքնուց պաշտվում են նաև կաղնին, սոսին, ձապկին, ընկուզենին, տանձենին և այլ ծառեր: Այդ ծառերի տակ մատաղ են անում, մորթված անասունի կամ անլորի գլուխն ու ոտքերը դնում ծառի փչակում, մոմ վառում, թաշկինակ կամ հագուստի մի կտոր կապում ծառի ձյուղին և վերադառնում: Նման ծառերը չորանալուց հետո էլ մնում են՝ որպես պաշտամունքի արարկա: Դրանց փտած ձյուղերի փոշին, որ կոչվում է *խնոթուն*, ջրի մեջ լուծում և լվում են հիվանդություններից զերծ մնալու համար:

Ավանդություններ կան նաև սովորական բույսերի մասին: Ըստ դրանց բամբակը բուսել է կավի մնացորդներից, որից աստված կերտել է մարդուն, խաղողը առաջացել է Նոյ մահապետի մատուցած զրի ոսկորներից¹⁶:

Հետաքրքրական է խաղողի վազի մասին եղած պատմությունը. ժամանակին խաղողի որթը մի սիրուն, ուղիղ ձյուղերով թուփ է եղել, որի պտուղներից առաջին անգամ գինի ստանալով՝ մարդիկ խմել են և հարբելով խաղողի ձյուղերը ծուռուծուռ կապկապել, որից և վազը ստացել է ներկայիս տեսքը (N 184):

Թեքնին ու թեքենին աճել են մի կնոջ կրծքերից, որը մեռնելիս պատվիրել է և կտնուս տիրություն անել իր մանուկներին: Աստված մոր կաթը թուփ ու թուփ է դարձրել, երեխաները սնվել ու մեծացել են¹⁷:

Հասկը ժամանակին բերքառատ է եղել ամբողջ ցողունը պատած հատիկներով: Մի կին հանգձել է հացի լավաշով սրբել երեխայի կեղտը, Աստված զայրացել և հասկից թողել է միայն ցողունը: Բայց, խղճալով սովից ոռնացող շներին, թույլատրել է ուսակին քիչ բերք տալ (N 185):

Թեքուններից ամենից տարածվածը ծիծեռնակի պաշտամունքն է, որի մասին եղած ավանդությունները այժմ էլ տարածված են տարբեր գյուղերում: Մի պատմության համաձայն օձը պատվիրում է լվին խայթել բոլոր կաթնասուններին և տեղեկացնել, թե որի արյունն է ամենաքաղցրը: Ծիծեռնակը, իմանալով, որ լուն ամենաքաղցրը մարդու արյունն է համարել և պատրաստվում է այդ մասին հայտնել ռձին, կտցում և պրկում է լվի լեզուն: Օձն էլ փորձում է խայթել ծիծեռնակին, բայց

հասցնում է միայն պոչի մեջտեղից կծել, որի պատճառով էլ ժիծեռնակի պոչը մնում է մկրատած¹⁸։

Մի այլ ավանդություն վկայում է, որ ժամանակին մի խորթ մայր, կեռծ հիվանդանալով, պատվիրել է ամուսնուն կտրել երեխայի ճկույթը, եսել և բերել իրեն։ Պահանջը կատարելուց հետո ճկույթը ժիծեռնակ է դարձել և թռել (N 186.ա)։ Մեծ մեղք է համարվում ժիծեռնակին սպանելը, անգամ նրա բույնը քանդելը, թեկուզ այն լինի տան մեջ կամ նույնիսկ օջախի գլխին։ Ժողովրդի կարծիքով ժիծեռնակի բույնը քանդողի տունը անպայման կավերվի։

Ավանդություններ պահպանվել նաև այլ թռչունների մասին։ Ազոսվի մասին ասում են, որ մի անգամ, տեսնելով, որ ուխտագնացության եկածների մատաղի կաթսայի մեջ օձ է մտել, չի կարողանում հասկացնել հավաքվածներին և ստիպված իրեն նետում է թունավորված կաթսան փրկելով մարդկանց (N 199.ա)։ Մի այլ պատմության համաձայն ազոսվը ժամանակին մի վատ կին է եղել, որը կաշառվելով մահացած քրոջ աղջկան հանձնում է թագավորի մարդկանց, որ դենն կառուցվող բերդի պատի մեջ, որպեսզի այն չփլվի։ Մահացող աղջիկը վեոջին շնչում անիծում է մորաքրոջը, և վերջինս դառնում է սև ազոսվ։ Ասում են մինչև հիմա էլ ազոսվը պատ տեսնելիս կանգնում է վրան և փորձում կտուցով քանդել, իբրև գիտակցել է սխալը և ցանկանում է հանել քրոջ աղջկան (N 199.բ)։

Սողուններից կատվում է լորտուն (լօկը)։ Ժողովրդի հավատամքն լորտուն հայ է, իսկ օձը՝ թուրք։ Պատահական չէ, որ լորտուն միշտ սպանում է հանդիպած օձին, որպեսզի վեոջինս հայերին չխայթի։ Պաշտվում է նաև տան օձը, որը համարվում է *դժվանք* (հաջողություն բերող)։ Իշխում է այն կարծիքը, որ, եթե շահմար օձը մեկի բերանում քթի, վեոջինս իմաստուն կդառնա։ Նման պատվի արժանացել է *Օլլի Փիրուկ* (N 222)։ Օձերը տարին մեկ փոխում են իրեն շապիկը (հալավը)։ Այդ շապիկը մարդիկ դնում են հացի մեջ և ուտեցնում երեխաներին, որ ձեռքերի գորտնուկը անցնի, կամ պահում են գլխարկների մեջ, որ ուրիշ օձեր չմտնեան։

Կաթնասուններից կատվի մասին ասում են, որ նա Քրիստոսի թաշկինակն է։ Իբրև մի անգամ Հիսուսը իյուրընկալվել է մի տան և, տեսնելով, որ մկները խանգարում են ձաշել, հանել է թաշկինակը, խաչակնքել և արծակել։ Այն իսկույն կատու է դարձել և հալածել մկներին (N 274)։ Կատուն համարվում է սուրբ, նրան սպանելը մեծ մեղք է իզուր չեն ասում։

- *Հու վեր մին կատու ըսպանե, բեդմա օխտը լը խժե շինի, հանցու մեխկա միզվի։*

Հայ ժողովրդական հավատալիքներում գզալի տեղ ունի արջի և գայլի պաշտամունքը¹⁹, որի մնացուկները գոյատևում են Արցախում։

Մի ավանդություն համաձայն արջը ժամանակին աքոջ ժամանակին աքոջ ջրադացական է եղել։ Մի անգամ նա գողացել է բազմազավակ որբայրու այլուրի մի մասը և վեոջինիս անծօքով դարձել արջ (N 275)։ Հուգիչ պատմություն է Պղտկես պեթք եկեղեցու բակում թաղված արջի մասին եղած ավանդությունը։ Երեխտապարտ արջը կամովին գնում է վանք և օգնում իր վերքը բուժած տերտերին եկեղեցու կառուցման համար քարեր կրելով։ Հերթական անգամ հեռվից քար բերելով նա իր փրկիչին մետած է գտնում և, վշտից գլուխը խփելով հանգուցյալի տապառաքարին, ինքնասպան լինում։ Արջին թաղում են եկեղեցու բակում, որը և դառնում է սրբատեղի։ Չբեր կանայք չոքեչոք պտտվում են արջի գերեզմանաքարի շուրջը, Աստված ասում է՝ պըտկըվիս, չքակիք, և նրանք պտտավորվում են։ Այստեղից էլ ժողովրդի ստուգաբանությամբ առաջացել է վանքի անունը (N 150)։ Նմանատիպ մի գերեզման էլ կա Խանաբաղ գյուղի մերձակայքում՝ Նրիառակ տեղանունով։ Ասում են այստեղ մի գայլ է թաղված, որը սնել և պաշտպանել է գաղթի ժամանակ մորը կորցրած մի մանկան (N 157)։

Էշի մասին ասում են, որ անհավատ է եղել, գնացել է Աստու մոտ և, ընդունելություն չգտնելով, ստիպված դիմել է կաթնակին։ Վերջինս էլ խփել և կտրել է ազին²⁰։ Մի այլ ավանդություն ներկայացնում է եզան և էշի հավատարմությունը, խեղճ աղանա որդին խնդրում է կենդանիներին՝ օգնել իրեն։ Միայն էշն ու եզն են

մուռեմուն նրան և ընկերանուն։ Այդ օրվանից մարդը իր հավատարիմ ընկերներով կրվում է քարի ու հողի հետ²¹։

Երկնային լուսատուներից պաշտվում են հատկապես արևն ու լուսինը։ Հիշտ է դրանց առաջ այլևս ծունր չեն իջնում և չեն աղոթում, ինչպես առաջներում, բայց չառունակում են դրանցով երդվել։

- *Էն մըղ վը, թա էտ պեճը ըրած ինին, էն լուսինիզան ինձ քուռըցնե, թա սը՛տ ինին։*

Շեր կանայք երբեմն դիմում են այդ լուսատուներին՝ խնդրելով պահապան լինել իրենց հարազատներին։

Ասում են արևը մի վախկտ և ամաչկտ աղջիկ է եղել, գիշերը վախեցել է շրջել, գիշերը ամաչել։ Մայրը ստիպված տվել է մի փունջ անեղ, որ իրեն նայողների ույքերը խոցի։ Մինչև հիմա էլ արևը, նստած մի առյուծի մեջքի, ձեռքին ասեղների փունջը, շրջում է երկնքում։ Երբեմն քաջքերը հարձակվում են, որ գողանան աղջկան։ Այնը տխրում և խավարում է, որի պատճառով առյուծը հարձակվում և հաղթում է քաջքերին, իսկ մարդիկ ներքևից հարայ-իրոց են բարձրացնում, հրացան կրակում և ուզատում աղջկան (N 7)։ Պատմում են նաև, որ չարածճի լուսինը մի անգամ խանգարել է մորը խմոր հունցելիս, մայրը խմորուտ ձեռքով ապսպարել է նրա երեսին, և այդ հետքերը մինչև հիմա մնում են (N 2)։

Աստղերի մասին ասում են, որ դրանցից յուրաքանչյուրը լույս աշխարհ է գալիս մի մարդու ծննդյան հետ և մեծնում (ծըլլում) նրա մահվան ժամանակ։ Մեծ մարդկանց աստղերը մեծ են, փոքրերինը՝ փոքր, նամուսով մարդկանց աստղերը պարզ են, աննամուսներինը՝ աղոտ (N 3)։

Ավանդություններ կան նաև Հարդագողի ճանապարհի, կայծակի, անծրևի, որդու, գիշերվա ու ցեղեկվա, օրվա, երկրաշարժի մասին։

Մի շարք ավանդություններում արտացոլվում է քրիստոնեական կրոնի և հատկապես Քրիստոսի հանդեպ ունեցած մեծ հավատը, կրակաշատների զորավարը, տեսնելով սպանված քրիստոնյա գեղեցկուհու վրա երկնքից իջած լույսը, իր զինվորների հետ ընդունում է նրա կրոնը (N 87.ա), թուրք քույր և եղբայր, զարմանքով նկատելով օդի մեջ կանգնած և աղոթող վարդապետին, ուրանում են հարազատ կրոնը դառնալով քրիստոնյա, որի պատճառով էլ հետապնդվում են թուրքերի կողմից և սպանվում²², ամուլ արար կինը ուխտի է գալիս հայկական վանքը և, գավակ ունենալով, մկրտվում ու դառնում քրիստոնյա, և երբ արաբները ուզում են սպանել կնոջն ու երեխային, Քրիստոսի հրամանով օձերը խայթում են նրանց և ազատում մորն ու մանկան²³, հուլիվը, հրամարվելով Քրիստոսին կաթ տալուց, նրա անծօքով իր հոտի հետ քարանում է (N 177), Քրիստոսը գայրանալով անիծում է ջրուն, և վեոջինս գրկվում է պտղաբերելու հնարավորությունից (N 273)։

Արցախյան ավանդություններում մեծ արձագանք է գտել նաև ժողովրդի ներքին կյանքը գբաղմունքը, կենցաղը, հասարակական հարաբերությունները։ Ձբաղմունքներից հատկապես արտացոլվել են երկրագործությունը, անասնապահությունը, արհեստագործությունը, այգեգործությունը, որսորդությունը, որոնք կենսական մեծ նշանակություն ունեն արցախցու կյանքում։ Կենցաղային ավանդությունների մեջ տեղ են գտել մի շարք սովորույթներ, հարաբերություններ, ծեսեր, ինչպիսիք են՝ աղբյուրը ջրի գնալու սովորույթը, հարսի հարաբերությունները կեսուրի, կեսրայի և ամուսնու մյուս հարազատների հետ, ժողովրդի մեջ կատարվող արտադրությունները և այլն։ Իրենց քանակով և բովանդակությամբ նշանակալից են սիրո և ամուսնության մասին եղած ստեղծագործությունները, որտեղ արտացոլվում են կնոջ իրավագուրկ և ճնշված վիճակը, երիտասարդ տղաների և աղջիկների կախվածությունը ծնողներից և բազմաթիվ այլ հանգամանքներ։ Պարեր չարունակ ազատ սիրուն և ամուսնությամբ խոչընդոտել են սիրող զույգերի սոցիալական տարբեր ծագումն ու հասարակական դիրքը, ինչպայն դրությունը ստիպելով սիրահարներին զաղտնի հեռանալու հայրենի

օջախներին, ինչն և հաճախ ոճրագործությունների և որբերությունների տեղիք է տվել: Այսպես, Դիզակի Բայանդուր իշխանը, իմանալով, որ իր գեղեցկուհի դուստրը՝ Վարդիթերը, սիրահարված է հովիվ Արսենին և որոշել է փախչել նրա հետ, կրակում և սպանում է երկուսին էլ²⁴. Վանք գյուղի բեկի աղջիկը Հուռունը, անտեսելով հոր կամքը, փախչում է սիրած տղայի հետ և բնակվում գյուղից հեռու անմարդաբնակ մի վայրում, որտեղ և հոշոտվում է զուգանների կողմից: Հետագայում այդ վայրում գյուղ է հաստատվում, որն էլ Հուռունի հիշատակին կցվում է *Հուռունեն թաղ*, իսկ հետո Հուռաթաղ (N 52.գ): Սակայն միշտ չեն ծնողները պարտադրում իրենց կամքը զավակներին, երբեմն նրանք տեղի են տալիս հարգելով անկեղծ զգացմունքները: Մի ավանդության համաձայն Դիզակի մեկից Մաջունը չի ընդդիմանում իր մինուճար արջկա Գայանեի սիրուն և նրան ամուսնացնում է ծառա Գագիկի հետ մեկիթությունը կտակելով վերջինին (N 225): Նարեշտար գյուղի անունը ստուգաբանող ավանդության մեջ քուրդ բեկի մինուճար աղջիկը, հակառակ հոր կամքին, փախչում և ամուսնանում է իրենց տան հայ ծառա Առտամի հետ: Հետագայում հայրը ներում է առջկան տալով մեծ օծիտ և ծառաներ (N 63): Սրտառուչ մի պատմություն է Մեծ Թաղար և Տող գյուղերի խաչձերուկում գտնվող *Արզունան վանքի* մասին եղած ավանդությունը. ռուս զինվորները իրենց հետ Ռուսաստան են տանում կռվի ժամանակ ծորը կորցրած մի հայ մանկան Արզունան անունով, որը, կրթություն ստանալով և մեծ հարգանքի արժանանալով, դառնում է գեներալ: Կերադառնալով Շուշի նա ամուսնանում է իրենից տարիքով մեծ մի հայ կնոջ հետ: Մի օր էլ ամուսնու ոտքերը լվանալիս կինը տեսնում է նրա մտքի նշանը և հեծկտալով ուշաթափվում. պարզվում է՝ ամուսինները մայր և որդի են, որոնք տարիներ առաջ կորցրել են իրար: Խոր հիասթափություն ապրելով՝ նրանք այդ ամենը պատմում են տեղիտեղին, որն էլ խորհուրդ է տալիս մեղքերը քավելու համար մի եկեղեցի կառուցել և մեջը աղոթել, ինչը և սիրով կատարում են (N132): Նման դեպք է կապված Տուսի գյուղի մերձակայքում *Իջակ* գետի վրա, գտնվող կամուրջի կառուցման հետ, քոյր ու եղբայր, մանկուց իրար կորցնելով, օտարության մեջ հանդիպում են և, անտեղյակ իրականությանը, ամուսնանում: Տարիներ հետո, պատռվ կնոջից իմանալով եղելությունը, նրանք դիմում են Գտիչ վանքի տեղիտեղին մեծ մեղքը քավելու խնդրանքով, և նրա խորհրդով մի թանկարժեք նվեր-հիշատակ են թողնում հայրենի գյուղի ժողովրդին. կառուցում են այդ կամուրջը (N 92):

Մի շարք ավանդություններում արծարծվել են օտար բռնակալների արարքների, պարսիկների, թուրքերի, թաթարների նվաճողական նկրտումները, կատարած ավերածություններն ու թալանը և արցախցիների անգիջում պայթարը նրանց դեմ: Օտտ ավանդության *Հաղորդի* շրջանի գյուղերից մեկը ստացել է *Թեգխարաթ* (հաճախակի փչացող) անունը, քանի որ այդ տեղով անցնող օտար բռնակալներից յուրաքանչյուրը ավերել և թալանել է այն (N12): Որոշելով իմնահատակ ավերել Ամարասի վանքը՝ Լենկ Թեմուրը հրամայում է զորքին շարվել մինչև Արաքս և, վանքի քարերը ձեռքից ձեռք փոխանցելով, լցնել գետը²⁵: Օտար բռնակալներից հատկապես հիշատակվում են Լենկ Թեմուրի, Բուղայի, Փանահ խանի, Իբրահիմ խանի անունները: Օտար բռնակալներին զուգընթաց ժողովուրդը ավանդություններում կերտել է իր հայրենասեր ու քաջարի զավակների կերպարը: Իրանի արչա Մահմադ շահի թիկնապախը Սնփարալիթգը, տեսնելով, թե ինչպես են պարսիկները Շուշիում հայերին կոտորում, անպատվում և զազանաբար սպանում հղի կանանց, այլև չի համբերում և զիջելու սպանում է շահին ինքն էլ նահատակվելով: Հետո պարզվում է, որ վրիժառու ազգությամբ հայ է, որը մանուկ հասակում գերի է տարվել Պարսկաստան և դաստիարակվել պարսկական ոգով²⁶: Սակայն, ականատես լինելով հայրենակիցների նախճիրին, նրա մեջ արթնացել է հայ քրիստոնյայի ոգին, ինչպես արցախցիներն են ասում՝ *արունը ծիծ է տրվալ*. Հակոբ անունով մի մանուկ Ասկերանի շրջանի գյուղերից մեկից գերի է տարվում

Լրան և որդեգրվում Ամիրխան անունով մի մեծավորի կողմից՝ ընդունելով դարսկական կրոնը և մկրտվելով *Փառուխ* անվամբ: Հետագայում նա մեծ հարգանք է վայելում Իրանի շահի կողմից և նշանակվում բարձր պաշտոնի: Բայց կրիստասարդը ոչ մի կերպ չի կարողանում մոռանալ իր ծնողներին, հայրենի լիությունը և մի օր էլ, թողնելով ամեն ինչ, ծածուկ փախչում է հաստատվելով Շուշի քաղաքում, որտեղ կարճ ժամանակում ձեռք է բերում մեծ հեղինակություն: Այս թե ինչու ժողովուրդը նրա անվամբ է կոչում հայրենի գյուղը²⁷:

Արցախցին առանձնապես վրիժառու է դառնում, երբ փորձում են պղծել նրա ոտրը զգացմունքները: Նման մի հուզիչ պատմություն է ներկայացնում Ճարտար և Աու գյուղերի մոտակայքում գտնվող *Դիշա վանքի* մասին եղած ավանդությունը. օտար բռնակալ Խօշանբազը, չբավարարվելով կատարած ավերածություններով և կողոպտաով, օրենք է սահմանում, որի համաձայն իրեն է վերապահվում յուրաքանչյուր Սոր ամուսնացող աղջկա հետ առաջին գիշերն անցկացնելու իրավունքը: Կտորձ երիտասարդ եղիչեն ժողովրդի հավատամամբ Գրիգոր Կուսավորչի թոռը, չկարողանալով տանել նման անպատվությունը, հարսի շորերով ներկայանում է բեկին և զիջելը խողխողում նրան ինքն էլ նահատակվելով և Լուսազայում իր անունը կրող վանքի տեղում (N 137):

Առանձնակի շարքով են ներկայանում Թևան Ստեփանյանի մասին պատմվող ավանդությունները: Նշանավոր հայդուկապետը իր ամբողջ կյանքը նվիրել է արտաքին և ներքին թշնամիների դեմ մղվող պայքարին: Մի ավանդության մեջ իր փոքրաթիվ քաջերով նա հաղթում է թուրքական զորքին՝ կանխելով արյունահեղությունն ու թալանը (N 220.դ), մի այլ դեպքում գնդակահարում է հայ կնոջ պատվի հանդեպ ունձուրթյուն կատարած իր զինվորին (N 220.ա), մի ուրիշ դեպքում ծեծում է հայ զոհուցան, որը համարձակվել է գովել սպանված թուրքի արտաքին գեղեցկությունը (N 220.բ):

Վազ գիողնցէք, թօրքը հինչ էլ ինի, հային վճտանը տակէ ցըխըն էլ չնրժի. - այսպես է խրատում ազգային հերոսը իր հայրենակիցներին:

Նման վարքաբանական ավանդություններ կան Թուլի-Արզունանի²⁸, Հոբ Երանելու²⁹, Խրիմյան հայրիկի³⁰, Վանի Յուզբաշու³¹ և այլոց մասին:

Սակայն միշտ չէ, որ արցախցին կարողացել է զինված պայքար մղել թշնամու դեմ, երբեմն նա բռնակալներին հակադրվել է իր ստեղծագործ և շինարար ոգով՝ ապավինելով Աստծո և սրբերի գորությանը: Մի ավանդության մեջ պատմվում է, թե ինչպես Լենկ Թեմուրը, խոճի խաչը զգալով, թուլատրում է չկոտորել այնքան հայ, որքան կտեղավորի տեղի եկեղեցին: Մարդիկ, մտնելով եկեղեցին, գաղտնի Խունդունով փախչում են անտառը և ազատվում (N 142): Զկարողանալով գրավել Վոլիչ բերդը՝ արաբ զորավար Բուղան ավերում է հայկական սրբավայրերը: Նույն ժամանակ կռիվ թե՛ պահին, հայերը կառուցում են նոր եկեղեցի նրան տալով *Թիժ դիխցէ* անունը (N 133): Պողոսան Գոմեր գյուղում ժամանակին մի մեծ փոս է եղել, որտեղ թշնամիների հարձակումների ժամանակ թաքնվում էին կանայք ու երեխաները և փրկվում: Հետագայում, երբ խաղաղություն է տիրում, ժողովուրդը ամենքին փրկող այդ փոսի տեղում եկեղեցի է կառուցում այն անվանելով *Սնճնափորկիչ* (N 147):

Կերոհիչյալ ազգային ավանդությունների կողքին տեղ են գտել նաև միջազգային և եկամուտ որոշ ստեղծագործություններ: Միջազգային ավանդություններից, որոնք իրենց զուգահեռներն ու տարբերակներն ունեն մի շարք ժողովուրդների մոտ, Արցախում լայն տարածում ունի համաշխարհային ցիլեղեղի մասին եղած պատմությունը, որի համաձայն Նոյ նահապետը, Կոնխազգալով գալիք մեծ ջրհեղեղը, շինում է մի տապան և իր ընտանիքով ու կենդանիներով տեղավորվում նրա մեջ (N 9): Նման բնույթ ունի նաև տարբեր չինվածքների փյուզումը կանխելու նպատակով շինվածքի մեջ կենդանի վիճակում մտրդ թաղելու պատմությունը (N 199.բ):

Եկամուտ ավանդությունները փոխառություններ են հայ ժողովրդի հետ պատմական այս կամ այն դարաշրջանում տարբեր շփումների մեջ գտնվող ցեղերի ու ազգերի բանահյուսությունից: Դրանցից են աստվածաշնչյան տարբեր ժողովրդական ավանդություններ, խիկար իմաստունու, Լողմանու, Լեռն-Թեմուրի մասին պատմող որոշ պատմություններ, որոնց մի մասը, ժամանակի ընթացքում վերամշակվելով, տեղայնացվել է ծովվել է ազգային ավանդություններին:

Եվ այսպես հարատևում են արցախյան ավանդությունները որպես հարազատ ժողովրդի հազարամյակների պատմության խոսուն փաստեր, նրա ինքնության ու անաղարտության լիարժեք վկաներ:

1. Տես Ա. Դանալանյան, Ավանդապատում, 1969, էջ ԺԵ-ԻԲ
2. Տես Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 5, 1966, էջ 675
3. Տես Նույն տեղը, էջ 29
4. Տես Ա. Դանալանյան, նշվ. աշխ. էջ ԻԳ
5. Տես Նույն տեղը, էջ ԻԸ-ԻԹ
6. Տես Ա. Ղազիյան, Լեռնային Դարաբաղի բանահյուսությունը 1970-1973 թթ. գրառումների հիման վրա, Պատմաբանասիրական հանդես, N3, 1974 թ., էջ 237
7. Տես Ա. Դանալանյան, նշվ. աշխ., էջ Լ-ԼԱ:
8. Տես Ե. Լալայան, Վարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897թ., էջ 189
9. Տես Նույն տեղը
10. Տես Ա. Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 150
11. Տես Ա. Բաբախանյան, Ուխտավորի հիշատակարանը, 1885, էջ 83, Ա. Լիսիցյան, Լեռնային Դարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 12, 1981, էջ 57
12. Տես Լ. Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, 1991, էջ 90
13. Տես Մ. Առաքելյան, Ռ. Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Դարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 141
14. Տես Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 152
15. Տես Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյան, Լեռնային Դարաբաղի բանահյուսությունը, 1971, էջ 337
16. Տես Ե. Լալայան, նշվ. աշխ., էջ 203
17. Տես Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 80
18. Տես Մ. Առաքելյան, Ռ. Ղահրամանյան, նշվ. աշխ., էջ 137
19. Տես Ա. Պետրոսյան, Արջի պաշտամունքը հայ ժողովրդական հավատալիքներում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1995, N 3, էջ 163: Գայլի պաշտամունքը հայ ժողովրդական հավատալիքներում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1989, N 2, էջ 69
20. Տես Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 79
21. Տես Նույն տեղը, էջ 72
22. Տես Ե. Լալայան, նշվ. աշխ., էջ 224
23. Տես Մ. Բաղխուդարյան Արցախ, 1885, էջ 414
24. Տես Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյան, նշվ. աշխ., էջ 338
25. Տես Ա. Բաբախանյան, նշվ. աշխ., էջ 9
26. Տես Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 154
27. Տես Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյան, նշվ. աշխ., էջ 335
28. Տես Րաֆֆի, Խամսայի մեղիքությունները, 1895, էջ 126
29. Տես Ա. Դանալանյան, նշվ. աշխ., էջ 348
30. Տես Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 147
31. Տես Ա. Ղազիյան, Ռուս-պարսկական պատերազմների արծազանքները հայ բանահյուսության մեջ, Պատմաբանասիրական հանդես, N3, 1978, էջ 114

ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՍԱՐՄԻՆՆԵՐ ԵՎ ԵՐԵՎՈՒՅՅՆԵՐ

1. ԻՐԻՔՆԱԿ

Իրիքնակը մին վըխըվուտ, հըմանշուտ այսիզի՞ ա լայ. բըշէրը վըխը՛ցալ ա տուս կ'ա, ցիրը՛կը հիմանճալ: Մարը, ճարը կըտըրած, մին փոնջ ասը՛ղ ա ուուվալ, հանցու հու վեր ծօզի աշկավ տա, աշկերը ծակէ: Չըբէրանը միիէնգ՛ էլ լիլիլնակը, մին ասլանու մաշկու նըտած, յիրգի՛նք՛ավը շօ ա կ'աս, հուվ էլ վէլլ բիղի ձւրան յիշի ա, ասը՛ղը բըղէ ա աշկերը:

Մին-մին քաշկերը սը՛րտ ըն ընէս, յորա պըրծնէս, վեր իրիքնակէն կ'ուղանան, իրիքնակը տըխըրվէս ա, խըվըրէս, ամա ասլանը բըշկէրէն լիլիլէս ա, մարթիքը՛ն էլ տափան ըն հարա-իըրօց ընէս, միսի ղըզընէ՛քը վեր լիլիլէս, թըվանգ՛ավ յորա տաս, իրիքնակէն ղըղէս:

2. ԼՈՒՄՆԻՆՎԱ

Լուսնիճճան ա իրիքնակը այսպէր-քուր ըն իլայ: Իրիքնակը այսճի՞զ՛ ա, լի՛, իւրունք ա իլայ, լուսնիճճան պը՛լ: Մին օր՛ մարը խըմօր հունցելիս, յէկալ ա, խընգարալ, մարը կըզընվալ ա, խըմօրուտ ծէրքալ չըմկալախ տըվալ իրէսէն: Միիէնգ՛ էլ, վեր յէշում ըս, լուսնիճճին իրէսէն մօրը խըմօրուտ մըննէրէն հը՛տըրը յըվան ա:

3. ԱՍԹԵՐ

Յիրգի՛րումըս հիշքան մարթ կա, էնչանջ ասթըխ կա. ամէն մարթ մին ասթըխ անէ: Հու վեր մօրա ծընվում ա, ընդըրա նըրը՛տ մին ասթըխ ա լիս աշխարք կան, ոլինչէվ գ'անքէն վէրը լիս տամ: Հու վեր մը՛նում ա, ընդըրա ասթըխը ծըլան ա, վէլլ ընգում: Մը՛ծ մարթկանցը ասթըխըը մը՛ծ ըն, կուճի մարթկանցը կուճի, կըմուսալ մարթկանց ասթըխը պարզ՛ ըն լիս տամ, բէյնամուս մարթկանցը սթթըխը շատ թուլ, լ՛ըրա ինրի ծնալիլի յոն անում:

4. ՏԻՐՄԱՆԿՈՐԻ ՃԵՆԱՊԱ / ՏԻՐՄԱՆՈՒ ՀՈՐԷ

ա) Ծընը՛նընը մին հըթըրըը՛ցու տէրման պըրծնում ա, քիմամ ա, վար իլիլըվանան կ'ուղանա, ամա տօն տընէլիս փիւսննը՛գիւ վա անում, տէրմանը թըլում յերգի՛նք: Հէտըն էլ մինը՛վ միիէնգ՛ ըրվան ա յիրգի՛նքիւնը:

բ) Մին կիլիլու մօրթը կը՛ցած կընէ՞զ՛ դունաղէն վը՛ննէրը լըվընաս տը՛ղը տըննաս ա, վեր ք'օջ վը՛ննէր ա: Բըշէրը նի յա մըննէս ըտըրա օթաղը, հանցու օտ, դօնաղը դիմաթալը թըլսէս ա ըտըրա ծըծէն, կաթնէն ցալթունը պիլըրնաս ա յերգի՛նքը, հէտըն էլ չըբէրանը միիէնգ՛ ըտի մընաս ա:

5. ԵՆՐԺ

ա) Ասում ըն տափէն տակէն մին մը՛ծ աննա կա, սաղ յերգի՛րը են ա էտ ուուրին մաշկէն տիրած: Մին մը՛ծ էլ պէնը կա, դաթունը կան ա, ըտըրանա կըծում: Աչնը, վեր հաթին պիցըրցնում ա, թա էտ ճանցին թըխէ, յերգի՛րը ուուրիւր ա կան, շարժ ա ինում:

բ) Տափեն տակեն երկու քէրան կա: Կէր պըլըպըլէ յըն տաս, իւրիւր նիհէտ պըզըպօզի ընէս, սաղ յէրգիւր տիւրիւր ա կ'աս, շնորժ ա կոյունաս:

6. ԿԱԾԱԿ: ՈՒՐՕՏՈՒՅ

ա) Յիրգիւնքըմը մին պառապ կընէգ' կա: Կէր տուռուտէս ա, ուրտուց ա ինիս: Մարթը կըզնըվէս ա, յունբուրուզավը խըզիտակէն տըրըքցընէս, աշկէրը կըծիկածի յա ընէս:

բ) Յիրգիւնքըմը երկու դօշ կա՝ իւրիւր նիհէտ բնրնա: Կէր դօշի յըն տաս, կածանկ ա կոյունաս, ուրտուցը ընզընէս ա ախշարըջս:

7. ԹՅՈՒ

Հնսնուքն ա Ալին հըրկըզվէ ցօրէն ըն վարում, հընծնն, ամիա պիծիւնէիս տըղը Ալին շընըմըրտըթօթուն ա անում, սաղ ցօրէնը խըլ'ում: Հնսնուք դիրխօր ա ընգում, լնց ինում, ըրտըսուքնան թօռ ա կոյանում:

8. ՈՒՐԹԱՍԱ, ԶԵՍԾՐ, ՈՒՐՈՒԳՈՒ

ա) Յիրգիւնքիւմը իրը՛ք դուշ կա: Կէր առաչիւնը ծուվվամ ա, ծանքը ծանքիւմ ա, վէր էրկունքիւնըն ա ծուվվամ, տըղ'նում ա քըսօր, իրը՛քիւնքիւնը ծուվվալամը յետըն էլ մըթնում ա:

բ) Յիրգիւնքըմը մին պառապ կընէգ' կա՝ մին սիպտակ, մին էլ մին սըվ կըծէգ' ծէրքէն: Սիպտակը կըզվէս ա, ցիրը՛կ ա ինիս, վէր սըվըն ա կըզվէս, քըշէր ա ինիս:

9. ՃՈՐՀԵՂԷՂ

Աստուծ մէիէտ կըզնըվում ա մարթկանցը յըրա, վօրօշում, վար ճըրիէղէղ անէ, լօխճին կըտօրէ: Նօյ ընումավ մին ըստուծասէր մարթ ա ինում, մէնակ ըտըրան ա արագ տամ, վար կըլիսէն ճարը տըղ'նաս: Նօյըն էլ վախտ չի կուրցընում, պիրում ա, մի մը՛ծ նալ շինում, իւրան կընէգ'ի, խօխէրքը, հիյվըննէն-պանը նի ածում միջը, ըրխըյնանում: Վար ճըրիէղէղը ինում ա, ըշխարքէս տակէն հինչու կա, մընամ ա ճիրին տակէն, փուչանում: Մէնակ իւրանք ըն ըզաղվում, յը՛տնան մարթկուցիւնը նօրից բըհամ քըցիւմ:

Գ Յ ՈՒ Ղ Ե Ր

10. ԴԱՐԱԲԱՂ

Ասում ըն՝ Լենկ-Թեմուրը վէր հըսալ ա Գօրիս, իւրան մարթկանցան մին լուսնէ հօքու դարկալ ա մէր յէրգիւրը, թա:

- Թը՛ցէք՛, տըղ'սէք՛՝ էտ հուվէրք ըն, հինչ հըրըստօթուն օնին:

Տահանք էլ յը՛կալ ըն, տըղ'սալ, քը՛ցալ, լօխ նաղ ըրալ:

- Յէրգիւրը լ'ավ յէրգիւր ա կանանչ բըղէրում թաղված, ամնա ժուղօվուրթը յուտ դօձձաղ ըն, լ'ավ կինի դըրաղ շօռ տաս:

Ես ըռնըխընէն էլ ըսկացալ ա, ըսկացալ, թա:

- Յը՛ս հանց քըրըքանդ բիդի անիմ էտ կանանչ բաղէրը, վէր տըղ'նա կարա (սև) բաղէր:

Ըտըղան ա մէր յէրգիւրին անումը մընացալ *Դարաբաղ*:

ՀԱՂՈՒԹԻ ՇՐՋԱՆ

11. ԽՈՇԱՊԵՐԹ

ա) Շատ առաչ ըստըղէ տարը-տըրականը Վարթան իխշանըն ա իլնլ՝ ուրան կընզանը՝ Յէրդիսաթէթի նըիէտ: Ուտուց ալ մին մարդար-գիւղանը լըսկըք'նք'նլ տըրա յա իլնլ՝ անըմը Կըրիքօր: Ամնա հինչ կա՛միս, վը՛ր էտ խօխան լիս ախշարք ա յը՛կալ, քըշէրը հօրըն ա մօրը արագ ըն տըվալ, թա Կըրիքօր հնլնմ մըծացած վէչ, օխցը կըծըլան ա, ըսպանէ: Վարթան ընզալ ա յըտածնունքու մաչ: Ճարը կըտրած՝ պէրալ ա, մին մը՛ծ բէրթ շինալ, շըրքըպիլիւր պատ շարալ՝ էնչանց պէցիւր, վը՛ր օխցը իւրան աօրտավը, դուշը իւրան թէվավը կարէ վէչ նի մընա մաչ դօլ, տըղէն տիղնալ էտ բէրթըմ: Ուրէրան մին օր Կըրիքօրէ հէտ հնրը մին ճուվարան խաղու-զատ ա ըղըկիս, ամնա հունց ա պըտըհիս՝ մին գիւրզան օխց նի յա մընիս ճուվարանը, կ'աս բէրթը, նի մընիս Կըրիքօրէ ութաղէն կըրպէտին տակը: Ետ դնրըմըտ մին խաղվու պըտօղ ա վէր ընգիս կըրպէտին յըրա, էտ խօխան ծէրքէն ըղմնվը ուգիս ա ծակէ, յօր օնէ, խաղվէն գիւլնվը տըղ'ան տիւրիւր ա կ'աս. դէ օխցը էն տ տակէն, չէ՛: Կըրիքօր կըզնըվիս ա, պէնան բէլխաբար, դաման պիցըրցընիս, Խանց բըխիս, վը՛ր կարպէտը ծըկիս ա, պօլըմը տընզըվիս: Նծք'նրը կ'աս ա, բա կարպէտը տանէ, թափ տա, յըշիս ըն, տըսմաս՝ տակէն մին ըսպանած օխց: Կըրիքօր տըղ'նալընը բնատ օշան տընիս ա, վէր ընգիս. գիղալ ա, թա օխցը էն ա սաղ: Ախըրը, մարթիք՛ հըվըքվիս ըն, ճուր շաղ տաս, էտ խուլսէն յը՛տ պիրիս: Վարթան ըսկընաս ա, կ'աս, մը՛ծ քը՛կի ըրիս, լօխչին հիւրիւնմնք տաս: Ուտուր անա յը՛տը բէրթին անըմըն էլ, շէնին անըմըն էլ տիւնիս ըն *Ուխցապէրթ*, յը՛տնան էլ *Խըծապէրթ*:

բ) Ըսիս ըն՝ առաչ մին արան յըրգիւրըմ մի թաքավըր իլնլ, էտ թաքավըրիտ մին մարդար տըրա յա ծընվալ: Մի օր մին դէրվիչ ա կ'աս, ըսիս:

- Բու տըղէտ ճակատապիւրը կ'իրալ ըն. վը՛ր մըծանա, օխց կըծըլական ա, յուպանէ:

Էտ թաքավըրը, ճարը կըտրած, կ'աս ա, միհէնգ'վա շէնին տըղ'ը մին բէրթ շինիս, տըղէն տիւնիս մաչին, սաբավ վը՛ր ըստըղ պէցիւր ա, ցօրտ ա, օխց շինիլ: Ըտի էտ տըրան էտ բէրթըմը մըծընաս ա: Մին օր էլ իւտիւր սըլ'տըր յուտուր վա ուգիս, ամնա դէ էտ պէցիւր տըղ'ըր քշտըրաս ա՛՝ նապու ծաքանէն:

քիս ըն, ուսուր Խոր յորգիրան պիրիս: Հունց ա պըտրիիս մին մուխրի օխց նի յա մընիս խաղվեն ճուվարանը, լիհա վը՛ր տըղան ուզիս ա, թա ճիթը յոր օնէ, ուսուր պըկավըն ա տաս, կըծիս, ըսպընիս: Թաքավը՛րը, վը՛ր ըսկընաս ա, կըլիսն դափաղը յը՛ր ա կընաս, կհաս ա, էտ բէրթը քըրքընը ըրիս, թա:

-Էս յերգիր չի, էս օխցու բէրթ ա:

Ըտի էլ ըտըղէտ անընը մընաս ա *Օխցու պիրթ*, յը՛տնան էլ *Խըծապիրթ*:

12. ԹԵԶԽԱՐԱՐ

Թա Հնդրոնթա ժողովուրթը դարդ շատ ա տը՛սալ, էս շինըցե՛ք էլ ըսկի մին լիավ օրու ռուջահ չըն յը՛կալ, ընդըրա հէտ, վէր շէնը համ կիծի յա, համ էլ էն ա զըհմանընը. լիհն հինջ դիշման ըտըղավ անց ար կընաս, նի յար մընէս շէնը, փուջըցընէս, խարաբ ընէս, սաղ թըլընէս, տընէս:

Ըտի էնքան ճլլի-ճլլի էտ շէնը խարաբ ըն ըրալ, վէր անընը մընացալ ա *Թէգխարաբ* (շուտ-շուտ փչացող):

13. ՍԱՐԷՆ ՇԷՆ / ՇԱՂԱԽ

ա) էս շէնին բընծվրան Պուղուս ա տըրալ: Մին էրկու հարուր տարէ առաջ ա լալ, Պուղուս ալ Իրանա Ղըրդաղընըն ա լալ ըպրիս: Մին օրէ կընէ՛գը նախշուտ գիւլբա յա ըրալ, կըցալ ա, տիւս յըկալ շինածաջ: Մի պարսիկ ընընխընէ շէխ ա լալ, տըսալ ա, թա:

-Էտ գիւլբաստ բիղը հանըս, իզ տաս:

Պուղուս յըկալ ա տօն, քընէնք՛ ըրալ, թա:

-Էս վը՛ր ասօր գիւլբաս ա խըլիս, էքիւց ալ կընը՛գըն ա խըլլանկան, լիավըն էն ա քօջըն, ուսուր անա պըրօցընը:

Ատըն ա անէլը մին ա տըրալ. կընը՛գըն ա օխտը խօխան յոր ա կալալ, յըկալ, էս սարէն կըլիսն վը՛ր յըկալ:

Ըտի ալ շէն ա տըրալ, անընը մընացալ *Սարէն շէն*:

բ) էս շինըցե՛ք յըկալ ըն Իրանէն Շաղախ շէնան: Միվթա յըկօղըն ալ լալ ա Ըվաքից Նազար: Էտ Նըզարէ կիւմաշը մին օր կուլոջիս ա, շատ ա շօր կհաս, ուսուր-ուսուր հըրցընիս, վէշ մինը տըսած չինիս: Ճարը կըտրած կհաս ա տօն, կընգանը թա:

-Ա՛ կընը՛գ, տիւսան-տիւսան շինի, ածի խուրջինը, էքիւց քիւնան ըն, Ըրասխէն էն դօլբըք շօր կհամ. բալթնա կիւմաշը լըղ ա տուվալ, ընցալ էն բարան՛իր: Ըտի շօր կալալ Նազար կհաս ա, հընիս ըստըղ, տըսնաս կիւմաշը Մակունց ըխաիրին քըշտէն ծընած: Ըստըղէք Նըզարէ շատ ա տօր կհաս. քիս ա, ուրան ազկը-ծուաղ վըրքըս, կհաս, ըստըղ շէն քըցիս:

Շէնին անընըն ալ ուրանց քիւնան շէնին ընընան տիւնըս ըն *Շաղախ*, ամմա շատըրը *Սարէն շէն* ըն ըսիս, ուսուր հէտի, վը՛ր շէնը շատ ա պօցնըր էն ա սարէն պըթկէն:

14. ԿԸՐԹՆԱՇԱՍ / ԷՐԻՇԱ

Էս շէնին տըղըն առաջ վարթեր ա լալ, չօրք՛ դօլըն էլ ծընալ: Վարթերը կըտօրալ ըն, տըղըն շէն շինալ, անընը տիրալ *Կըրթնաշատ* վարթերը շատ: Մին փարան էլ ասնա՛ վարթեր չի լալ, գիւլնաստ ա լալ էնքան շատ, վէր ժողովուրթը հըցըրալ չըն, թա գիւլնասը բիջնիրին, լօխ վը՛րթնալ ա, ըտըրա հը՛տէ էլ ըտըղէտ անընը տիրալ ըն *Կըրթնաշատ* վը՛րթընը շատ:

Ամմա շէնին երիշա յէլ ըն ըսէս: Էտ էլ հունց ա՛ լալ, ըտըղը ըտըջան օխտը պուպեր ըն լալ կընաս: Ըտըրանց էնչաք դօջչաղ ըն լալ, վէր թօրթերը ըսէս ըն լալ *Յէրդի շահ* (յօր շահ): Ըտի էլ շէնին անընը տը՛րալ ա *Էրիշա*:

Էտ օխտը ախպօրթը նըստա էրկուսնէն անընըն ա մէգ հըսալ Հակուպէն, մին էլ Խալապէն:

15. ԹԸՂԱՍԸՂ

Էս շէնին ապուպապէրը յը՛կալ ըն Ըրասխէն կօխկէ շինէրան մինան: Էտ շէնին ժողովուրթն պարսիկնէն էզգանան մէրութին ըն լալ տաս, թըլընէս: Մին օր էլ նի յըն տը՛րալ, թա:

-Ղաղա սուր, յանի քի քուչէցե՛ք, քի՛ցեք՛, պէցնըր տըղէրընը կաջե՛ք:

Էտ շինըցե՛ք էլ, ճըրընէն կըտըրած, կհաս ըն Հնդրոնթա քըշտէն շէն շինիս, անընըն էլ տիւնիս *Ղաղասուր*, վէր յը՛տնան տըրաս ա *Թըղասը՛ր*: Ամմա դըզըբաշնէն ըստըղի էլ չըն օր-իշը՛ղ տաս, նի յըն տըրաս շէնը, ժողովուրթն լո՛ծէս յը՛խծէն, կուտուրէս: Հու կըրէս ա ըզադվէ, փըխչիս ա, կհաս միհէնգվա շէնի տըղը, խընդըղնօտընը կօղուլ կընաս: Յը՛տնան էլ ըստըղի ըն շէն շինիս, անընըն էլիս տիւնիս *Թըղասը՛ր*, քի՛ծնա շէնին անընըն էլ մընաս ա *Հէն շէն* (իին շէն):

16. ԿԻՄՐՈՎՈՒՄ

Լափ ըտըջան ըստըղի կէնօղ շատ խըրդ՛ ըն լալ: Տահանք էլ, վէր շատ շօր ըն յը՛կալ, վէր շինատըղի քըթնան, յը՛կալ ըն, ըստըղէս ըխաիրին յըրա վը՛նըն կաջալ: Էտ ըխաիրին դըրաղէն էլ մին մը՛ծ, փըթած կիւմնըր ծառու քի՛թնէ կա լալ կիւմնըր կօծ: Յը՛տնան տընէր ըն շինալ, շէնին անընըն էլ տիրալ *Կիւմրավո՛ւմ*:

17. ՎԱՆՔ

Շէնին անընը յը՛խծուն (վանքէն) ընընան ա: Էս վանքը շինալ ըն մէր ապուպապէրը մին օխտը հարուր-օթ հարուր տարէ առաջ: Ըտըջան ըստըղի օխտը ախպէր ըն լալ կընաս ուրանց մօրը նըղէտ: Ըտըրանք էլ յը՛կալ ըն Միրյա յիւրգիրան: Էտ օխտը ախպօրթը ընընան ա ամալ յը՛կալ շէնին ազկէրը՛ Պուրուսանանք, Ղէրունք, Վըրթանանք, Կիւփունք, Բաղունք, Կիւքունք, Պուրուսանք (Մուրաղանք):

18. ԹՕՐԴԵՂ

Քի՛ծնա Թօշպէրը տիւրը՛ր ա լալ Միրիշկուվա կօխկէն. հազար ինը նարնըր վացցունընէն՛գ՛ թըվին ըն քօջալ, յը՛կալ ըստըղի: Էտ էլ Օհանջանյան Մուշէղըն ա կազմակերպալ. դօրմի դա լալ: Ըտըղի առաջ մին բա՛գ՛ ա լալ: Էտ բա՛գը լօխ վը՛ղէրը ծախալ ա հնդրոնթօցուց յըրա, հնքը պարիկամ-չարիկամ իր կալալ, քօջալ Ըմէրիկա: Ըտըրանա յը՛տը մին քըսան-ուրծստուն տարէ շիրմը կէնօղ-պէն չի լալ: Յը՛տնան Էտ բա՛գիտ խօսցան իրը՛քը յը՛տ ըն տը՛րալ, յը՛կալ Բաբասին, Մըսրըլիը, Օհանէսը: Օհանէսը քիս ա Հնդրոնթա բա՛գին կօշտը, վէր ուրան քի՛ծիս տիւնի, բա՛գի թագի չի կընաս, ասնա:

-Բիղի շէնընը օխտը տօն թընամէ, վէր կարիւմ քի՛ծիս տիւնիմ, իրը՛ք տանը կալնէս չի:

Օհանէսըն էլ Մարտակերտա Խաչէն շէնան չօրս տօն ա պիրիս, տըրաս օխտը տան յըրա քի՛ծիս: Բաբասին ա Մըսրըլիը քիւփընուն նի յա կհաս, յուլիս ըն, քիս Ղիւշմաթի: Վէր Էտ բա՛գէրըս ըտի ճիլի-ճլլի քուլչիս ըն, ժողովուրթը շէնին անընը տիւնիս ա *Թօշպէ՛ր*՝ քօջօղ բա՛գէր:

Օժանդակներ մղում էլանք յժ'տը ք'օխան տըռաս ա տըղան՝ Աջհակը: Ըտըրան էլ չորս տըղա յա ինիս՝ Մանք'նունը, Ռուշանը, Աթան, մինգ'լի Կիտիսը: Ըտըրանց ընըման էլ ըսքըսես ա շենին միհենգ'վա մը'ծ ազգութ'նունեն:

Սըհակեն խօնցան ք'օխա յա տըռաս Կիտիսը, ըտըրան էլ ինիս ա իրը'ք տըղա՝ Սանրք'իսը, Միողան, Արաբին, մինգ'լի իրը'ք ախճիգ': Էտ ըխճըկօրանցան Գ'ծգնյը մարթու վա ք'իս մին կիճի ազգութ'նուն, ըտըրանց ազգըն էլ տըռաս ա՝ *Գ'նզանյը*:

Կիտիսին անա յժ'տը ք'իտիսթունը մընաս ա Արաբուն: Ըտըրանա յժ'տըն էլ սավետը ընգընես ա, էլ ք'օխա-պեն չինիս:

19. ՄԻՐԻՇՎԱԼՈՒ

Լակի ըռջան ըստը'ղ մին էրկու տօն ա լնյ, ինընիք ալ յը'կալ ըն Ղըրղաղեն Ղասունաք'անը շենան՝ մին հնրիսր իծօնուն-էրկու հնրիսր տարէ առայ: Ունդից կ'նյի մանին ալ էն ա լնյ, վը'ր էտ շենընը Մելիք'ը ընըմալ մին դօճճաղ տըղա յա լնյ, վը'ր փըսակվալ ա, Իրանա խանը ծեն ա տուվալ, թա.

-Հըռնըցուվետ նըհը'տ ըռջի քըշէրը յո'ն բեղը քօն ինիմ:

Մելիքը վը'ր ըսկընաս ա, կըզընվէթունը փըռնիս ա, ալ պեն չի խուսիս, խանչալը տի'ս ա ունիս, քըղիս խանեն փօրը, տօն-տը'ղ հըղըքիս, կ'աս ըստը'ղէրք: Ունդիսր անա յժ'տը խանեն մարթիքը դուսունք'նիդացուց շատ ըն չըրչըրիս, իստի'ք ալ քուչիս ըն, կ'աս Մելիքին կօշտը, ըստը'ղ շեն շինիս, անըմըն էլ էտ ջիհիլին ընըման տի'նիս *Մելիք'ջանուն/Միրիշվալու*:

20. ԲՈՒՆՈՒԹԱՆ / ՊԻՆԻԹԱՆՈՒՅ

Առայ ըստը'ղ իլնյ ա իրը'ք տօն, յը'տնան Թըղլարան յը'կալ ըն, շըտացալ: Ըտըրանք ենքան ապարանք ըն լնյ պըիես, վեր խընը'ցեն հըրէլանը յժ'տը կույացած թանը գիղանցալ չըն, թա հինչ անին, լըիա ածալ ըն կը'տը: Ըտի կը'տըն ճիւղը սիպտակալ ա, քը'ցալ, սի տը'նալ նէրքէ շենը: Ըստըղէս ժուղօվուրթը էտթանը վեր տը'նալ ա, մաթը-դութը կըտըղած ծեն ա տուվալ.

-Բօլ թա'ն, բօլ թա'ն...

Էտ չըխանց էլ շենին անըմը մընացալ ա *Բույութան*, յը'տնան էլ *Պիլիթանուց*:

21. ԶՈՒՐԱԹԱՂ

Ք'ծինն ք'ուրաթաղը պօցնրոնըն ա լնյ՝ Կընէսա ղըլեն քըշտեն: Կընէսա դայան էլ պծցնր պէրթ ա լի', ընըղդան սաղ տըղ'էրը ըրվաս ա: Կեր Ըուսխսեն թիրախան դիւշմաննէն բիղի էս դօլէրը իւզը'ցալ ըն կ'ան, Կընէսա ղըլան դնաստի տը'նալ ըն, ք'ուրա ըրալ, հանցու քըթէ պէրթան կըրալը տը'նան, կըլխու ըղնին: Ըտի, վեր ամսեն դծնուն էտ ք'ուրան ժուղուպուրթեն ըզաղալ ա, շենին անըմը տիրնյ ըն *Բուրաթալ*:

22. ՄԻՍԻԴԱԾԾՈՂՄԱՐՅԱՍԱԾԾՈՂ

ա) Մին հայ իխչան ա միս՝ անըմը Ավանէս: Կ'աս ա ըստը'ղ, վեր իրքնն հէտէ ղըչատը'ղ շինի, հանցու անը'ռը կ'ա, դինջանա: Ըտըրան էլ Մամէղ ընըմալ մին ըռնըթընէ դիւշման խան ա միս: Կեր ըսկընաս ա, թա Ավանէսը էտ վը'ղէրը լօխ յօր ա կալնյ, զօրքը յօր ա նէս, կ'աս կըթը'վ: Խաթաղը վեր հընսես ա Ավանէս իխչանեն, իլբիհնյ կօխկէ շինըթկընուն ջիհիլունը վըիըքէս ա, լօխճին թնկաննգ' տաս, սարեն էն մի թիրախավը քըշընաս ծօթը: Էտ օրըն էլ

վիս քըռաթօխալ ա միս, վեր լիհն մաննըտ կօխիս մարթու աշկ, տը'ննալ չի: Ավանէսը դիւշմաննուն դիւլբիտը ա նէս, լօխճին կուտուրէս, ըտահանց միհէտ էլ Մամէղին: Էտ օրաց տէսըն էլ ըտըղէտ անըմը մընաս ա *Մամէղ ծյան դարանի* (Մամէղին մը'ռած ծօթ): Աննտ ըտը'ղ շեն ըն շինիս, անըմը տիրնիս *Միմիդանծօր*:

բ) Ք'ծինն մարթիք'ը ըսես ըն, վեր ըստը'ղ մին ախճիգ' ա լնյ՝ անըմը Մարյան: Ռուղրան յըրան էլ ծրուշ շենա Մամէղ ընըմալ մին տըղա յա լնյ կըծնցած: Աննէն իւրիւզին էտ ջիհիլնէն շենին ըխալիին քըշտեն պըտըղէտ ըն լնյ, սիլի-վիլի ընէս: Մին օր էլ շենին ջիհիլնէն գիղանցալ ըն, նամուս ա յը'կալ, վէր ծրուշ շինացեն կ'ա իւրանց շինացէ ըխճըկանը կօշտը, կ'օրուլ ըն կացալ, քըշէրը Մամէղին ա Մարյանն ըսպանալ: Էտ վըխտանց էլ ըխալիին անըմը մընացալ ա *Մարյան ախալիս*, շենին անըմըն էլ համ *Մարյանածօր*, համ *Միմիդանծօր*:

23. ԹԱՂՈՏ

Ջանգ'գուրա Տը'ղ շենընը շատ առայ մին առուտուրական ա լնյ, ըտըրան լուես ըն լնյ *Խօջա Ղանյուր*: Էտ խօջատ մէկէտ իւրան կուրծէրավը ընգալ ա լուտը'ղէրք, տուր ա յը'կալ, ասալ ա.

-Բիղի ըստը'ղ շեն շինիմ:

Մնրղ մարթ ա լնյ՝ իւրան խուսկեն տարը, համ ասալ ա, համ ըրալ: Ըստը'ղէրք էլ շատ թեղէ ծառէր ա լնյ, ըտըրա հէտէ էլ շենին անըմը տիթնյ ըն *Թեղուտ*, յը'տնան էլ տը'նալ ա *Թաղուտ*:

24. ՄՈՒՆՐԵՆԵՍ

Լակի ըռջան ըստը'ղ էրկու մարթ ըն լնյ կընաս Մուխանը, մին էլ Կանէսը: Յը'տնան ըտահանց յըրա յը'կալ ըն, շեն շիննյ: Գիղանցալ չըն, թա հինչ անըն տիրնին: Ախըրը, վեր շատ քընէնք'ըն ըրալ, միըն ասալ ա.

-Պէ'րէք' շենին անըմը տիրնիք՝ Մուխաննէն ա Կընէսին ընըման:

Քընէնք'ըն ըրալ, քընէնք', էտ էրկու անըմըտ իւրիւր նիհէտ փըռքըրալ, իննալ *Մուխանէս*:

25. ՏՈՒՄԷ

Ք'ծինն մարթկանցը ըսէալ ըստը'ղ բունան անվանն շեն չի իլնյ, իլնյ ա Կուզիկ թաքավէրին կ'ունէրը: Էտ դուվըրընտ էլ, գիղաս ըք լի', Իրանա թիրախան վարին կ'օր-աճազակնէն Արասիը անց ին կընաս, կ'աս, մեր իլվըննէն-գատը կ'ուրունաս: Ըտըրա հէտէ էլ ժուղօվուրթը շատ վախտ կ'ունէրընըն ըն իլնյ՝ քօն ինիս, իւրանց իլվըննուն յըրա հնանս կընաս: Ըտի էլ կ'ունէրը ք'ծինն վախտըրքը սըլ'նալ ա իւրանց հէտէ տօն: Յը'տնան էլ ասալ ըն *Soliz/Soliz*, աննտ էլ՝ *Snuliz*: Ըտըրատ էլ բըիան ա յը'կալ շենին անըմը:

26. ՄԸ'Շ ԹԱՂԱՐ

Ըստը'ղ առայ շեն չի լնյ, ք'ծիննաթըղըրը'ցուց բիւնէրն ա լնյ: Ըտահանց իլվընը անը'ռը տարալ ըն իւրանց սարէրը, ծընը'ռը պէրալ, էս քաշ տը'ղէրը սլախալ: Աննա ք'իմիլ-կ'ալը տիժէր ա լնյ, ըտըրա հէտէ էլ էտ շենընը մին դօչչաղ մարթ ա լնյ՝ Ղըլաց Պէտին, քըռասնուհէնգ' տօն ա յօր կալնյ, յը'կալ, լուտը'ղ ապրալ: Ըռջան ինըն ազկ ըն լնյ՝ Ղըլաց, Քաշանք, Շըղվանաք մին թուղըն ըն վեր յը'կալ, Սինամաք, Մըրքըրաք, Ղուրուչաք՝ մին, Բիջանաք,

Արկրդտիչացք, Բբարացք էլ էն մին: Յը՛տնան էտ թաղերը մըծըցըրալ ըն, տը՛ռալ ա մը՛ծ շէն, անըմըն էլ *Մը՛ծ Թաղալ*:

27. ԱՉԾԻՆ

Ըտի մարթ կա՞, վեր Ըզծխա վըրվանէն անըմը ըսկացած չինի: Էս վը՛րվանը շատ ք՛ծիննա յա. առաչ, վեր հանն տոն-զատ անդա՞ք չի լնլ, ըստը՛դ մարթիք՛ ըն լնլ կընաս: Ըտահանք կօրծ-պէն չըն ըրալ, ուռթանան ճի յըն տը՛ռալ ծըմըկնէն, հանդերը, ծօրերը, տէսա-տէնա վըռաքալ, պէրալ, իւրգ՛օնէն մինտը՛դ կէրալ: Զուրթնալիւնը էլ վըրիմի խաղու վա լնլ, էլ հնվանն չըն ըրալ, թա հընսէ, խակ-խակ քաղալ ըն, կէրալ: Դէ, խակ խաղվէն էլ նագծխ ըն ըստ յի՞: Ըտըրանա յա շէնին անըմը տը՛ռալ *ԱՉԾԻՆ*:

28. ՄԱՆԱՔԱՆԹԻ

ա) Էս վը՛րդերը մին վըրտու Մէլիք՛ Սաջումէնըն ա լնլ: Սաջումըն էլ համ դօջաղ ա լնլ, համ դիւզծթուն սիրող: Մին օր խաբար ըն տուվալ, վեր կիճի ախպէրը՝ խօսրօվը, մը՛ծ պաքէն օրը էնա Սարի տակէն նըստած մէս ոտէս: Մէլիքը կըտաղալ ա, քը՛ցալ, տը՛սալ դիւզ վեր ախպէրը կարթը խախտալ ա: Էլ ծրուշ պէն չի ասալ, Էտ վը՛րդերտ, մին էլ մի քանէ հեյվան ա տուվալ, ախպօրը տանան տուս քըցալ: խօսրօվը դիրխօր ա ընգալ, յը՛կալ, ըստը՛դ էնքան սնւքըվեր նըստալ, վեր ժուղօվուրթը էս թումբէն անըմը տիրանլ ա *Սըքի թումբ*: Մին օր էլ թօրքէն քօջը յը՛կալ ա, ըտըղալ ընցալ: խօսրօվը մի չուբանու ախչիզ՛ ա հավան կացալ, միհէտը փըսակվալ, ըստը՛դ շէն շինալ: Էտ շէնին անըմըն էլ տիրանլ ըն *Սըքաթումբ*: Յը՛տնան, վեր թօրքերը ըստը՛դ շուտացալ ըն, անըմը փոխալ ըն, շինալ *Սնլնցմթին*:

բ) ԱՉԾԻՆ Արգումանաց ցը՛ղան մին տան մաչի հուրըտըղա հօջնա՞ք ըն տաս, իւրնըր անա խըրօվալ: Տըղան ախժիւնիս ա, կընէ՛ք, խօխա-րախա յօր ընէս, կէս, ըստը՛դ վեր կէս: Մին քանէ վըրտանը յը՛տը, հունց ա պըտընէս, էս տըղէն խօխան մըռէս ա, պիրիս ըն, թումբէն տակէն թըղէս, անըմը տիրնիս *Սըքի թումբ/Սըքաթումբ*: Յը՛տնան ըստը՛դ թօրքեր ըն կէս, տընըվէրվէս, շէնին անըմըն էլ փոխէս, տիրնիս *Սնլնցմթին*:

29. ՏՐԱՆՍԵՎ

Ըսէս ըն՛ առաչ շէնին յը՛րէ դօլէն՝ Նըմնէ՛գա սօրփէն քըշտէն, մի կիճի յը՛խծէ յա լնլ: Ըտըղատ էլ, վեր հավան պարզ՛ ա միս, Արախը ըրվաս ա:

Մէհէտ դէրը վըռաքվալ ըն յը՛խծէն, վեր օծին: Քըշտըրալ յէնալ ըն, տը՛սալ նըրը՛վը ընգած Ըրախստէն ճիւղէն յըրա, փըրըստըրակէ տաս, մընացալ ըն հըլի-մայի կըտըրած: Ըտըրանց անա մինը յէնալ ա, յէնալ, թա.

-Դա մըրտէ՛ք՛ է՛, տըրախտ ա յէ՛, տըրախտ:

Ըտի էլ էս շէնին անըմը տիրանլ ըն *Տըրախտէ՛ք*:

30. ՀՕՐԱԴԻԶ

Իրանա թաքալերը մըռէս ա, մին թնագա թաքալեր ըն տիրնիս, էս էլ յիրգիրալը մին ա ընէս, թա.

-Ին յիրգիրըմըս բիդի վէ՛ն կուղօթուն ինի, վէ՛ն ըսպանութիւն, վէ՛ն էլ անսագօթուն: Հու վեր ըտի պէն ա ընական, թօ միհէնգա՞ց քօչի, քի՛նի:

Ըտի հիշքան կօղ, մարթասպան, անսագ մարթ կա, քուչիս ա, կէս (Կուսխէն էս թարնալից: Ըտըղ էլ հայեր ըն լնլ կընաս: Հըրէն դէրը մուղուվուրթէն վըհըքէս ա, ըսէս.

- Մուք էս տուս պըրծընուն միհէտ կարէլ չըք յօլա քի՛նիք, լնվըն էն ա՛ մուք էլ քօչիք՛:

Ըտի հայերը դէրին միհէտ կէս ըն Նապատը միհէնգ՛վա Սարէն շէնին տակը: Թմարու մընան էտ տարէն էլ փիս ծըմըռնապէնդ ա միս, հիյվընէն միսաս ըն տուգըն պըրընչիս: Վեր շատ սըրտընըրվա ըն, դէրը մին քանէ հօքու յօր ա նէս, թա.

- Էն ա մեր ք՛ծիննա շէնըմը մին մը՛ծ խօտու տիզ օնիմ, յը՛կէք՛ քի՛նիք՛, պիրիք՛:

Ըտահանք քիս ըն, քըշտըր տը՛դ հըննէս, ամնա տիզը քըթիննա չըն, լիհն ուրիւր անա հըրցընէս ըն հօր ա՛ տիզը, հօր ա՛ տիզը...

Ըտըղէս օյինբագնէն էլ ըսկընաս ըն, գի՛ղնա ըն, թա ըտըղէտ անըմը *Հօրատիզ* ա: Ըտի էլ անըմը տիրնիս ըն *Հօրատիզ*:

ՄԱՐՏՈՒՆՈՒ ՇՐՋԱՆ

31. ԶԱՐԴԱՐԱՇԵՆ

Էս շէնը Յէրէ Թըղավարթըն ա: Ամա տիժեր ա իլնլ լի՞. հու ասալ ա՛ (Թըղավարթան ում, մինգէլ հըրցըրալ ըն, թա.

-Վեր Թըղա՛վարթ, յէ՛րէ, թա՛ նէ՛րքէ՛ :

Ըտըրա հէտէ ժուղօվուրթը մին կըրունքէ կիրէկի օր հըվաքվալ ըն ծօրէն կըլխէ բաղումը, վեր շէնին թնագա անուն տիրնիս: Մարթը մին պէն ըն ասալ՝ մինը Ծըղկաշէն, մինը Ծըմըկաշէն, մինը Պէցնըր շէն: Տահանց մաչիս էլ մին աշխարք տը՛սած աստիսկալ ա իլնլ Առաքէլ դային, յեր ա կացալ, ծէրթը մը՛կնալ բիդի ծաղկուն փըթըթօրված շէնը, թա.

-Արա, մին յիշցէք՛ է՛, տը՛սէք՛ ծառերը հունց ըն ծաղկալ, դըշշինգացալ, հանց ըն լիհա գըրթարված հարթըն ինին: Պէ՛րքէ՛, շէնին անունը տիրնիք՛ *Զարթարաշէն*:

Ըտի էլ շէնին անունը տիրանլ ըն *Զարթարաշէն/Զարթարաշէն*, իւրննց իըվաքված քաղէն ծօրէն անունըն էլ *Զարթարաշէնա ծօր*:

32. ԱՐԱՏՈՒՐԱՇԵՆ

Հու վեր Սուխտուրաշէն իլնն ա, տը՛սած կիճի, թա հինց տըրախտ տը՛դ ա՛ ցօրտ-ցօրտ ճիւղեր, կանանց հանդեր, ծառեր, ծօրեր: Դէ, ըշխարքալըս մին անունը յեր իլնն տիրնիքիւն էլ ձօկ պէն ա: Շատերը գիւղնն ըն, թա ըտը՛դ լըխտօրը շատ ա, ըտըրա հէտէ յա անունը ըտի, ամնա չէ. սըխտօրը ըստը՛դ լնվ չի տըրնում: Էս շինատը՛ղը ք՛ծինա վախտէրթը իլնն ա Իրանէն շահէն ոլըչատը՛ղը: Վեր շահը եզգաննալ յէկալ ա, ըտը՛դ վեր յէկալ, շինտը՛ղէն անունը տիրանլ ըն *Շախ դուրան շէն* (շահէն վը՛ննը կընալի շէն): Դէ, պարպառ ա լի՞, ժուկ ա ընցալ, ժամանակ ա ընցալ, էս անունը փոխվալ ա, տը՛սալ *Շըխդուրաշէն*, յտանն էլ *Սըխտուրաշէն*:

33. ԶՐԱՀՈՒՆԶ

Առաչ շէնը միհէնգ՛վա տը՛ղը չի իլնլ, պատառ տէն ա իլնլ: Ըրըսկըհան տարէն քըմակէն: Մին տըրնէ հիվանդօթուն ա ընգալ ժուղուվուրթէն մաչը, հու մի՛րալ ա, մը՛ռալ ա, հու սաղ ա մընացալ, տոն-տը՛դ յեր ա կալնլ, քօչնալ

Գործառայությունը թողա՞նք շինել: Մինակ խաչատուր ընումս՝ մին մարդ աս
նորան հենց՝ խուխավել յեկալ միհենգ՝վա շենին տը՛ղը, շեն շինալ: Անումըն էլ
տիրալ ըն *Քրահունք*, քանի վեր շենին կըլխեն ասրան ճիտըը թըրերն
կըլխավել վեր թըշընայիս ա իլալ, քարերը սաս ըն իլալ ընէիս, այսինքըս
Քրահունք քարից հընչօղ:

34. ՍՕՍ

Սուղե՛ցե՛ք առայ Հրիկրա տը՛ղըն ըն իլալ ըպրէիս: Մին օր ըտահանց
շինացե Հնթանմեն կումըշակավը ծընու յըրա կօրչում ա: Հնթանը շօռ ա կամ,
շօռ, կամ, տը՛նում միհենգ՝վա շենին ըխաիրին թըշտեն մին տընքըրէ յա իլալ,
էտ տընքըրուն տակեն կընընչօտումը, կումըշակավը ծընած: Էս տը՛ղըրը
Հնթանմեն շատ ա տուր կամ, ասմա:

-Վեր իմ կումըշակավըս յեկալ ա, ըստը՛ղ ծընալ, յես բեղում ա կամ, ըստը՛ղ
ապրին: Ըտի էլ անում ա, կամ ա, մին դարադամ շինում, տօն-տը՛ղի հըվաքում,
ըտը՛ղ ապրում: Ըտըրա յըրա էիս տըներ ըն կամ, շեն շինում:

Մին օր պարսիկեն կամ ըն էս ընգ՛հունէ՛քը, թա թալան-պեն անին,
յըր՛նում մին դարադամս ծօխ ա յեր ինում: Ըտահանք վեր մուտանում ըն,
Հնթանմեն մին կուճի ախճիգ՝ ա ինում անումը Սուսան, էտ Սուսանը ըսքըսում
ա լաց ինիլը: Հնթանը խուխեն մուտանում ա, թա:

-Սու՛սս, սու՛սս, թա չէ քե՛զ տըննական ըն:

Պարսիկեն էտ վեր ըսկանում ըն, ասում ըն՝ Սուս քննըը, Սուս քննըը:
Ըտի էլ շենին անումը տը՛նում ա *Սուս*, յետնան էլ *Սուս*:

35. ՃԱՐՍԱՐ

ա) Ըստը՛ղ առայ շեն չի իլալ, չըիս ընդի՛ բիլանս դիւզեր: Մեր
ապուպայերըն էլ տիվերերը ըն իլալ ըպրէիս ժըղանօվա թըշտերքեն
Գևվունեն արխեն դըրաղեն: Էտ արխը հայերըն ըն շինալ, ըտըրա հը՛տտ էլ
դիւշմաննեն անումը տիրալ ըն *Վապունեն արխ* (անհավատնետների առու): Էս
հըրեվան դիւշմաննեն էնքան մերունց գնալան տարալ ըն, արտերը ճի կըցըրալ,
հիյվըննեն կուղացալ, վեր ըտահանք մըլալիս ըն ըրալ՝ քօչին, քինին մին
հանց տը՛ղ, վեր մուտայման չինի: Էրկու հօքու դարկալ ըն, վեր քինին, տը՛ղ
քըթնան: Ըտի շօռ կնկնալ յեկալ ըն միհենգ՝վա շենին տը՛ղը, տուրըրնէն ա
յեկալ իրէք մնգ՛հունը թումբեր, առայը պեց: Բէցալ ըն, թա:

-Ճարալ ը՛նք, տը՛ղը ճարալ ը՛նք:

Ըտի էլ յեկալ ըն ըստը՛ղ, շեն շինալ, անումըն էլ տիրալ *Ճարալ*, յանի թա
ճարած տը՛ղ:

բ) Ճըրտըրը՛ցե՛ք առայ Ըրախսա դըրաղեն ըն իլալ կընայիս՝ դիւշմանին
քըթեն տակեն: Ըտըրանք մերունց էգզաննան նը՛ղու յըն իլալ ըծէիս: Մին օր էլ
վար ընէիս յեչալ ըն, տը՛նալ՝ մին ծը՛տ դըրողուն անս փախալ, յեկալ, մի
մըտալ յեզանը կումնատակը: Դէրը էտ վեր տը՛նալ ա, ասալ ա:

-Շը՛տը նւրան կըլխեն ճարը տը՛նալ, պա մու՛նք հունց մեր կըլխեն ճարը
տը՛նանը:

Յէտնան, վեր քօչալ ըն, յեկալ, ըստը՛ղ շեն շինալ, դէրին խօսկը մընընդնէն
ա ընգալ, շենին անումը տիրալ ըն *Ճարալ*:

36. ԾՐԿԱՍԸ՛Ղ

Ըստը՛ղ առայ ծօլ ա իլալ: Յետնան, վեր ծօլը ցընաքալ ա, ժուղօվուրթ ըն
յեկալ, տըներ շինալ, շեն տը՛նալ: Միհենգ՛ էլ մընացալ ըն մըտըծէիս, թա հինջ
անում տինին: Մինը ասալ ա:

- էս շենը ծօլու տը՛ղ ա, պէրէք՝ անումը տինինք՛ *Ծըվատը՛ղ*:

Ըտի էլ ըրալ ըն:

37. ՀԻՐՀԵՐ

ա) Էս շենումը *Հէր* ընումալ մին հարուստ մարդ ա իլալ ըպրէիս: Կօզի
հարուստ, սը՛րտը պեց ա իլալ, ժուղօվուրթն ք՛ծանգ՛ ա ըրալ: Միհէտ էլ
հարուր վը՛խճար ա տըվալ ջիհիլնէրեն, վեր տանին, քը՛նի անին: Ջիհիլնէն էլ
ուրխացալ ըն, կերալ-խըմալ, շենին անումը տիրալ *Հիրէր*:

բ) Էս շենումը առայ պիւրթ ըն կիզալ, հիրիերալ, ըտի կանտօր ա իլալ:
Ըտըրա ա շենին անումը տը՛նալ *Հիրէր*: Ենին ըզկերան մինին էլ ասում ըն
Կիզօղանց:

38. ԽԸ՛ՐԻՍԱՆ

ա) Շուշվա ռայօնումը մին շեն ա իլալ՝ անումը իւրիսան: Մին խան
յտըրա ա կամ ա, Շըվտը՛ղա քըշտեն մին կօտրած ճուղաօրէ կա, էտ
ճուղաօրուն յերէ ընգ՛հունին վեր կամ: Ըտըրա ինում ա օխտը տըրա: Վեր
չուման ընգում ա, տըրօրանցան մինը մը՛նում ա: Խանը էտ տըրէն ըտէլ
թաղում ա, մընըցածեն յեր օնում, պիցըրանում տիյէր՝ միհենգ՝վա շենին տը՛ղը:
Էս խանէն վեց տըրօրանցը ընումնէն ինում ա՝ Փարամազ, Խալախի, Ք՛ծչար,
Համգօ, Աղաջան, Քիւրոնքիւր: Ըստըրահանք ըստը՛ղ շեն ըն շինում, անումը
տիրում նւրանց հօրը ք՛ծենալ շենին անումը *Խը՛րիսան*: Ըստըրահանց ընուման
էլ քիհամ ըն կամ շենին անումը Փարամազյան, Խալախյան, Քօչարյան,
Համգօյան, Աղաջանյան, Գըրիգօրյան:

բ) Մին տըրնու փիս սօլ ա ինում, տիւզնիւթունան շատ մարդ ա մը՛նում:
Էս շենումըն էլ մին հարուստ մարդ ա ինում՝ Նարինան խանը: Նարինանը
նւրան ցօրնէն վերերը պենում ա, ժուղօվուրթն պի՛ծնում: Էնքան խը՛ղճալ ա
ինում, վեր վէշ մինին աթկազ չանում, օրիշ շենա էլ հու վեր կամ ա, տըրտակ
յետ չի տամ: Ըտըրա հը՛տտ էլ էտ խանէն անումը տիրում ըն *Խը՛րիսան*, յետնան
էլ շենին անումը մընան ա *Խը՛րիսան*:

39. ՊԸՆԸՎԱԹՈՒՄԲ

ա) Ըտը՛ղ մին թումբ ա իլալ: Մին պառալ կընգ՛նի նւրան արտումը հենձ
ընէիս մին գօրավար գօրեալը անց ար կենում արտեն դըրաղավը:
Ջօրավարը պըռավեն մէխկ ա կամ, հըրամանք ա տամ ամմեն մինը մին չանգ՛
հինծի: Մին մուտուտումը սալդաթեն արտը հինծում ըն, տամ պըռավէն:

Մին օր էլ էտ գօրավարը ըտըրալ յետ ա տը՛նում: Պըռավէն տանը
քըշտալը քինիիս յեչում ա, տը՛նում՝ պառալը լալաչ ա թըխում: Մինը օզում
ա, պառալը տամ չի: Ջօրավարը կըտաղում ա, գօրքեն հըրամանք տամ:
ամմեն մինը մին հափուտ վը՛ղ ա շըլպըրտում, պառալըն էլ, պըռավէն տօնըն էլ

մընամ ըն վճիղէն թուճբէն տակէն: Յէտնան ըտըղի շէն ա տըճնում, անումը մընամ *Պըրըվաթումբ*:

բ) Ըստըղի մին դօջչաղ պառաւ ա իլնլ: Մին օր հաց թըխէյիս դիւշմանին զօրքը անց կընայիս ա ինում: Էրկու հօքի մուտանում ըն, հաց օգում, պառաւը տամ չի, ասում ա:

-Յէս մէր դիւշմանին հաց չըմ տայլ:

Ըտահանք կըտաղում ըն, պըռաւկէն ըսպանում, մին թումբու յըրա թաղում: Էտ վըյտանց էլ ըստըղէս անումը մընացալ ա *Պըրըվաթումբ*:

40. ԿԵՂԱՐՇԷ

ա) Լափ ըռըչան վէր յէկալ ըն, թա ըստըղի շէն շինին, մին մըճ կաղնէ ծառ ա իլնլ յըրան մին արծիվ թառ իլած: Հիշքան ըրալ ըն, էտ արծիվըտ թըռչնլ չի: Յէտնան յէչնլ ըն, տըճալ վըճնը կաղլէգ: Ըտըրանա էլ շէնին անումը տիրնլ ըն *Կըղարծէ*, յանի թա կաղ արծիվ:

բ) Ըստըղի մին դօջչաղ մարթ ա իլնլ անումը *Արծվի* Էզգանան դիւշմընէրէն խըռէգ՝ տայիս ա իլնլ, յըխնէյիս, իլած-չիլածը թըլընէյիս, ժուղօվուրթէն պիծիւնէյիս: Մըղիտէ էլ յըրա յըն ըրալ, վըճնան տըվալ, մընացալ ա կաղլէգ: Ըտըրանա յէտը ըսէյիս ըն իլնլ *Կաղ Արծվի* Ըտըրան շինացէ՛ Էնքան ըն իլնլ սիրիյիս, վէր շէնին անումը տիրնլ ըն *Կըղարծէ*:

գ) Շատ առաջ ըտըղի մին իշխան ա իլնլ: Ըտըրան էլ իլնլ ա մին լճակ ծի մին հըրէղան, խէլունք հէյվան, վէր լըհա հու յէկալ ա, տըճալ, մընացալ ա հըյիլ-մայիլ կըտրած: Հիւր էլ հըրքըրալ ըն, թա ըշտէղ ա քիճում, ասալ ա:

-Քիճում ըմ էն կախարղ ծի տըճնամ:

Ըտի էնչանք ասալ ըն կախարղ ծի, կախարղ ծի, շէնին անումը տըճալ ա *Կըղարծէ*:

41. ԱՇԱՆ

ա) Ժուկաւ-ժամանակաւ մին չար հարուստ ա ինում, էնքան չար, ընըխընէ, վէր լըհա ժուղօվուրթէն հօքին ըսըղէն ծակըն ա հըվաքում: Ամճա էտքանանը յէտը իլըհա չի դիճջանում. միհէտ էլ մին խիլն հօքու հըվաքում ա, տանում, մին բիլանա դիւզում վէր անում, ըսքըսում ծիճ ըտահանց անալ քըշիլն, կօյս տայլը: Վէր լուխճին ճըխըպիւրթ ա անում, լնզնթ ա քնչնում, համ էլ քըքըռալ՝ալ հարայ տամ:

- Հա՛յ-հա՛յ, ժուղօվուրթէն աշան ըղէ՛, աշան ըղէ՛...

Ըտըղատ էլ շէնին անումը մընամ ա *Աշան*:

բ) Ըստըղիտը առաջ ծընըկնէ յա իլնլ: Միհէտ մին քանէ վէրսկան վէրս ընէլալ հըսալ ըն ըստըղի, տըճալ ամճէն հիճնը օլ, ծառէրթ, քօլէրթ լըքված, վըճիղ լճակ: Քէցալ ըն իւրանց շէնը, թա:

-Արա, էս տըղ ա՛, վէր մուճը ընք ապրում, տըղը ընդի կիճի, յէ՛, ամճէն հիճնը օլ-օլ, վէր ածած, հանց ա լըհա աշան ըրած:

ժուղօվուրթըն էլ ըտըրահանց քիւհալըն ա ընգում, կիւն, ըստըղի շէն շինում, անումըն էլ տիրում *Աշան*:

42. ՀԱՏԷ

Մին դէրվիշ շատ շինըթկընէրում ա ինում, վէշ մին տըղի համցէթ՝ չըն անում, մին կուտուր հաց չըն տմ անում: Ախըրը, հըսնում ա ըստըղի, մարթա մին տըղա ծէն ըն տամ դօնաղ, հիւրիւնաթ անում, օլ-օլ հաց տամ: Էտ դէրվիշը ուրխանում ա, թա:

- Էս հինչ լճակ շէն ա, էս հինչ հացու շէն ա:

Ըտըրանա էլ շէնին անումը տիրում ըն *Հաղէ*:

43. ՀՈՂՈՐՇԷ

Միհէնգի շէնին ըռըչին մին մըճ թէղ ծառ ա իլնլ քըշտնէ երկու պէխէ: Էտ ծըռէրէն տակէն էլ մին սօրփի ա իլնլ, ըշտէղ մարթիթ՝ քիճիյիս ըն իլնլ, հաղօթթվէյիս: Լըհա հու շէնան տիւս ա յէկալ, քէցալ քիդի էտ անգիւնը, ժուղօվուրթը տըճալ ա, թա:

-Քիւնիւն ա հաղօթթվէ:

Ըտի էնքան ասալ ըն, շէնին անումը մընացալ ա *Հըղօրտէ*:

44. ՄՈՒՇԿԱՊԱՍ

Մին ծաղէգ՝ կա. *մուշկ* ըն ասում: Էս շէնին չուրսիւպիլլիւր էնքան կա էտ ծըղէգ՝ան, վէր լըհա ըտըրա դիւրդան անումը տիրնլ ըն *Մուշկասպար*:

ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ԵՐԶԱՆ

45. ՈՒՐԹՈՒՆԱ ԿՈՒՄԵՐ

Վարթնիսա չօրս ախալէր կամ ըն ըստէղ խուզէրէն հէտի ծընական կաղէն հըվաքէն: Վար մին երկու օր կէնում ըն, վօրօշում ըն, վար քիճան վէջ: Ըստէղ կիւնէր ըն շինում, տահանց յըրա էլ մին քանի հօքի կիւն ըն, շէն ա տանում: Էտ ախալօրը ընըմնէն ինում ա Արիւթն, Ալիշան, Աթաջան, Արտէմ: Վրիւթնըն մըճըն ա ինում, ըտըրա ընուման էլ շէնին անումը տիրում ըն *Ուրթունա կումէր*:

46. ՊՈՒՂՈՒՄԱ ԿՈՒՄԵՐ; ԴԵՋՈՒՆ ՀՕԴ

Ըռըջծնւրէցէ երկու ախալէր ըն ինում Պուղուսըն ա Ղազմըր: Ըտտահանց շէնումը կարում չըն ապրէն, ճըրընէն կըտրած հէվան-պան յօր ըն օնում, քիճան, մին քայանա դիւզում ապրում: Պուղուսը կումէր ա շինում, հէվան պահում, Ղազմըրն էլ հօղէր վարում ա, արտ անում: Մին քանի վըխտանը յէտը խաքնըր կամ ա Ըռըջծօր, թա Պուղուսըն ա Ղազմըր քօլլուղ ապրում ըն: Մին քանի տօն քօչում ա, քան Պուղուսէն կօշտը, մին քանիճն էլ Ղըզմըրին: Յէտնան ըտէղ երկու շէն ըն շինում: Պուղուսէն յըրա քնացածնէն շէնին անումը տիրում ըն *Պուղուսա կումէր*, Ղըզմըրին յըրա քնացածնէն՝ *Ղըզմըրն հօր*:

47. ԴԱԶԱՆՇԻ

Ըստէղ մին մարթ, մին կընէգ՝ ըն իլնլ քարիյիս: Մին օր էտ մարթը քըշէրաւ-քըշիանա յէր ա կէնում, քիճան հանը: Մին ծօրնալ քիճանիս յէչն ա, տէսնում մին ըրկաթու կուտուր ա ուրկան: Վէղը քանդում ա, էտ կուտուրը տուս օնում, տանում տօն, թա:

-Ա կընե՞՞ք, դագան ըն քըթալ:

Կընե՞՞քը ասում ւ:

-Տա դագան չի:

Մինը ասում ւ՝ դագան ւ, մինը՝ դագան չի: Տամ ըն, կըջվում: Ժողովուրթը հիւվաքվում ւ, տահանց տրիէնց տէսնում, ըրմանում: Նըհանցա մինը յետ ւ տաննում, թա:

-Վիւրիւթթ, լնվ ւ, տիւ տու ըրա, թող կընե՞՞քըտ էլ տու անէ, համուք ւ:

Տըիէնց էլ էտ կընե՞՞քը յախտում ւ: էտ օրան յետըն էլ շէնին անումը մընաւ ւ *Ղազանչի*:

48. ԴԵՐԸՄԲՈՍ

Դըրըմբունեցիք՝ ըստդ յէկալ ըն Վանքան: Ե՛կալ ըն, շէն շիննլ, ամա մին անում չըն քըթնլ, թա տինին էտ շէնին յըրա: էտ վախտէրքըն էլ տահանց դէր չի իլնլ, դէրը Վանքան ւ իլնլ կնիխ: Մին օր էլ շինացուց անա մինը մըլմնում ւ, մըլալիաթ ըն անում, վար էլին քինան, Կանծասարա դէր պիթին: Ըստդ պարիկամներան մինը ասում ւ:

-Հօր քինանց, հըստէնք Վանքը, յէկաք, էս դծընըն էլ Կիւլըթաղա դէրին ծէն տանք: Կիւլնթաղը համ մօտէ յա, համ հըրէն դիւզ:

Տըիէնց էլ անում ըն: էս դէրը վար կամ ւ, հըսնում Ճօխտակ խաչը, կըվազանը պիցիդցնում ւ, թըխում մին քարու: Կար թըխում ւ, սմսը յէր ւ ինում: Ըտըղէտ քարերը տըրիէնց ըն: Դէրը սամա:

-էս հինչ դըրըմբօն-դըրըմբօն տըղ ւ՞:

Կար տըրիէնց ւ ասում, շինացուց անա մինը թա:

-Լափ լիւլ ատց, էլ խօսէ՞՞ք վէ, էս օրվանից մէր շէնին անումը տինում ընք

Դըրըմբօն:

Տըիէնց էլ անում ըն:

49. ԶԸԼԴԵՐԱՆ

էս շէնը մին քանի թաղ ւ Կըրցըկալէրը, Քըրքօրէթը, Փէրին կումէրը, Կուճուր Զըլըրանը, Ղուլունց թաղը, Ըխալըրքանը, Խօր ծօրը: Բնագի վախտ լըին շուլուղվաչի ասում ըն *Զըլըրանա նահանգները*: Ե՛կնին անումը կույացալ ւ Ըխալըրքան թաղումը առաջ ապրող Զնլի ախպօրցը ընուման: էտ Զնլի ախպէրքը լիւլ վըրսկընէ յըն իլնլ, համ էլ շատ հարուստ: Կօխկէ շինացիք՝ նախանծուրթնան պայման ըն ըրալ, վար քինան, թըլանէն տահանց հըրըստօթունը: Կար մին քանի հէտ փօրցալ ըն, աննլ չի յէկալ, համօզվալ ըն, վար Զնլի ախպօրցը յախթէլ կարալ չըն: էտ շէնին անումըն էլ տիրնլ ըն *Զըլըրան Զնլի դարան* (մընալի տըղ):

50. ԿԸՂԸԿԱՍ

Ե՛կնին անումը առաջ *Բէրթածօր* ւ իլնլ: Մօնղօլ-թաթարնէն վար հըսալ ըն ըստդ, վօրօշալ ըն, վար շէնը քանդին, ըտդալ քնամն տու կան Խաչէնա յիրա, վար վաղ հըսնէն: Ըտդան էլ ըստդէտ անումը մընացալ ւ *Կըրքիա*:

51. ԶԱՐԴԱՆԱԿ

էս հօղէրը առաջ Աղիգձգնլ բնագինըն ւ իլնլ: Մանգասար պապը նըլստա ինք՝ ւ կալալ, Ղարաղըլաղա, Գօրիսա, Հիւրիւթն մարթիք՝ պիրալ, դարադաննէ շինալ, տըրիէնց էլ շէն ըն տնալ: Մի հէտի վար ընէլիս հօղէն տական

մին մըլ՝ քար ւ տիւս յէկալ՝ յըրան մին խաչ: Ըտդէտ հօղըն էլ շատ պէրքատու վա իլնլ, ըտդ էլ մէնակ գնրոն ցօրէն ըն իլնլ վըրիլիս: էտ ցօրնէն ւ խաչին ընուման էլ շէնին անումը մընացալ ւ *Զնլընիխաչ*:

52. ՀՈՒՌԱԹԱԴ

ա) Հուրթըրէցիք՝ Վանքան ըն յէկալ: Ըռաչան մին քանի տօն ըն իլնլ՝ Կիւլըրքանք, Սայանք, Սնքանք, Մարդիրօսանք, Ավանք, Աթանէսանք: Ե՛կնին էլ ըսիլիս ըն իլնլ *Վանքէն հէռու թաղը*: Կար տըրիէնց շատ ասալ ըն՝ հէռու թաղ, հէռու թաղ, անումը մընացալ ւ *Հուրթաղ*:

բ) Վանքա բնագէրան մինին մին ախճիգ՝ ւ իլնլ՝ Հուրի ընումալ: էտ ախճիգը սիրիլիս ւ իլնլ մին քնախք տըրու, ամա հնըր ռագի չի իլնլ: Ռագի չինիլը հէրիք՝ չի: Կըլխալըն էլ ըխճըկանը քըցնլ ւ օթաղը, քըլլալ, վար մարթու իրէս չի տէսնա: Մին օր էլ Հուրին փախիսալ ւ, յէկալ միտէնգվա շէնին տըղը, մին դնգէն շինալ, միչին կացալ: Կացալ ւ, կացալ, ըտդ էլ մըրալ: Յէտնան Վանքան մին քանի տօն քօշում ըն. կամ ըստդ, շէն շինում, անումըն էլ տինում *Հուրին թաղ Հուրթաղ*:

գ) Վանքումը Հուրում ընումալ մին դաշնագ՝ ախճիգ՝ ւ իլնլ: էտ ախճիգըտ սիրիլիս ւ իլնլ Ուրննց չուբանէն, չօբանըն էլ՝ Ուրնն: Կար ըխճըկանը հնըր գիղացալ ւ, վօրօշալ ւ՝ էրկուբանց էլ ըսպանէ: Տահանք խուսկուրնէն մին ըն ըրալ, փախալ, յէկալ, ըստդ կացալ: Մին օր էլ չօբանք քացալ ւ վըրս, յէկալ, տընալ՝ կէզաննէն Հուրումն ցըրէլ տուված: Հուրումն իրչադակէն էլ, վար ըստդ շէն ըն շինալ, անումը տիրալ ըն *Հուրումն թաղ*, յէտնան էլ՝ *Հուրթաղ*:

53. ԿԸՍԱՊԱՍ

Ե՛կնին ըռաչի կընօղնէն մին ուստա յըն ծէն տուվալ, վար յէկեղէցի շինի: Կէտումը պիրալ ըն, վար հախը տան, ուստան յէր չի կալալ, օզալ ւ ծըրի շինի՝ Ուրնն անվանի, վար Ըստումնէն աշկը յըրան քախծըր ինի: Տըիէնց հծքնք ըն տուվալ, կըրվալ, ուստան թողալ ւ պատըրը կէսատ, փախալ: Ատում ըն, վար էրգան վախտ էտ յէկեղէցին պատըրը տըրիէնց մընացալ ւ կէսատ, ըտըրա հէտի էլ շէնին անումը տիրալ ըն *Կըսապատ*: Յէկեղէցին յըրա էլ կիրնծ չի, թա հուլ ւ շինալ, հիք ւ շինալ:

54. ՄՈՒԽՐԱԹԱԴ

ա) էս թնգզն շէնըն ւ, քծինա Մուխրաթաղը տիյէր ւ իլնլ՝ ծըմակէն միչին: Թօրքէրը Իղդիրին ըխաիրին քըշտան կնիխ ըն իլնլ, էզաննան էտ շէնին ժողովուրթն իրվըննէն կուղընալիս: Մէկտ էլ հալէրը հըվաքվալ ըն, տահանց մին լիւլ տնս տուվալ: Թօրքէրը հըլէրնէն ծէն ըն տուվալ դօնալ, վար հաշտվէն: Ամա հինչ դօնալ. դիւրիւր ըն ըրալ՝ Դըրդին սըլումը, լօխճին լըտօթալ, մէլդէրըն էլ էրալ, մօխէր շինալ: Մինակ Հընայակ ընումալ մին քնիլ ւ՝ փախալ, յէկալ, լօխ նաղ ըրալ, ինքըն էլ լըրգացալ: Ըտըրա դմրդին ւ շէնին անումը տնալ *Մուխրաթաղ*:

բ) Վար մտնողներն հղսալ ըն Մարտակերտ, Ուրմնց գոթքան մին խընլլա հոցի ըստեղ ըն իլնլ պոհիլիս: Ըտըրա դնրոդին ըստըղէտ անուըը տննուլ ա Մոնթոլաթաղ, յետնան էլ Մուխրաթաղ:

55. ԶԻՆՎԱՅԱՂ

Ըստեղէ ժուղօվորթը Ղըրղաղան ըն յէկալ: Ըռաչան իննը տօն ըն իլնլ, տահանց մը՛ծէն անուընն էլ Նարին ա իլնլ: Վար յէկալ ըն, Շախրուպաղա թըշտէն ըն վեր յէկալ: Մի օրէ վը՛րս ընիլիս մին կըխտար ըն յարալու ըրալ, հէտը ինզ՛ալ, հղսալ ըստեղէրք Բանդ ընք ասում, է՛, ընդէղ: Ետ կըխտարքտ ճի յա մըտալ, ըտեղ մին ք՛ծհնն յէխծէ կա, միչը: Վը՛րսկաննէն ըռնէն հէտքավը հըննում ըն ըտեղ, հավան կէնում, քի՛նամ, Ուրմնց տընըցուց յեր օնում, կամ, ըստեղ տընէր շինում: Ասում ըն էտ յէխծէն քարէն յըրան էլ կիրնծ ա ինում *Ճանկաթաղ*, ըտըրա հէտի շէնին անուըը տիրում ըն *Ճանկաթաղ*, յետնան էլ տննում ա *Զինգաթաղ*:

56. ՄԱՐՏԱԿԵՐՏ

ա) Ըստեղ առաչ կալ՛եր ա իլնլ, կըլ՛երումը մին յէխծէ՛ անուըը *Կտորած յէխծէ*: Ետ յէխծէն ըռաչին էլ մին մատուռ ա իլնլ, ըտըրա դնրոդին չուրսուպիլօր ըսիլիս ըն իլնլ *Մատուռակերտ*, *Մատուռակերտը* յետնան տննուլ ա *Մատրակերտ*, տըրհէն էլ *Մարտակերտ*:

բ) Մարտակերտա ըռաչի կէնօղնէն կըսըպըտեցիք՛ ըն իլնլ: Տահանց միչին մին դօչաղը իլնլ ա, ըսիլիս ըն իլնլ *Չնիլունց Մնրոդի*: Վար մըրնալ ա, վըսյաթ ա ըրալ, վար Ուրմն շէնին խութին յըրա թաղէն: Տըրհէնց էլ ըրալ ըն: Շէնին անուընն էլ *Աղղարն* յա իլնլ, փօխալ ըն, Մնրոդին ընու՛ման տիրնլ *Մարտակերտ*:

57. ՄԸՂՕԶ

Աղղօզը ք՛ծհնն շէն ա: Վար դնընննէն շէնը թընդիթար ըն ըրալ, ժուղօվորթը քօչալ ըն, ըշխարքավըս մին տննալ: Անա սըրտըռնէն էն ա իլնլ Ուրմնց վնթննին յիրա: Էրկու հնրոնր տըռնանը յէր տահանց ժըռընզնէն յէտ յէկալ ըն, տէսալ ըստեղ մին թննալ շէն: Ետ շիննցիք՛ էլ յէկօղնէրին անուըը տիրնլ ըն *Մաղ օզօղնէ*: Տըրհէնց էլ շէնին անուըը մընացալ ա *Աղղօզ*:

58. ՀԱՅԱՂ

Էս շէնին թընծվոնն Աղի ընու՛մալ մին հայ մարթ ա տիրալ, ըտըրա յըրան էլ մին քանի հոցի յէկալ ըն, շէն շինալ: Քի՛նօղ-կըվօղ էլ, վար հըրցըրալ ըն շէնին անուըը, ասալ ըն հայ Աղիյին շէնըն ա: Տըրհէնց էլ անուըը մընացալ ա *Հայաղ*:

59. ԸՂՈՂՄԾՕՐ

Մօնօղնէն վար հարձակվում ըն, մին խընլլա հայեր փախչում ըն, կամ, յերէ քերթումը վը՛ննը կէնում: Տըրհանցա մինը, վար տէսնում ա՛ առաչը ծօր ա, հարալ ա տամ:

-Առաչ չի քի՛նա՛ք, առաչ չի քի՛նա՛ք, առաչը ծօր ա՛, առաչը ծօր ա՛:
Տըրհէնց էլ ըտեղէտ անուըը մընամ ա *Ըղղմծօր*:

60. ՇԱԿՄԱՍՈՒՐ

ա) Իրանա շահը կամ ա, թա ճի մըննէ, զըրալէ Կննծասարա վանքը: Մինչէվ վանքը հըսնէլը մին առանց անում կու՛ճուր շէն կա՛ հէնզ-վէց տօն, ճի յա մըննում էտ շէնը: Լօխ փախձում ըն, ամնա մին դօչաղ պարալ մարթ ա ինում, քուլօտն միչին կաղլու վա կէնում, վար շահը կամ ա, յըրա յա պըրօընում, սուրը կօխում սը՛րտը: Ժուղօվորթը վար ըսկանում ըն, ուրխանում ըն, ըտեղ մին յէխծէ յըն շինում, ճըկատէն կիրում. *«Շահի մահը սրոկ»*: Շէնին անուընն էլ էտ վըխտանց տիրում ըն *Շահմասուր*:

բ) Մին քանի հնրոնր տարէ առաչ ըստեղ մին դաշննզ ախձիզ՛ ա իլնլ ըարիլիս: Խաթնըր վար հըսալ ա Իրանա շահէն, մարթ ա դարկալ, վար ըխձըկանը օզէն, պիրին, ամնա էտ հալալ կըթնակերըտ ռազի չի կացալ, ասալ ա.
-Լնավըն էն ա քի՛նամ իմ քնախր հայ նըշընածէս, քան թէ հարուստ մուսուլմաննէն:

Շահը վար ըսկացալ ա, զօրք ա վըրաթալ, յէկալ, ճի մըտալ շէնը: Մին դօչաղ թըշեր յըրա յա պըրօնալ, դննան (սուրը) կօխալ, շահէն ջիզնըր խաթնալ: Յէտնամ էտ հննան տը՛ղը ժուղօվորթը յէխծէ յըն շինալ, ճըկատէն Հննան կիրալ. *«Շահի մահը սրոկ»*: Մարթ էլ կա, ամնա՛ էս հօղէրը Հննան Զալալյաննէն ախալօրն ա իլնլ: Շահ Մանսուրէնը, ըտըրա դնրոդին ըն շէնին անուըը *Շահմասուր* տիրնլ: Դէ միհէնզ՛ ասում ըն, հինչ գլի՛ղաս՛ վերըն ա դնլ:

61. ՄԵՅՈՒԼԱՆ

Ըտեղ առաչ շատ թօռ ա իլնլ կնիլիս, սիլըսնի ընիլիս, հէյվան, բօստան թըշիլիս, տընիլիս: Ըտըրա հէտի էլ շէնին անուըը տիրնլ ըն *Մէյուլան*:

62. ԿՊԻԼՍԱԶ

Դազախա Շննշնրոն շէնումը մին լնզգի ուստա յա իլնլ: Ըտըրան էլ իլնլ ա էրկու հայ շնզէրդ՛ թունին ա Բաբան: Մին օր էս Բաբան ուստէն անա թաքուն մին թուվննզիլ լիլնլ յա շինալ: Ուստան տը՛սալ ա, վար էտ Ուրմն անա ծիրքըճիրալ ա, վօրօշալ ա՛ էտ էրկու ախալօրը ըսպանէ: Ետ լնզգիին էլ մին պարի կընէզ՛ ա իլնլ, դրոյուղ ա ցիհնլ, Բաբան ասալ: Վար մըթնալ ա, թունին ա Բաբան փախալ ըն, յէկալ, ըստեղէ ըխալիրին թըշտէն վեր յէկալ: Մին կըխտար ըն վեր թըցնլ, էս ըխալիրին դըրալէն կէտալ, մըլալիաթ ըրալ, վար ըստեղ ապրէ: Մին դնըվան ըն շինալ, ըսքըսալ լիլնլ պըրդաստէլը: Հու վար ըստեղա խօսալ ա, լիհա ասալ ա՛ լիլնլ սազ ընօղնէրէն շէնը, լիլնլ սազ ընօղնէրէն շէնը: Տըրհէնց էլ շէնին անուըը տննալ ա *Կիլնսազ*:

63. ՆԱՐԷՏԱՐ

Մին քնրոք բնզ՛ ա իննւմ, ըտըրան էլ իննւմ ա մին մադար ախձիզ՛ անուըը Նարէշ: Ետ ախձիզիլն էլ սիրիլիս ա իննւմ Ուրմնց հայ մօքնրէն Աըրստամէն: Բնզիլ, վար ըսկանում ա, վօրօշում ա մօքնրէն ըսպանէլ տա: Աըրստամ նա Նարէշ էտչանքը գիդալալ խուսկըռնէն մին ըն անում, փախչում, կամ, ըստեղ վեր կամ: Մին քանի տըռնանը յէտը բնզիլ ըստեղալ անց կընալիս Նարէշ Ուրմն ճօխտակ տըղէն դարկում ա, քնամ ըն, հօրը առաչը կըտրում: Բնզիլ լօխ գի՛ղղուն ա, ըխձըկանը լնզլ պէժիլնց տամ, մի՛նզէլ մին խընլլա մնթըրնէ: Տըրհէնց էլ ըստեղ շէն ա տննում, անուընն էլ տիրում ըն *Նարէշտար* Նարէշին տանող:

ՇԱՀՈՒՄՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

64. ՂԱՐԱԶԻՆԱՐ

Մի տղա մի ըխճըկա սիրիկիս ա ինձիւմ: Ամա էտ ըխճըկանը հերընմը՛րը օգու՛մ չէն իւրանց ըխճըկանը տան էտ տղոյէն: Տղոյն պարհիկամէրըն էլ չէն ռագի կը՛նուն: Աման օր թօք էն տալիս, ըստիբում, վար ծը՛րը կըտորէ, անալ չի կ'ալիս. տղոյն սը՛րտըն ու մը՛թկը ըխճըկանան կըտորում չի: Հինջ անում են, անում չեն, տղոյան իւրան էշըն ա քըշոն: Մըթկումը տիբրան՝ ա ինձիւմ փըխճըցընէ, տըրէնց էլ անում ա: Բուսը պահում ա, վար ախճիկը, կօժը յեր կալած, ճըրու յա քընոն, յէտնան տիւս ա կ'ալի, ծըյին յըրա տըրնում, փըխճըցընում, շինան հանում: Եհինն դըրաղին մի չինարի յա ինձիւմ, էտ ծառին փըջակը էնքան ա մը՛ծ ինձիւմ, վար երկուսըն էլ միջին տղըվարում են: Վար խը՛լախ վախտ ա անց կը՛նուն, էտ տղոյան քընոն ա, վար հաց պիրի: Ամա դէ ըխճըկանը հըրոնմը՛րը տագ չէն անում. տիւս են կ'ալի, էն դիւզըրը միւն-մին անում, աման քար ու քօլու տակ էլ յաշում են, ախըր, վերջը կ'ալիս են, էտ փըջակումը ըխճըկանը քըթանում, ծառին ճուղնան կախ են տալի: Տղոյան կ'ալիս ա, տը՛նում տըրէնց, տ'անակը հանում ա, իւրան էլ ըսպանում: Երկու քանիկըն էլ ծառին տակին են մընում: Էտ օրան տէրը չինարին անումը մընում ա *Ղարա չինար* (սը՛վ չինարի), շէնին անումըն էլ տըրնում են *Ղարաչինար*:

ԱՍԿԵՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

65. ԽՐՈՒՍՏՐԹ

Շէն ա լի՛, հունցու Ղարաբաղա մընացած շէնըր բախտը պակաս, դիւշմանը՛ շատ. էլ պարսիկ, թօրք, հարանմի, հու կըրը՛ցալ ա, յը՛կալ ա, թըլանալ: Մին օր էլ տէնակը վըսկըռէն ա հըսալ, ժուղօվուրթը էլ տէմ չի կացալ, դիւշմաններէն մի յա ածալ շէնին յը՛րէ խըրամատնէն, մուրթօտալ: Ըտըղան էլ շէնին անումը մընացալ ա *խըրամօրք*:

66. ՈՒԼԵՐԱԲ

Երկու ախպեր ըն իլալ՝ Ուլին ա Բաբը: Ըստահանք էս շէնին ամէնասիրթա կէնտղնէն ըն իլալ: Էս շէնին էլ անում չի իլալ, լիհա հու խօսալ ա, ասալ ա՛ Ուլին, Բաբը: Ըտըղատ էլ շէնին անումը մընացալ ա *Ուլըբաբ*:

67. ՄԻՐԴԻՐԱՇԵՆ

Ըտը՛ղ մին դօջաղ մարթ ա իլալ անումը *Սմըրդալ*: Էտ Սմըրդալըտ ըշտը՛ղ հիւր նըրիտ կօխ ար կէնում, յը՛խնում ար, տապէն կ'ան: Ըտի ըտըրա անումը էնքան յեր ա ինձիւմ, վեր երիւշ տը՛ղա հու էտ շինացու անա հըրըցընում ա, թա ըշտըրագէ յա, գ'առ-գ'առ ասում ա.

-Սիրդարանց շինացէ յոմ:

Էնքան ըտի ասում ըն, վեր շէնին անումըն էլ տը՛նում ա *Սիրդարաշէն*:

68. ԱՍԹԸՆԱՇԵՆ

Բու՛նան անպանն էս շէնին տը՛ղը ծօվ ա իլալ, ծօվը ցըմաքալ ա, չուրացալ: Ասում ըն էտ ծօվումըն էլ խուրդըխուրդան հիվըննէ յա իլալ, վեր մընացալ ըն առանց ճիւր, թուս ըն տը՛նալ, իւրիւր կըլիտ կ'իւտալալ, քարեր տը՛նալ, սար ա կույացալ: Էտ հիվըննէն էլ ըսթխերու մին էլ ծըղըգ'ներու մընան ըն իլալ:

Միհէնգ՛ էլ էտ սարան կուճի-կուճի քարեր ըն վեր տը՛նում: Ըտըղատ էլ սարէն անումը տը՛նալ ա *Ճարկասար*, շէնին անումըն էլ *Ասթըխաշէն*:

69. ԲԱՆՈՒՑԱ

ա) Բուրախպեր ըն իլալ ախպօրը անումը Բալլու: Բը՛ցալ ըն ծըմակը, յուրը ծըրապալ ա, թա.

-Բալլու քա՛ն, ճի՛ւր, Բալլու քա՛ն, ճի՛ւր:

Մարթիք՛ ըսկացալ ըն, շէնին անումը տիրալ *Բալլուցա*:

բ) Շատ առաջ շէնումը Բալլու ընումալ մին դաշանգ՛ ախճիգ՛ ա իլալ: Պարսիկնէն, վեր յը՛կալ ըն, թա խարթըրը հըվաքին, էտ ըխճըկանը տը՛նալ ըն, մընացալ հըլիլ-մայիլ կըտորած: Տահանք իւզը՛ցալ ըն Բալլուվէն տանին խանէն հը՛տտ, ամա կըրը՛ցալ չըն. մարթ թօրալ չի: Էտ տապը մըտածնէն կըզընվալ ըն, մօրը աշկէն ըրըչին ըխճըկանը մօրթալ: Խը՛ղճ մարթ ընգալ ա մէլդին յըրա, լիհա մին բաշ ծէն տուվալ.

-Բալլու քա՛ն, Բալլու քա՛ն:

Ասում ըն ըտըղատ ա շէնին անումը մընացալ *Բալլուցա*:

գ) Ասում ըն ըտըղալ առաջ մին կընճճ՛ ա իլալ՝ չէրէշուր պարի, իւրան պիրանէն պատառը հընգեր-հիւրըվանու նըրիտ կէս անօղ, իւրուշին հըրէլին հընօղ: Անումըն էլ Բալլու վա իլալ: Էս Բալլուն էնքան դիւզըլիսա յա իլալ, էնքան լիւզըն ա իլալ, վեր լօխ ասալ ըն Բալլու քա՛ն, Բալլու քա՛ն: Յը՛տնան էլ ըտի շէնին անումը տիրալ ըն *Բալլուցա*:

70. ՄԵՔՏԻՇԵՆ

Հագար ութ հարիւր քըսանութ թըվին Իրանա Խօյ ռայօնէն օխտը տուն քօշըն են, կ'ան, ստըղ վեր կ'ան: Ստըղի վերեր նէլ Մէքտի անըմօ բնագին ա իլէ: Էս յէկածնին բնագիւցը վերերը առնըն են, շէն շինըն, անըն նէլ էտ բնագիւցի անըմօվը տընըն են *Մէքտիշէն*:

71. ՓԸՐՉԱՍԱԼ

Մին համվա բնագ՛ ա իլալ, ըտըրան էլ իլալ ա մին հիւրի-մայնագ՛, դըլանալ քաշան ախճիգ՛ անումը Փէրի: Ամ(մ)ա յը՛ք, տը՛ն, վեր էտ կ'երէցկուհին սիրահարվում ա իւրան հօրը ծառանէրան մի՛նին՝ Ջըմալէն: Ջըմալըն էլ ըտըրա յա շատ սիրում, ըտըրանք մըջանք իւրիւր յըրա կըծանում ըն, վեր մինակ մահը կարօղ ար պիճէնէ: Բնագի տըջանը կըլիսու վա ըղնում, ծէն տան ըխճըկանը, թէթա տան: Փէրին ա Ջըմալը խը՛լք խը՛լքու: Վըն տան, մին քըշեր յեր կէնում, փախճում: Դէ բնագի հունց սուս ա՛նէ. արիւնը տան ա կըլիսէն, ուրան մարթկանցը դարկում ա, քի՛նամ ըն, ճուխտըքանուց էլ ըսպանում: Ըտի էլ էտ երկու քիհիլներէն ընուման ըտըղտ անումը մընամ ա *Փըրջանալ*:

72. ՏԸՆՆԱՎԱՔ / ԿԱՐՍԻՐ ԳՈՒՐ

Թի՛հնա շէնը քաշընըն ա իլալ՝ Խաչին տակէն: Վեր դիւշմաննէն մի յըն տը՛նալ շէնը, քըրքըննը ըրալ, շէնին դէրը տէր Արտավազը, ժուղօվուրթն

հրվաքայ ա, յեր ընցալ ըստը՛ղ, շէն շինալ: Ուրան ընուսան էլ թանգան շէնին անուըն տիրալ ըն *Տըռնավալ*:

Նէնցին կըսվեն վախտը շէնին ցիհիլնէրեն լօխձին տարալ ըն վըրօնտ, մընացալ ըն պըրզվեն ա կընանէ՛ք: Էտ չախըն էլ Ղարաբաղա սաղ շէնէրը պըլան քըցած ա իլալ: Երբէ՛ք ցօռնավ պէռնալ ըն, տարալ Ըստփանակը՛րտ, մըթերուն ըրալ: Սաղ շինէրեն մաչին ըրջինը տըռնըվըզը՛ցէք՝ ըն պըլանը կըղարալ: Ըտըրա հէտէ էլ, վեր վերջին ըրբան տըղ ա հըսալ, պէրալ ըն մին կնամուր բայդաղ տընգալ ցօռնէն մաչին: Ըտըղատ էլ Տըռնըվանգա անուըն փօխալ ըն, տիրալ *Կարմիր գուր*:

73. ԶՈՐԱՍՆԷ

Քըռսնը՛ցէք՝ դօջաղ ժըղօվուրթ ըն իլալ, վըղըն էլ հիշքան օգիս: Բօլլուղ ըպրիխ ըն իլալ: Ընչքընը՛ցէք՝ էլ համ խալին, շընընուրտառ ըն իլալ, համ էլ վըղըն քնախը: Ըստահանք մին օր պայման ըն կապում, քըռասնըվա իլան՝ չիլան՝ քըռասուն ցիհիլին ծէն տան դօնաղ, նի ածուն դարադամը, հիւրբան յըրա տան, լուխձին կըտօրում: Դէ շէնումը վեր ցախիլ չի մընաց, էտ շէնը էլ հինչ կա՛մին: Ըտի շուշքընը՛ցէք՝ քըռասնըվա վըղէրեն տար ըն տը՛ռնուն: Էտ օրաս տէսըն էլ շէնին անուըն մընամ ա *Քըռասնէ*, յանի քի քըռասուն:

74. ՇՕՇ / ԸՈՒՇԹԷՆԴ

Էս շինըցէ՛ք Հնդդուրթա թիրափան ըն յըկալ Մնլքի բաղ ծօրական: Ըտըչան մին էրկու հօքի յըն իլալ, շօռ կալավ յըկալ ըն, վեր շինատըղ քըթէնան: Հըսալ ըն ըստը՛ղ, դիմցացալ, տըղէն հավան կացալ: Վեր հըղէ յըն իլալ, թա քիմին, մըսլըհաթ ըն ըրալ, մին ծառու շծ տընգալ, հանցու վեր քօչին, կան, տըղը քըթէնան: Էտ շծըտ էլ շըմալ ա տուվալ, ծառ տը՛ռալ: Յը՛տնան ըտահանք յըկալ ըն, ըստը՛ղ տընըվերվալ, շէն շինալ, անուըն էլ են շծչին ընուսան տիրալ *Շօշ / Ընչքէնը*:

75. ՄՕՇԽԸՍՀԱՏ

Մին քանէ հնրուր տարէ առաջ ըստը՛ղէրք խամ վըղէր ա իլալ՝ մօշու քուլերավ կալան՝: Վեր ապրուտը տիժըրացալ ա, վըղը հերիք՝ չի ըրալ, Չանախչըվա մին քանէ հնլքի յըկալ ըն, մօշօտը քանդալ, արտ ըրալ: Տը՛սալ ըն, վեր վըղը պիրքատու վա, շէն ըն շինալ, անուըն տիրալ *Մօշխըմառ*:

76. ԸՐԴՐՑՆԷ / ԴՄՍԻՐԶԻՄՐ

Յանարալ Մնդանթօվը վեր յը՛տ կան ա Չանախչի, Կիրօվաբաթա ուրան նըղը՛տ ուստափէշար էրկու ախալեր ա պիրում, մինը ձէղաց շինօղ, մինը դամիրչի: Ըստահանք կան ըն, Չանախչըվա քըշտեն մին կուձի շէն ա ինու, ըտըղ դիւքաննէ շինում, կօթ անում: Էտ ախաթօրը անա վերին կօթը հիքը առաջ ա ընգալ, շէնին անուըն տիրալ ըն էտ կօթէն ընուսան *Ճըղընէ/Դամիրչիլալ*:

77. ՄՐՁՆԷՔ՝

Աբաղան-բաբաղան յըկան գիւրոնց ա, ասում ըն ըստըղան յը՛րը Խաչին խութումը, իրէ՛ք ազկ ըն իլալ կընալիս թըմասանց, Պնրուտանց, Փնւնդուց: Տահանց էլ ախախը չի իլալ, ճնրը պիրիլիս ըն իլալ հը՛ռէ տըղա՛ միտնգվա Գանջումեն բաղեն ըխաիրան: Միհէտ էլ կուռըշնէն կօրալ ա, շօռ կալավ

յըկալ ըն, տը՛սալ ըստըղէս ըխաիրին դըրաղեն մըստօտած: Էլ խօսկը էրկու ին ըրալ, քն՛ցալ ըն, մըսլըհաթ ըրալ, քօչալ, յըկալ: Ըստը՛ղէրք էլ առաջ սաղ ուլունու քօլեր ա իլալ, կըտօրալ ըն, թիմիգըրալ, շէն շինալ, անուըն էլ տիրալ *Նըզնէք*:

78. ԽԱՉՄԱԿ; ՍԱՐՈՒՇԷՆ; ՍՈՐՔԻՍԱՆԷՆ

ա) Իրանումը իրէք ախալեր ըն իլալ ըպրիխ Խաչին, Սարօն, Սանքիսը: Վեր Շահ Ըբասէն կըտօրածը ըսքըսալ ա, ըտահանք քօչալ ըն, ուրաց խօնցավը, թուռնէրակը յըկալ Ղարաբաղ: Ըստըղ մարթա մին շէն ըն շինալ: Խաչուն շինած շէնին անուըն մընացալ ա *Խաչմաչ*, Սարօվէնը՝ *Սարուշէն*, Սիրքիսինը՝ *Սանքիսանշէն*: Էս իրէք շէնին ժողովուրթըն էլ թուփ ըն տը՛ռալ, Սարուշէն մին յը՛խօէ շինալ, անուըն տիրալ *Անէնախըրկիչ*:

բ) Խաչմաչա անուըն լիին ընդի շըն տիրալ: Էտ անուընտ Ըստուսանա տըվօվի յա: Ըստը՛ղ վէշ մին վախտ մուտուսան ապրալ չի, միշտ հալեր ըն իլալ: Ըտըրա հը՛տէ էլ Ըստուսէն հիրիշտըրակը շէնին չօրք՝ ընգիւնին խաչեր ա տուվալ, շէնը թօղալ խաչու մաչի: Անուըն էլ ըտըղատ մընացալ ա *Խաչմաչ*:

ՇՈՒՇՈՒ ՇՐՁԱՆ

79. ԴԱՐԱՂՇԷԱՂ

Էս անուըն Լէնկ-Թէմուրէն վըխտանց ա: Էս օլինբազը վեր ախալըքըս տըկըտըլեր ընէլավ հըսալ ա մինչէվ ըստը՛ղ, կըրը՛ցալ չի հըլէրէն յը՛խնէ, ըստը՛ղ էլ վը՛ն նա կացալ: Մին թօրք ա մուտացալ, թա:

-Լէնկ-Թէմուրըն ապրած կէնա, յես էտ շինացու լավ ըմ ճինանցում, ըտահանք շատ ըն դօջաղ, խօրուրթ կըտամ նի չը կնա, տիժըրօթուն ըս քըշիլան:

Թէմուրը կըտաղալ ա, անուըն տուվալ կըլիսէն: Ասալ ա:

-Վեր Աստուծ էլ քըշանա, յես բիղի էտ կարա (սը՛վ) դըշլաղը (շէն) պըրիշալ շինիմ:

Ըտըղատ էլ շէնին անուըն մընացալ ա *Ղարաղըշլաղ*:

80. ԿԱՍԱԴԱՐԱՍԻ

Շէնան յը՛րը մին սար կա՛ ասում ըն Հաչա քար: Լէնկ-Թէմուրը ուրան գօրքավը վեր հըսալ ա ըտը՛ղ, սը՛րտ չի ըրալ՝ քըշանա շէնը, ասալ ա:

-Սի մընէլը հիշտ ա, տուս կնլը՛ տիժեր:

Հան ասալ ա, հան էլ թառաչ քաշալ, թա՛ զալա դարասի (մընացած ծօր): Ըտըղան ա շէնին անուըն տը՛ռալ *Կալաղարասի*:

ԼԵՈՆԵՐ, ԲԼՈՒՐՆԵՐ, ԺԱՅՈՒՆ, ԶԱՐԵՐ, ՉՈՐԵՐ,
ԴԱՇՏԵՐ, ԿԱՄՈՒԳՆԵՐ, ՏԵՂԱՄԱՍԵՐ, ՃԱՆԱԴԱՐՀՆԵՐ

ՀԱՂՈՒԹԻ ԵՐԱՆ

81. ՏԻՋԱՓՈՂ / ՏԵԶԱՓՈՂ

Գտնվում է *Խճաբերդ, Տումի, Շաղախ գյուղերից որոշակի հեռավորության վրա*

ա) Վեր կըռապաշտունեն մի լոն տը՛նալ Հնդրոնեթ, մին դաշննգ՛ կընգա վերի լոն յեր կալնալ: Ըտըրանց կամանդիդը կըծնացալ ա էտ կընգանը յըրա, հեզը՛ցալ ա՛ գօռռալ փղսակվել, ամմա էտ նըմուսալ օղուռաղըտ չիւզիլնն նըդէտ ինքը հւրանն զիլբա-զիլբա յա ըրալ: Քըշերը ըտըրա մրոննըն ա ջաննն պըտընննն ըսքըսալ ա յիւս տալոյ: Էտ կամանդիդըտ էտքանը վեր տը՛նալ ա, հւրանն սալդաթնէրեն նըդէտ հափաղը փօխալ ա, տը՛նալ քըրիստօնյա: Խաբարը վեր հըսալ ա տահանց թաքափերին, իլբիհնալ հըրամանք ա տուվալ, վեր լուխչին ըսպանին: Կամանդիդին, հւրանն տըղօրանցը, սալդաթնէրեն ըսպանալ ըն, մէյդերը փնդու մընան տիրնալ կ՛ծրու, մին էլ ցօրնու տիգերու յըրա, կըրակ տուվալ: Էտ վըխտանց էլ սարեն անըմը մընացալ ա *Տիզնիլնը*:

Ըստ ըն՛ առաչ վըննըծանդըր կընանէ՛քը կխա ըն լնալ ըստը՛դ, վը՛ղը քընդիս. հու ցօրեն ա լնալ քըթըննա, գիդն վեր տըղա յա պիրլնն, հու կ՛ծրէ՛ ախչիգ՛:

բ) Տումընցէ մին կընէ՛գ՛ ա լնալ Բաքու ըպրէս: Մին օր ըտըրա խօխան ազառմիշ ա լնալ, ընգալ բալնիցա: Էլ դօխտուր չըն թօղալ, պերալ ըն, վեր պըծըշկէ, վէշ մինը կըրը՛ցալ չի, լօխ ծիրքընննն թափ ըն տուվալ, դըրաղ կացալ: Ախըրը, էտ կընէ՛գըտ տը՛նալ ա, վեր խօխան էն ա ասօր-է՛քիւցը ընգած, ճարը կըտըրած՝ օշը բիդի Տըզըփադա թարնալըն ա ըրալ, ըղանչանք-պըղատանք ըրալ:

-Ա Տըզափադ, իմ իրը՛նըս քու վը՛ննանըտ տակը, վէշ մինը ինձ ումէ՛դ չի տաս, սաղ բըլէս անա ծէրք ըն քաշնալ, իմ ումըղատը՛ղըս տու վըս մընացալ, խօխաս սըղըցըրու, մին վը՛խչար յօր օնիմ, կամ վը՛տքըտ, մատաղ անիս:

Էտ ա, վեր ասալ ա. մին էրկու օրըմը խօխան սըղացալ ա, տը՛նալ բիլբիլ: Տըզափադ սարը ըտի սօրի ա. խը՛ղճ բէ՛քմրեն վեզ կըրիւզըցընէ, թանքի հուվատաս, մատաղ անիս:

82. ՀՐԹՆԵՐՔԱՐ

Գտնվում է *Ծամծոր գյուղի մերձակայքում*

Լենկ-Թէմուրեն վախտըրը Դարաբաղ երկու հարուստ, ըստուճասեր իշխան ա ինիս մինը խըծրապըթեց, մինը՛ ամարասցէ: Ամմա յը՛ք, տը՛ն, վը՛ր հւտուց խօխա չի ինիս: Դուտուց ալ վնդին սօրի ըն քիս, դանչանց ըրիս, վը՛ր Աստուծ հւրանց մինին տըղա տա, մի՛նին ախճիգ՛, փրակկին, պարիկըմէթուն անին: Մին օր ալ դանչանցը տը՛ղ ա հընիս, ամարասցուն կընէ՛գը ախճիգ՛ ա պիդիս, խըծրապըթեցունը՛ տըղա: Վը՛ր կխա ա հըրթընընցեն վախտը, խըծրապըթեցը քիս ըն Ամարաս, օխտը օր, օխտը քըշեր հըրսանէ՛ք ըրիս, հարթնը յօր ունիս, կխա: Հըննէլու յըրա էս քումթեն նըստիս ըն, վը՛ր դիճանան: Մին ալ տըսնաս ըն՛ չօրս դօլան քիւրդէրը յըրա տուվէն: Դէ էլ հի՛նչ. մըկըննն լօխ կուտուրվիս ըն, հուվեր էլ կըրիս ա, փըխչիս ա, կըլօխը

լայլոյիս: Հարթնն ա փըսան տըսնաս ըն, վը՛ր էլ թանիրը չի կա, պիցըրնաս ըն քի՛րծէն պըտօկը, դանչանք ըրիս Աստուծէն, վը՛ր հւրանց ըզադէ: Աստուծ ըսկըննաս ա, ուտուց պիցըրըցընիս հւրան կօշոյը: Քիւրդէրը էտ վը՛ր տըսնաս ըն, մընաս ըն յուր կըտրած: Էտ վըխտանց ալ էս քը՛րծէն անըմը տիճիս ըն *Հըրթըրա*

83. ԱՆՆԻԿՆ ԾԾՐ

Գտնվում է *Հին Թաղար գյուղի տարածքում*

Թըղըրը՛ցէք՛ լօխ ըտըղան ըն լնալ սիճըքարեր պիրիս: Ահնալ լիխա հի՛երը վիճաքար ա լնալ հարկավեր, ասալ ըն:

-Քի՛նի ներքէ ծծրը, ընդը՛ղ յաման սանդու քարէր կա, հանց ա լիխա վիճըքարու ծծր ինի: Ըտըրանա յէ էտ ծծրին ըստ ըն *Սանդին ծծր*:

84. ՄԻՏՕՎԷՆ ԿԱ՛Լ

Գտնվում է *Թաղասեռ գյուղի տարածքում*

Ք՛ծինա վախտը, վեր Թըղասը՛ն տիլիփօնը-զատը անդնա չի լնալ, Միտօվ ըլլունալ մին մարթ ծզնալ ա սաղ շինացուց հնամեցիք՛ անէ հւրանն տըղէն հիլուանէ՛քը, նըղացալ ա սաղ շէնց շօր կխա, լօխճին մին-մին դիյօղ անէ, պիցըրացալ ա շէնին ամմէնապէցիլը կալը, ընդըղան հարայ տուվալ:

-Ա ժուղօփուրթ, հէ՛), էք՛ից տըղէս հըրսանէ՛քըն ա, հւրիւզիւ, վեր հիլվընննն տըղվարիք՛, լօխ կըկէ՛ք մեր տօն:

Ըտըրանա յը՛տը հիլը տան մին ուրախութիւն ա լնալ, ըտի յա դիյօղ ըրալ: Իտըրա դարդանն էլ էտ կալին անըմը մընացալ ա *Միտօվէն կալ*:

85. ՀՕՈՒՆ ԱՐՏԵՐ

Գտնվում է *Թաղասեռ գյուղի մերձակայքում*

Ըստը՛ղ առաչ հօռուտ ա լնալ: Սավէտին վախտը հօռուտը կըտօրալ ըն, լուղվու բաղ քըցալ: Յը՛տնան էլ բաղերըն ըն քանդնալ, տը՛ղը արտեր ըրալ: Լնան մին ա, միհէնգ՛ էլ ըտըղէտ ըստ ըն *Հօռուն արտէր*:

86. ՔԸՇԿԸՈՍԿՈՒՆ ԱՐՏԵՐ

Գտնվում է *հին Թաղասեռի՝ Հեն շենի մերձակայքում*

Ըստ ըն՛ տականան ըստը՛ղ քըրքարօտ տը՛ղ ա լնալ՝ քարը քարավը տուված, քըշկըռված: Էտ քարերըտ լօխ քանդնալ ըն, թիմիցըրալ, տը՛ղը արտեր վարալ: Անըմըն էլ էն քըշկըռված քըրէրեն դարդանն մընացալ ա *Քըշկըռավուն արտէր*:

87. ԾՈՆՏՕՏ ՔԱՐ

Գտնվում է *Վարդաշատ գյուղի մերձակայքում*

Էտ քարը էն ա Վըրթընշատ տիլոնը՛ր մին պեցիլը տը՛ղ: Էտ տը՛ղը էնքան պէցիլը ա, վեր վէշ մինը կըրը՛ցալ չի՛ պիցըրանա, միճակ արծիվննն ըն լնալ թան ինիս: Յը՛տնան, վեր մարթիք՛ պիցըրացալ ըն, տը՛նալ ըն՛ ըտը՛ղ մին մը՛ծ քար կա յըրան շատ արծիվու ծըրտ: Ըտըղան էլ անըմը մընացալ ա *Ծըրտօտ քար*:

88. ՌՈՒՄԵՆ ՅՈՒՐԴ

Գտնվում է Թաղաւետ գյուղի մերձակայքում

Ռուսեն տասնըմփնիցի բանակը վեր հրսալ ա Հնդրիւթ, առաջի դծնընը ըտընդ ա վեր յըկալ: Էտ վախտըն էլ մին ռուս սալդաթ ա ըտընդ գոհվալ: Ըտըրա անընը վէշ մինը գիդանցալ չըն, լըհա թաղալ ըն, ըտըղէտ անընըն էլ տիրալ *Ռուսեն յուր:*

89. ՄԵԶՈՒՆ ԱՐՏ

Գտնվում է Բլուբան (Պլեբանց) գյուղի մերձակայքում գյուղի ներկայիս գերեզմանոցը

Մէհէտ Պիլիթանուց մի մընալ ա լալ, գիդանցալ չըն, թա ըշտընդ թաղին. քծինա հինգիստին տընդ չի լալ: Եինոցէք՝ վըհաքվալ ըն, վեր մըսլըհաթ անին, թազգան հինգիստատընդ ճօսին: Մէժոււմ ընընալ մին մարթ ա լալ, տընալ ա, վեր վէշ մինը ձեգիս չի՝ ձեգան վընդան տա, ասալ ա.

-Յըն շէնին յընթ թիրապիտ արտըս ծեգ ըմ տաս, քընցէք՝, հանգիստ շինընցէք՝:

Ըտի էլ ըրալ ըն: Թանգան հինգիստին անընըն էլ մընացալ ա *Մէքուն արտ:*

90. ՅՈՂՆԱԶԱՐ

Գտնվում է Բլուբան (Պլեբանց) գյուղի տարածքում

Առաջ օխտը յեղնիկ կհա ըն լալ ըստընդ: Քըշընաս ըն լալ, Յընխէն ըխաիրան ճնըր խըմէս, ախցըրնաս, ըստընդ գհառ-գհառ վըննը կընաս: Մէհէտ մին վընսկան յըրա յա ըրալ, մինը վեր քըցալ, ըտըրանա յըտըն էլ ըստընդ յեղնիկ չի ըրվացալ, ամմա քընթէն անընը մընացալ ա *Յըղնաքար:*

91. ԿՈՒՏԱՅ ՔԱՐԵՐ

Գտնվում է Տող և Թաղոտ գյուղերը բաժանող ձորում

Բուդան մին քանէ հէտ մըն՝ զօրքալ կհա ա, վեր Քըթշ ալթըթ յօր օնէ, ամմա ըշտընդ. ամմէն դծնըն քըթէն թըխէս ըն, յըտ տաս: Մէհէտ էլ վեր փուրցիս ա, ամալ չի կհա, հըրամանք ա տաս, վեր ծծըր քարալ լըսնին, հըվըտըրցընին ալթըթին: Դէ Էոքանըտ քարալ կըլըսընվէ՝. հիշքան ըծէս ըն, էնքան կըլօխ ըն ընզընէս, վեր տա ամալ կնալ պէն չի: Միհէնգ՝ էլ էտ քարերըտ էն ա կընաս, ըտըղէտ անընըն էլ մընացալ ա *Կոտան՝ քարեր:*

92. ԻՔԱԿՈՒՅ ԿԱՐՄՈՒՆՏ

Գտնվում է Տումի գյուղի մերձակայքում

Առաջ Տումա մօտէ Իքակ ընընալ մին շէն ա լալ: Դիւշըննէն էտ շէնը փուրցըրալ ըն, շինանցից քըցալ ծընըկնէն: Մին քուր, մին ախալեր ըն լալ, ձըրիւր կուրցըրալ ըն, ընգալ ծրուշ շէնը: Ըրկօքան էլ դարիթընում ըն մըծացալ: Մին օր էլ պըտահալ ըն, ձըրիւր ծինանչալ չըն, փըսակվալ ըն, պայման կապալ, վեր քինին ձըրանց վնթանը քըթէնան: Յընկալ ըն, հըսալ ձըրանց շէնը, տընալ՝ քօլթըր, սարթըր, ծծըրըր ծանօթ ա: Մի պառալ կընէ՞ք ըտընկ-ատակ ա ընէս, մաղ ընէս, վեր տահանք քուրդախալեր ըն. վեր փըսակվալ ըն, մըն՝ մէխկ ըն ըրալ, քիդի քինին Քըթշ վանքէն դէրին կօխկը, մէխկերը քալին: Քիս ըն, դէրը ըսկընաս ա, թա.

-Աստուծ ծեր միխկերեն թողութին կըտա մինակ էն վախտը, վեր մին թինգանուց հիշադակ թօղիք՝ ծեր շէնին ժուղուվորթն:

Ձուրդախալեր մըսլըհաթ ըն ընէս, ձըրանց փուրդալը Իքակ կընտն յըրա էս կարմունջը շինիս:

93. ՊԸՈՂՎԱԼԵՆՁ

Գտնվում է Տումի և Մեծ Թաղար գյուղերի մերձակայքում

Ըտընդ առաջ Գագիկ թաքավերեն թաքավերութնըն ա լալ: Էն զըմէ դօլէն էլ թաթար-մօնղօլնէն ըն լալ ըրտատ: Էզգանան Գագիկ թաքավերը տահանց յըխնէս ա լալ: Էտ էլ հո՞նց. մէր թաքավերին մին հալադարիմ պառալ ա լալ, քիս ա լալ դիւշըննուն կօխկը, ըտըրանց զօրքէն, թըխանգէն յըրըրնէն գիդան, կհա, տըղը-տըղէն լօխ մաղ ընէս: Ըտըրա դարդան էլ Գագիկ թաքավերը պըռապէն շատ ա լալ սիրիս, համ էլ ամմէն դծնըն վընսկէ տաս: Դառալըն էլ աշկը ծակ ա լալ. մի քանէ վըխտանը յըտըր ըսքըսալ ա ըստըղէտ յըրըրնէն էլ դիւշըննուն ասէլը: Խաբարը տարալ ա վընսկէ յօր կալալ, խաբարը պերալ վընսկէ յօր կալալ: Մին օր էլ մին շանիլ դիտը ա քինալ, թաքավերին ասալ: Գագիկ թաքավերը կըտարալ ա, էլ խօսկը էրկու չի ըրալ, հըրաման ա տուվալ, վեր պըռապէն ձէլլի քըթէնան, ըսպանին: Տիհիլնէն յըկալ ըն, ըտընդ պըռապէն փըռալ, ըսպանալ, էտ լէնջըմըն էլ թաղալ: Չըթէնանը միհէնգ՝ էլ ըտըղէտ անընը մընացալ ա *Պըրըվալէնց:*

ՄԱՐՏՈՒՆՈՒ ՇՐՋԱՆ

94. ՉԱՆԱԲՈՒՆ ՅԱԼ

Գտնվում է Սոս և Ճարտար գյուղերի մերձակայքում

Սուպընցէ Հանթանին օխտը խօխա յա ինում մին ախճիգ՝, վէց տըղա: Էտ տըղէրը լօխ դօչչալ ըն ինում, ամմա տահանց անա կուճիը լօխճիը թըխում ա, տանում: Էնքան կուռնումը ինում ա, էնքան ազրուն ա ինում, վեր անումը տինում ըն *Չայնաթ:* էլ պարսիկ, էլ թօրք, էլ գիրթ-գիրթի, վեր ըսկանում ըն, թա Չայնաթին շէնումըն ա, սըրտ չըն անում, թա էտ սըմթերումը ըրվան: Դէ, Չայնաթուն թօզ ծիլին անա էլ խուսէլի չի. մին թուչկան, մին մաստուն, մին Բուռկիկ-Ջալալի. վեր լըհա ըսթիտէն մըրիտ խաղ ա անում, օգան՝ վախտը Չայնաթուն հըսըրնում հարկավեր տըղըր: Մին օր էլ, հունց ա պըտահում, Չայնաթին քիննում ա Դալա, կհա, տընսում՝ ծըվվօնը-ծըկըլթօնը ընգած շէնը, թա թօրքերը յէկալ ըն, շէնին հիվըննէն քըշալ, տարալ: Չայնաթի, տու Չայնաթի, նըստում ա ծին, ըտահանց հըտան ընգում: Թա քանէնին ա գիւլըլըխարալ անում, քանէնին վէզը կըտրում, քանէնըն ա վախսան նըրիտ սըրտահանք տընում, գօթապօթ ինում, Աստուծ կըգիդա, ամհա տահանց անա էրկունը քօլէն քըմըկին կօղըլ ըն կէնում, վեր Չայնաթին քըշանում ա յալը, թա հէլվանը յէտ տա, քըմական տիս յըրա յըն անում, վեր քըթում: Էտ չըխանց չըթէնանը ըսօր էտ ըսպանված տըղէն անումը մընամ ա *Չայնաթուն յալ:*

95. ԽԱԶԻՆ ՏԱԿ

Գտնվում է Հերիեր գյուղի տարածքում

Ըտընդ առաջ մին մըն՝ կաղնէ յա իւնլ: տակէն էլ մին խաչքար: Սալէտին վըրտնէ կաղնէն կըտրալ ըն, խաչքարըն էլ կուտըրիտալ, ամալ ծծըր: Ամհա մինչէլ միհէնգ՝ էլ ժուղօվորթը ըստըղէտ ասում ա *Խաչին տալ:*

96. ԾՐՃԱՔԱՐ

Գտնվում է Խերխան գյուղի մերձակայքում

ա) Ես մին քրո՛ս ա: Հըմնանցե վեր յեշում ըս, հանց ա կընե՛գ՛ ինի խօխան տօշին կայած: Տիւշերան էլ ճո՛ւր ա կըթկաթում: Ասում ըն՝ մեկէտ մին հառհնը ըսկըսվօրը ծեղքէն շատ տընջվիլանը յետը խուվսէն յեր ա կայնա, յեկալ ըստը՛ղ, էլ ուզը՛ցալ չի յետ տը՛ննա, դաշանք ա ըրալ Քի՛րսիսն, վեր հւրանն ա խուվսէն քար շինի: Քի՛րսը խընթիրքը կըդարալ ա, համ էլ հանց ըրալ, վեր ըտըրա ծըծե՛րան ճո՛ւր ա տոնս յեկալ: Ըտի ըստը՛ղ տը՛նալ ա սծո՛ւփ: Հո՛ւր տօշ ցըմաքում ա, խօխան խըստա՛ծ կամ ա, Ծըծըքարո՛ն ըռաշին չօքում, աղօթկ անում, էտ ճիրան խըմում, համ էլ քըսում տօշե՛րը, վեր կաթնը շըտանա:

բ) Մին խը՛ղճը կուրցըրած կընե՛գ՛ ա ինում՝ մին լայնա՛, մին կապը կըլխավը տըված: Ուրանն քիւրսիին պիւրոն ա, թօղում ըստը՛ղ, ինքը քիւննում: Ըստըծու փիսըն ա թըվամ: Էտ քը՛րծէն ծըծե՛ր ա տամ, կաթնը տոնս քըցիւմ, խօխան օտում ա, մըծանում: Ասում ըն՝ էտ վըխտանց ա էս քը՛րծէն անումը տը՛նալ Ծըծաքալ:

97. ԾՐԿԵՐԷՆ ԽՈՒԹ

Գտնվում է Հաղորտի գյուղի տարածքում

Առաջ էս սարը են ա իլայ ծըմակալ կայած: Սարէն պըտօկըն էլ դո՛ւզ տը՛ղ ա: Էտ դո՛ւզոնը էրկու գոլ ա իլայ կույացած: Անը՛նը կումըշնէն ըրածալ ըն, յեկալ, էտ գո՛ւկերումը պըրանալ: Էտ գո՛ւկերն էլ Ծօ՛կեր ըն իլայ ըսկիս, ըտըղատ ա սարէն անումը մընացալ Ծըվե՛րէն խո՛թ:

98. ԱՎԱՆԱ ՔԱՐ

Գտնվում է Հաղորտի գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն Ավան Յուզբաշին, մինէլ Թարխան հնորուրալետը էտ քարէն քըշտին կըռը՛վ ըն ըրալ պարսիկնէրէն նըի՛ղ՛տ, յը՛խնալ, քարէն յըրա կի՛րի տըվալ էտ պատմութիւնը: Ըսօր էլ մընամ ա էտ քարէն յըրա կի՛րված տառէրը: Ավան Յուզբաշուն ընուման էլ էտ քարէն անումը տիրալ ըն Ավանա քալ:

99. ԴԱՎԱՆԻ ՏԵՂ

Գտնվում է Հաղորտի և Մուշկապատ գյուղերի սահմանում

Ըստը՛ղ հարուստ, պիրքատու վը՛ղ ա, ըտըրա հը՛տէ էլ հուղուրտը՛ցուց ա մուշկըպըտը՛ցուց մաչը եզգանան կըռը՛վ ա ընգալ: մուշկըպըտը՛ցե՛ք՝ ասալ ըն՝ մէրըն ա, հուղուրտը՛ցե՛ք՝ թա՛ չէ՛, մէրըն ա: Ըտի էտ վը՛ղէն դանդան էնքան դապի ըն տըվալ, կըռը՛վ ըն ըրալ, ուրո՛ւր յըխա կացալ, վեր ըտըղէտ անումը մընացալ ա Դա՛վան տը՛ղ:

100. ՄԸՀԱՍԱԸՐ

Գտնվում է Աշան և Նոր շեն գյուղերի սահմանում

Առաջ ըշընը՛ցե՛ք՝ ա նօրշինացե՛ք՝ եզգանան վը՛ղու դանդան ըստը՛ղ կըռը՛վ ընէկիս ըն իլայ: Միհէտ էլ կըռըվէկիս վախտը մարթ ա ըսպանվալ: Էտ օրվանից էլ կըռը՛վ-գատ չըն ըրալ: Ըստըղէտ անումըն էլ տիրալ ըն Մըխալ՛ո՛ մահու տը՛ն:

101. ԸՆՏՐԿԱՊԵՐԹ

Գտնվում է Բերդաշեն (Դղզալա) գյուղի դիմաց

Ասում ըն՝ շատ առաջ ըստը՛ղ մին դաշանգ՛ ալխճիգ՛ ա ապրալ: Համ դաշանգ՛ ա իլայ, համ դօչչալ: Դո՛ւշմանն-հարամի հու տը՛նալ ա, օգալ ա տըրանա, ամհա ախճիգ՛ը լօխճին յետ ա տըվալ: Ինքը ուրանն նըշընածէն ա իլայ սիրիյիս: Վեր տը՛նալ ըն կարում չըն, գօրք ըն իըվաքալ, յեկալ կըռը՛վ: Կըռըվումը շատ ջիհիլնէ յըն ըսպանվալ, ըտըրանց նըի՛ղ՛տ էլ լիճըկանը նըշանածը: Ախճիգ՛ը էլիա չի յենթարկվալ, պիցըրացալ ա քը՛րծէն պըտօկը, ընդը՛ղ պերթ շինալ, կըռը՛վ տըվալ: Վեր տը՛նալ ա էլ ճար չի կա, ուրանն քը՛րծան թօղ ա ըրալ, ընգալ ծօրը, մը՛նալ: Էտ վըխտանց էլ պերթին անումը մընացալ ա Ըխճըկապերթ:

ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆ

102. ԸՐՈՒՊԵՐԹ

Գտնվում է Թարթառ գետի հովտում

Թո՛ւլի Արգունան ընումավ մին դօչաղ մարթ ա իլայ: Էտ մարթը Թարթառ կը՛տէն դըրաղէն մին պերթ ա շինալ, էտ պերթին միչավը մին հըղէ տարալ կը՛տը՛ ճո՛ւր յօր ունիլի հէտի: Վար տաղատ ամմէն դծնում ճո՛ւր ըն յօր օնում, ըտըրա հէտի յէլ էտ պերթէտ անումը տիրալ ըն Ըրո՛ւպերթ:

Ասում ըն՝ մի հէտի թըշնամին վար տը՛նում ա՛ կարում չի պերթը յօր օնէ, ճարը կըտրած՝ շըրճապատում ա, վար պերթին մարթիքը սօվան մը՛նէն: Ամմա դէ Ըրո՛ւպերթիցը՛ հօ մէնակ դօչաղ չը՛ն, խէլունք էլ ըն՝ ամմէն հինչին փանդը գի՛ղծը. պիրում ըն, պերթումը հիշքան կեր ա ինում, տոնս տամ մին աշկարա տը՛ղ, ըսքըսում մաղէլը, յանի քի ալլիր ըն մաղում: Թըշնամին տը՛նում ա, վար տահանց հալնա ալլիր շատ օնէն, հանքին ծալում ա, կօխում քամակը, ըտըղատ հնշտանփիշտանն քաշում:

103. ՄԸՈՍԿԸՆ Ա ՔԱՓՈՋԸ

Առաջինը գտնվում է Մարտակերտի, երկրորդը՝ Գանձակի շրջանում

Մին վըխտը Քանփնզը էնքան պեցրու վա իլայ, վար չօրս դօլէն յըրա շօխլ ա քըցալ, թօղալ չի. թա՛ ըրե՛վու իրես տը՛նանա: Հիրե՛վան շինե՛րէն ժուղօվուրթը, ճըրընէն կըտրած, քանցալ ըն Մըռա՛վէն վը՛տըը, մատաղ ըրալ, դաշանք ըրալ, վար ուրանն ըզաղէ էտ պըտըխասան: Մըռավը ռազի յա կացալ, Քանփնզին ծէն տուվալ կըռը՛վ: Ըռաշի թըխը Քանփնզին ա ինգալ: Էն ուրանն մէտը յըրա յա ըրալ, Մըռա՛վէն ծախի կօխկը կօտրալ: Մըռավը ցավան պըռանչալ ա, կըտաղալ, թօրը տոնս կալալ, հիշքան օծծումը կա՛ վար թըխալ չի՞ Քանփնզին կըլիսէն, փըշըթիքալ յա տոնալ, ըտըղէնց կուճուրացալ:

104. ԼԷՆԿ-ԹԵՍՈՒՐԷՆ ԿԱՐՍՈՒՆՑ

Գտնվում է Թարթառ գետի վրա

Ք՛ծհնա գուրոց ա, ասում ըն՝ Լէնկ-Թե՛սուրը գօրքավը վար յեկալ ա Մարտակերտ, Թիրթա՛ռա էս դօլը ըվերակ ա շինալ, օգալ ա էն դօլըն էլ

քանդի, ամձա Թնրթնռը վըրարած վախտըն ա իլնլ, կըրացալ չի անց կէնա: Վար կըրացալ չի, հըրանան ա տուվալ, վար կ'էտէն կըլխավը կարմունջ քըցին, անց կէնան: Վար գորքը անց ա կացալ, ք'ացալ, մին հաչ ըսքըսալ ա կարմունջը քանդիլը: Ասալ ա.

-Կարմունջը պարիկամուցան հէտի յա, էս կարմունջը թըշնամուցան հէտի յա շինան, պիտի քանդիմ, վար դնւշմանը էլ կ'ա վէշ:

Ամձա լոխ կըրացալ չի քանդի, կ'էը մընացալ ա, անունըն էլ տիրնլ ըն **Լէնկ-Թէնորէն կարմունջ**

105. ՀԱՅՐՈՒՄՑ ԹՈՒՄՔ

Պտնվում է Կուսապատ գյուղի մերձակայքում

Իրանա Դարադղա ռայօնունը մին մը՛ծ հարուստ ազկ ա իլնլ՝ Հայրունց ազկը: Ըտահանց մին դաշանգ՛, հոնրի-մնլնք՛ ախճիգ՛ ա իլնլ: Իրանա շահը, վար էտ ըխճըկանը տը՛սալ ա, մընացալ ա հըլիլ-մայիլ կըտրած, օգալ ա՛ ծէրքը քըցի: Ըխճըկանը հնարը մընացալ ա էրկու կըրակու դաթում. տա վէշ վալ ա, տա՛ ըխճըկանան պիտի ծէրք քաշի: Ամա ժուլիգ՛ մարթ ա իլնլ. ք'ացալ ա շահէն կօշտը, թա.

-Շահըն ապրած կէնա, ախճիգըս քը՛գ փէշքէշ, ամա խընթարում ըմ էրկու օր վախտ տաս, պըրդաստվէմ, տէփավ-գունամվ հըղէ տիմիմ:

Սըհէնց խըփիլնլվ կ'ան ա տօն, ազկը-ծուպը վըհացում, փախչում, կ'ան, միհէնգ՛կա Կըսըպատա աչի ընգ՛ուհին էս թումթումը, վէր կ'ան: Էտ չըխանց էլ թումթէն անունը մընան ա **Հայրունց թումթ**:

106. ԲՕՔՄԵՆ ԿԷՇԱՆ

Պտնվում է Վերին Հոռաթաղ գյուղի տարածքում

Էս կէժանը Յէրէ Հուրըթաղա տանում ա Վանք: Վար հազար ինըը հնրիոր իննանսուէրկու թըվին Քէրօյան Բօքսը յէկալ ա Հոռաթաղ, շէնունը մաշին չի իլնլ, վար քիմա Վանք: Հուրըթղէցի Լավօկը տըրախտըրավը էս կէժանը պնցնալ ա, վար Բօքսը քիմա: Էտ վըխտանց էլ ժուղօվուրթը կէժանէն անունը տիրնլ ա **Բօքսն կէժան**:

107. ԹԸ՛ԿԱՅԱՔ՛

Պտնվում է Մոխրաթաղ գյուղի մերձակայքում

Մէհէտ մին մարթ կ'ան ա, վար ըստէղան ցաք՛ կըտրէ: Լըհն ըսքըսում ա, փօշը յի յա մընում մանըը: Տըհէնց էրկու հէտ, իրէք հէտ, էս մարթը կըզընվում ա, թա.

-Թն՛, ա ցաք՛:

Տըհէնց էլ ըստէղէս անունը մընան ա **Թը՛կացաք՛**:

108. ՄՈՒՅՈՒԹ ԾԼԼՆ

Պտնվում է Հաթերք գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն՛ մին վըխտէ ըստէղավ թօրթու քօշ ա աս կացալ, ըտահանց միշին էլ մին սէլիդ ա իլնլ, էս հանան տըղը գ՛օռքագ՛օռ ա տննալ: Էլ տարալ չըն հուրան վնքանը, ըստէղ էլ թաղալ ըն: Յէտնան մողնթ ա տննալ. քիմօղ-կըվօղ մին քար ա շըպըրտալ, քըցնլ սէլիդին գ՛օռէն յըրան: Ըտըհէնց էլ քարէրը վըհաքվալ ա, անունըն էլ մընացալ **Մոյուք ծլնն**, յննի քի՛ սէլիդին մը՛նած տէր:

109. ԲԱՂԷՐԸ ԿՈՏՕՐԱԾ

Պտնվում է Հարությունա գոմեր գյուղի մերձակայքում

Սըհէտի իրէք բնգ՛ խուսկըրնէն մին ըն անում, կ'ան, վար հուրթննա-կ'ունըրէցուց թըլանէն: Ծինանցի՛ դույուղ ըն ջիհում, թուփ տննում, ըտահանց խըռէգ՛ տան: Վար բնգէրը փախճում ըն, մին քանի ջնիլի հիտըռնէն պահում ըն, ըստէղ իրէքանց էլ ըսպանում: Էտ ըսպանած տըղըն ա, վար չըքանց միհէնգ՛ ասում ըն **Բնգէրը կըտօրած**:

110. ՊՈՒՄԵՒԻՔ՛

Պտնվում է Ղազանչի գյուղի մերձակայքում

Սին ջնիլի ախճիգ՛, մին ջնիլի տըղա յըն իլնլ՝ Պիլիին ա Մէլիքը: Ըտահանց հուրիտ սիրիլիս ըն իլնլ, էզանան կ'ալիս ըն իլնլ ըստէղ, սըր ընէլիս: Մէհէտ էլ, հունց ա պըտահալ, հուրիտ կուրքըրալ ըն, ըսքըսալ ծէն տալը.

-Պիլի՛, հէ՛, Մէլի՛ք, հէ՛:

Ըստէղէս անունը ըտըրանա էլ մընացալ ա **Պիլմէլիք**:

111. ՄԻՐՁԱ ԳԾՐԱՄԱԶ

Պտնվում է Չղրան գյուղի մերձակայքում՝ անտառի մեջ

Պարսիկնէն վար յէկալ ըն խարքէրը վըհաքէն, ըտահանց միչքնէրումը մինը իլնլ ա՛ անունը **Միրգա**: Էս Միրգան ժուղուվուրթէն շատ ա չըրչարալ, խարջու տակ քըցնլ: Ըտըրա հէտի էլ ըսպանալ ըն, պիրալ էս թումթումը՝ ծընակին մէշին, կ'աղալ: Խարջ վըրըքօրնէն Միրգին վար շատ շօռ ըն յէկալ, քըթնլ չըն, ասալ ըն Միրգա գ՛ծրմնալ (Միրգան ըրվան չի): Ըտէղան էլ էս թումթէն անունը մընացալ ա **Միրգա գ՛ծրմնալ**:

112. ՂՈՒՂՎԵՐ

Պտնվում է Չղրան գյուղի մերձակայքում

ա) Ասում ըն՛ Ղաղիվանքա մին խաչքար ըն պիրալ, ըտէղ տիրալ, ըտըհէնց էլ տննալ ա սօրփ, անունըն էլ՛ Ղուղվեր: Աղնթ ա տննալ՝ քիմօղ-կըվօղ ըտէղ փնդի մին պնն ա թօղում:

բ) Ղուղվեր ասածը էն ա Նըհատակ յըղէցան մըլսըրէ քաշ: Էտ քըրթու թումթ ա, մինգէլ մին կուճուր խաչքար: Ասում ըն՛ կանուխ մին քէր ու ախալէր կ'ան ըն ըտէղ, օգում ըն յըղէցէ շինին: Քարէրը պիրում ըն, թուփ անում, թա ըսկընէն, թօրքէրը յըրա յըն տննում: Ախալէրը փախչնում ա, ըզարկում, ախչիգի՛ր հըսցընում չի: Ըտըրան փիղէրալ ըտէղ թակում ըն, ջսպանում: Էտ ըխչըկանը անումըն էլ իննալ ա **Ղաղվեր**, ըտըղան ա ըտէղէտ անունը մընացալ **Ղուղվեր**. Մինչէվ միհէնգ՛ էլ մողնթ ա տննալ. հու վար ըտէղալ անց ա կէնում, մին փնդ ա վեր քըցնում: Վար յէշու՛ խիլլն փնդ կա ըտէղ թուփ տննած:

113. ԱՐԹԸՍՊԱՆ

Գտնվում է Չլդրան գյուղի մերձակայքում

Էս անունը Լենգ-Թեմուրեն վրեստանց ա: Ասում ըն՝ մին տղանու էտ ըմնուխընձ Կնուլտ յեկալ ա, ըստեղ քընդիքար ըրալ, ժուղուվորթեն կըստորալ: Էնքան մարթ ա ըսպանալ, վար լինն էս տափեն անունը տիրալ ըն *Արթըսպան*:

114. ԱՐՈՆԱՏՕՆ

Գտնվում է Չլդրան գյուղի մերձակայքում

Աղընատոնը մին քերծ ա: Ըտըրա ճըքերունը սառնէ լիւլէք՝ կան, վար ըմըննէն տաքունըն էլ հնալուն չի: Ըտըղենց ա անունը մընացալ *Արոնատոն*: Ասում ըն առաջ էտ սառնէ լիւլէքը մանտունը պըտատած տընելիս ըն իւնլ, տալիս հիվընդներեն, սահանք էլ լիւվընալիս ըն իւնլ:

115. ԲԸԶԸՂԸԿԱՊԷՐԸ

Գտնվում է Զոլատակ գյուղի մերձակայքում

Շահեն բանակը վար կամ ա. Զուլատակը յոր օնում, շենան մին յերեսուն ջնհիլ կէտը անց ըն կենում, Հըրթընքարա կօխկավը պիցըրանում քըրծեն կըլօխը: Բըշերը վար կըրակ ըն անում, շահեն մարթիքը քամ ըն, քըրծը շըրճապատում: Ջիհիլներան օխտը օրան յետը ըսքըսում ըն ծըրուվթունան մը՝մնելը: Մին օր էլ, վար օխտը ջնհիլ ա մընան, մին քըջեղակ կամ ա, հացե ծառեն վեր կամ, մինգէլ թըռչում, քինամ: Էտ ջնհիլներան ամմենամը՝ծեն անունը Մօսի յա ինում, ասնա:

- Ներակ քըջողակեն թըռչից, քինաց: Պիրաք մունք էլ ծիրըրնէս պիցըրցընէնք՝, Ըստուծեն դաչանք անենք՝, բալքի Աստուծ օերըը մը՝կնէց, մեզ էլ պիցըրցըրավ:

Մին օրիչ ջնհիլ էլ ասնա:

-Յէխտուտ ծըրքերավ կարալ չընք Ըստուծու օերքան փըռնէնք՝, պիրաք, կուլեն տակեն պատառ ճիր ա մընացալ, խըմենք՝ վէչ, ծըրըրնէս լըվանանք, յը՛տնան խընթոնք՝:

Սօտ ա՞, դօրթ ա՞, ասում ըն՝ Աստուծ վար ըսկացալ ա, ըտահանց քըջեղակ ա շինալ, թըռքըրալ: Բըրծեն անունըն էլ մընացալ ա *Բըջըղըկասպեր*:

116. ԴԸԼԷՆ ԲԱՐ

Գտնվում է Զոլատակ գյուղի մերձակայքում

Բուլուտակա մին քանի կիլօմետրը հեռու երկու զըրպի քըրծ կա, ըտահանց ասում ըն *Դըլէն քար* Էտ քըրծերան սաղ Դարաբաղը ըրվան ա, ըտըրա հէտի էլ ըտեղ պերթ ըն շինալ, վար պարսիկնեն, թաթարնեն, թըրքերը հարձակվալ ըն, ժուղուվորթը տը՛նալ ա հըրուցանա, հիւան կըլխէն ճարը տը՛նալ: Ասում ըն խաղաղ վախտերքըն էլ էտ պերթըտ տուրմա յա իւնլ, հու վար նարուշեննի յա ըրալ, պիրալ ըն, ըտեղ պահալ դալ ըրալ: Ըտըրա հէտի անունը մընացալ ա *Դըլէն քար*

ԱՍԿԵՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

117. ԶՈՒԲԱՆԷՆ ՍԱՐ / ԶՕԲԱՆ ԴԱՂԻ

Գտնվում է ագատագրված Աղղամ քաղաքի մերձակայքում

Մյան քնասիք մարթ մին չուբանու անա կաթն ա օգնւմ, չօբանը տամ չի: Էս սարալ չօբում ա, օերքերը քիդի յերգինքը պիցըրցընում, թա...

Աստու՛ծ, վեր ինծ մին սուրն վը՛խճար տաս, յօխճին կաթնը կըտամ:

Բուսնու Բերնուտուսը ըսկանում ա, էտ մարթին չօբ ինգիննին քարերը սար վը՛խճար շինում: Բնասիքը ուրխանում ա, սուրնն քըշում քիդի սարը: Բուլուտուսը օգնւմ ա փօրցի էտ մարթին, պատալ մարթ ա տը՛նում, կամ, թա

Չօբան, բալաս, սը՛րտըս կաթն ա օգնւմ, մին վըխճար քըթ, ի՞ց տօ, իզմին:

Չօբանը աթկազ ա անում:

Բուրնուտուսը կըգնըվում ա, չուբանէն էլ, վըխճըրնէն էլ քար շինում: Էտ սուս տեւըն էլ սարէն անունը մընան ա *Չուբանէն սար / Չօբան դաղի*:

118. ԿԸՐԱՍԷՆ ԾՕՐ

Գտնվում է Սեյդիչեն (Խաչեն) գյուղի մերձակայքում

Էս սիծերունը շատ վը՛ղ կա, ամմա էտ վը՛ղը ընդի պըրաստօյ վը՛ղ չի, էտ վը՛ղակը երկան վախտ ժուղուվորթը կարաս ըն իւնլ շինիլիս, ըտըրա հը՛տէ էլ տուլէտ անունը տիրալ ըն *Կըրասէն օծր*:

119. ՍՈՒՆՈՒ ԲԱՐ

Գտնվում է Խնձրիստան գյուղի մերձակայքում

ա) Ասում ըն ք՛ծինա վախտերը մին կընէ՞լ խօրնա՞ղ իւլում ա, ածում որդւանը, հացա-գատա յէլ շինում, տինում կըլխէն, վեր տանէ արտը վլլուղներեն հէտէ: Էտ էլ էն չախըն ա ինում, վեր թաթարնէն, նի տը՛նած Դուրաբաղա շինըկընէն, թըլանում ին: Կը՛սըրդերեննի մին էրկու թաթար էտ կըլնգանըտ հէտան ըն պըրծընում, վեր փըռնին: Խը՛ղճ կընէ՞գը, հափափըն ինգւած, փախչում ա թումբընիլէր: Վեր տը՛նում ա, էլ պըրծումնը չի կա, դաչանք ա անում Ըստուծէն, վեր ուրան քար շինի: Աստուծ խընթիրը կըղարում ա: Ըտի էլ չուբօրանը միհէն՞գ, դըզանը կըլխէն, քըրացած կենում ա:

բ) Վեր թաթարնէն նի յըն տը՛նալ Խունձրիստան, մին կընէ՞լ խօխան իլըտտալ ա, դըզանը տիրալ կըլխէն, փախալ: Վեր վը՛նն ա իւնլ, քիդի յերգինքը յէչալ ա, թա:

-Ընթիծվուր ինիս, Աստուծ, քը՛գ հինչ ը՛նք ըրալ, վեր մեզ դանաթգինն ըս իրալ, քըցալ հանդերը:

Աստուծ ըսկանում ա, կըգնըվում, էտ կընգանըն էլ, խուխէն էլ, դըզանըն էլ իրալ շինում:

Հատէ տի յա. Ըստուծէն քարավ չըն տալ, Աստուծ միշտ դիւզ ա, հինչ սիծըրօթուն տամ ա, քիդի սուսուփուս տանիս, թա չէ՛ Աստուծ վէչ անէ, վեր Աստուծ կըգնըվէ, վեր կըգնըվից, էլ պըրծումնը չի կա:

120. ԽԵՆՏՍԾ

Գտնվում է Ղաշբուլաղ (Աստղաշեն) գյուղի մերձակայքում անտառի մեջ

Մեր պապերան յըկած գիրոնց ա. ասում ըն՝ մըհը՛տե հըրթընըսկէտուր ըտըղալ ընցնէլիս հարթըն ըսկէսվօրը խէխտոնւմ ա, վէր քըց՛ում, քի՛նում: Յը՛տնան, վէր լօխ գիւղոն ըն, քի՛նօղ-կըվօղ իրը՛ք քար ա թօղ անում պըքավէն խէխտած տը՛ղը: Ըտի էլ քարերը հըվաքվում ա, թունք տը՛րնում, անումըն էլ մընամ ա *խէխտած*:

121. ՍՈՒՆՋԻՆԿԱ

Գտնվում է Նորագյուղ գյուղի մերձակայքում

Ռուսաստանա մին յանարալ ա կան Ղարաբաղ, վէր մը՛գ ք՛ծմնագ՛ անէ: Էտ յանարալէն անումըն էլ ինում ա *Ռու Սունջիկա*: Վէր կըռը՛վը պըրօրնում ա, ըտըրա անվանի էլ ըտըղէտ անումը տի՛նում ըն *Սունջիկա*:

122. ԲԸԼԸՐԻ ԳԱԳԱԹ

Գտնվում է Բալուջա (Այգեստան) գյուղի մերձակայքում

Սին տարէ Բալուջըվա ըշլօլէն խօխէ՛քը դասատուվէն մըհը՛տ քի՛նոնւմ ըն շօք կիւլ: Պիցըրանում ըն էս թումբէն պըտօկը, խօցան մինը ասան:

Հընգէ՛ր Պէտրոսյան, էս թումբը հինջ անում օ՛նէ:

Դասատուն էլ դէ հինջ ա՛նէ. թումբէն անում օ՛նէ, վէր ասէ, լի՛հա մաջան ասում ա՝ *Բըլըրի գազաթ*: Էտ օրվանից էլ էտ անումը ըտի մընամ ա:

123. ՍԷՎՈՒՆՑ

Գտնվում է Խանաբաղ գյուղի մերձակայքում

Առաջ ըստը՛ղ Վաղվան իխշանութո՛ւնըն ա իւնլ: Սին օր Իրանա մին խան ա կան ըստըղէս իխշանէն դօծաղ: Խանը ուրան մըհը՛տ մին փնիլիվան ա պիրում, վէր կօխ քըցի: Խընաբաղ էլ մին օծժալ մարթ ա ինում՝ անումը *Սէվի*: Էս Սէվին փնիլիվանէն մըհը՛տ կօխ ա կէնում, յը՛խնում: Իխշանը էնքան ա ուրխանում, վէր էս վը՛ղէրը տամ ա Սէվուն: Ըտի էլ ըստըղէս անումը մընում ա *Սէվունց*:

124. ԶՆԽՄԱ ԹՄՓՈՒ

Գտնվում է Փրջամալ գյուղի տարածքում

Փըրջամալ սարեր, քը՛րօթը շատ կա: Սըրերէն մաչին ամմէնապէցիրը Զախմա թնիման ա, վէր ամմէն տը՛ղա ըրվան ա: Էտ սարումըտ շատ կըժըքարեր կա չըխմախու քարեր: Ասում ըն՝ միշտ ըստըղաս-ընդըղան կիւլիս ըն իւնլ, ըտըղատ չըխմըխաքար տընէլիս: Ըտըրա հէտէ էլ անումը մընացալ ա *Զախմա թնիմ*:

125. ՂՈՒՆԸՆԸԼԸՂԵՆ ԹՈՒՄԲ

Գտնվում է Փրջամալ գյուղի տարածքում

Փըրջամալ Ղունըխըղէն թումբըն էլ ա ընըմը՛վուր: Ասում ըն՝ առաջ հըրսանէ՛քը մինչէ՛վ սըկըսէլը տընէլիս ըն իւնլ էտ թումբը, պար կիւլիս, քը՛կի ընէլիս, սարավը

պուտոնստըն տալիս, յը՛տ տըրնալիս: Շինացէ՛ք ըտը՛ղ միշտ դունըխըղ ըն իւնլ ունլիս, ըտըրա հը՛տէ էլ անումը տիրալ ըն *Ղունըխըղէն թումբ*

126. ՀՐԴԷ ՆԸՀԱՏԱԿ

Գտնվում է Կարմիր գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն՝ միհէտ մին վընընթանըր կընէ՛գ՛ օզոն ա քի՛նի հըրէվան շէնը հարանց տօն: Հըղէննի թաթարնէն յըրա յըն պըրօրնում, վէր ըտըրան լապտառակ անին, ամմա էտ հարթըն վըննէրէն-ծիրքերէն ա անում, թօղում չի: Վէր տը՛նում ըն կարում չըն յը՛խնին, ըտըրան մօրթում ըն, թօղում ըտը՛ղ վէր ընգած: Էտ վըխտանց էլ էտ հըղըցէն անումը տի՛նում ըն *Հըղէ նըհատալ*:

127. ՄԱՍՐԱ ԲԻԲԻ

Գտնվում է Ազնեք գյուղի մերձակայքում

Ըստը՛ղ մին կընէ՛գ՛ ա իւնլ՝ անումը *Մասրա բիբի*: Շատէրէն մըհը՛տ ըտըրա ուղադ-գիւղանը տըղէն էլ ըն տարալ փըրօստ: Սին օր էլ սը՛վ թօխտը յը՛կալ ա: Մարը, վէր խաբարը ըսկացալ ա, մին քըշէրումը մագէ՛րը սիպտակալ ա: Էլ կըրը՛ցալ չի տէմ կէնա: Ուրանան քը՛ցալ ա, կըլխավը հիւշ ընգալ, պիցըրացալ ա էս քը՛րօթ, ուրան թօղ ըրալ: Ասում ըն՝ վէր ընգած տը՛ղը փօս ա կույացալ, ուտըղան էլ մին աղի ախպիւր ա տիւս յը՛կալ: Չըքէլանը միհէն՛գ՛ էլ հու յէշում ա Լու քը՛րօթէն, գիրգանդոն ա, ջանը փուշըքաղվում: Անումըն էլ տիրալ ըն *Մասրա բիբի*:

128. ՊՈՒԻՑ ԶԱՐ

Գտնվում է Աղնախ գյուղի տարածքում

Էս քարը յը՛րէ քը՛րօթան ա պուք յը՛կալ, թուլը ընգալ, հըսալ ըստը՛ղ, վը՛նընը կացալ: Ամմա վէշ մի՛նին ք՛օռուղ չի տուվալ, ըտըրա հէտէ էլ սօրի ա տը՛նալ: Չիքէլանը միհէն՛գ՛ էլ ժըրօվուրթը համ ըստը՛ղ ա մատաղ անում, համ պուք յը՛կած տը՛ղը: Անումըն էլ տիրալ ըն *Պուք քար*, միհէն՛գ՛ էլ, հունց ա պըտահալ, փօխալ ըն, ասում ըն *Պուք քար*:

**ՎԱՆՔԵՐ, ԵԿԵՂԵՑԻՆՆԵՐ, ՄԱՏՈՒՈՆՆԵՐ,
ԳԵՐԵՋՄԱՆՆԵՐ, ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐ**

ՀԱՂՈՒԹԻ ՇՐՋԱՆ

129. ԿԱՏԱՐՈ ՎԱՆՔ

Գտնվում է Դիզափայտ լեռան կատարին

Էս վանքը տուճոցէ քորդախալէր ըն շինալ՝ մին հազգար իրո՛քէ հարնուր-
հազգար չօրս հարնուր տարէ առաջ: Աստուծ արագ ա տուվալ, վեր քիմին, էտ
վանքը շինին: Ըտահանք քազի չըն կացալ, ասալ ըն:

-Քարըն ա ճուրղ կարէլ չընք պիցըրցնմինք՝ մինչը՛վ ընդո՛ղ:

Աստուծ էլ ասալ ա:

-Շէգ կօրծ չօնիք՝, տուք քի՛ցէք՝, լօխ անալ ա կըլական:

Քը՛ցալ ըն, տը՛սալ՝ ըտը՛ղ մին խըլլան քարեր վեր անած, մին մը՛ծ
վըխճարու սնորու վէլ ըրծօտ: Էտ վըխճըրնէն քըթալ ըն, կարնը լուսնըվը՛ղէն
նիհէտ խառայ, ցը՛խ ըրալ, պատերը տիրալ: Ըտըրա հէտէ յա, վեր ըտի
մօք՛կան ա, մինչը՛վ միհենք՛ էլ կարէլ չըս, թա նըստա մին թալաշա պուք տաա:

130. ՅԸՆԾՈՒՄ ԴԸՈՐԸՆԻՍ

Գտնվում է Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում

Ըսէս ըն վեր շէնին յը՛խծէն շինալ ըն, էս ծառը էն չըխէն ըն քըշտէն
տընգալ: Կը՛ղ չի լալ, քը՛րծէն մաչին ըն տընգալ, Ըստուծու օծճավ տակըր ա
քըցնալ, մըծացալ, յը՛խծան պիցըրացալ: Մէհէտ շէնան մին տըղա պիցըրացալ
ա էս պըթըշնին, վեր ռազաթկու հաչա կըտըրէ, վեր ա ընգալ քը՛րծէն յըրա,
մը՛ռալ: Ըստուծու կըզնըվօթունը էլլա չի ընցալ, էտ խուխտտ ախպօրցըն ա
քըվօրցըն էլ ա տարալ: Սօրփը ըտի յա, մուրազըտ կըկըղարէ, հինչ ծօփս,
կըտա, անմա վեր հըվըտացէլ վէչ, յա էլ փիսօթուն ըրէր, վայըտ յը՛կալ ա:
Ըտըրա հէտէ էլ միհենք՛ լօխ վըխէս ըն նըստա, չօր ճըղնէրըն էլ չըն
պիսըցընէս, մինակ նըստավ կըրակ ըն ընէս, մատաղ իփիս, յա էլ պառավ
մարթիքը ըչկըծիլունք ըն շինիս, կըպէս ք՛օրփան խօսըց ծէրքը, հանցու աշկալ
տըվօղ չինի:

131. ՆԸՀԱՍԱԿ

Գտնվում է Բլուբան (Պլեթանց) գյուղի տարածքում

Պիլիթաննուց մին մարթ ա լալ՝ Ղըրմանը: Ըտըրա խօխա չի լալ: Շատ ա
քընէնք՛ ըրալ, մըտըծմուսըրու մաչ ընգալ, պէն չի դիւզալ: Ուրէրան մին օր էլ
Աստուծ իրնագի յը՛կալ ա, թա:

-Վեր կարիս մին հինգփստաքար շինիլ տաա, մինակ տանիս շէնին կըլխէ էն
թիքը՛ռունու տակէն վը՛նն անիս, քը՛զ մին տըղա կըտաա:

Էտ վեր ըսկացալ ա, էլ տըմացալ չի՛ լուսանա, քըշէրվա կէսին քը՛ցալ ա
ուստա Պուղուսէն կօխկը, կի՛նը կըտըրըրըրալ, թա:

-Ինծէտէ Միղանն քարան մին հինգփստաքար շինի՛ :

Էտ ապրաճըտ էլ էրկու անըմը շինալ ա: Ղըրման դային չօրս կ'ուսաշ ա
լըծալ, ինքըն էլ դայաղ կացալ, մին թնիրավ էտ քարըտ տարալ, ասած տըղը
վը՛նն ըրալ: Իննը ամսանը յը՛տը կընէգը մին տըղա յա պրալ Սար ամին: Էտ
չըխանց էլ ըտը՛ղ տը՛ռալ ա սօրփ: Հըւրը մին նիգըրնատըղ ա ինիս, մին

վը՛րցակ ա տընէս, ծառազը իրո՛քէ հէտ շօռ տաա, մուրթա, կըլօխըն ա
լը՛ննէրը տիմիս ծառէն փըջակըմը, մէսը օխտը տան վըննըտէպէ՛զ՝ պիծընէս:

Ամմա սօրփը ծօռ պէնը սիրիս չի, հա՛: Մէհէտ կածանը թըխտ ա, էտ
լուքը՛ռուն ճէղնը վեր քըցիս: Շէնան մին մարթ՝ Արսէնը՝ խը՛լքը հացէն նիհէտ
կըլաճ մին հայ, քիս ա, էտ ճէղնը պիրիս, իրիս: Էտ ա, վեր ընէս ա, էքը
խաբարը յեր ա ինիս, թա Իրսէմին աչի ծէրքը չուրացալ ա:

132. ԱՐՁՈՒՄԱՆ ՎԱՆՔ

Գտնվում է Մեծ Թաղար և Տող գյուղերի ճանապարհների խաչմերուկում

Մին խօխա յա ինիս անըմը Արզունան: Կի՛ճի վախտը մարը վը՛ննանը
նիկէնը կըտրէս ա, նըշան թուղէս փիս վախտըք ա լի՞, հանցու վեր կօրչի,
հիւանչի: Հունց ա պըտըրիտ հային-թօրքէն կըքվէն վախտը էտ խօխան մօրան
լի ա ընգընէս, կուրչիս: Ուսանէն վեր կ'աս ըն իցէրէն ք՛ծմա՛զ, միխկըռնէն ա
լիս, ըտըրա յօր ըն ունէս, նըրնց նիհէտ տընէս: Արզունան էլ ըչկապէց խօխա
յա ինիս, կըրթիս ա, անըմ-աղուք ծէրք պիրիս, տըռաս յանարալ: Ուրէրան մին օր
լիս ա Շուչի, մին դաշան՛զ՝ կընգա հավան կընաս, նագիս: Մին օր էլ մարթին
լը՛ննէրը լըվընասա տը՛ղը էտ կընէգը կըտրած ծըկէնը տընսաս ա, ծուվճուվաս,
լչտըքիտ: Տու մէլ ասէլ՝ նըրան տըղան ա: Դէ էլ հի՛նչ, պէնը պէնան ընցալ ա:
Կըրթկընէ՛զ՝ մըսըխաք ըն ընէս, քիս դէրին կօշտը: Դէրը ասմա:

-Օրնչ ճար չի կա, թա նագիս ըք մէկկա միգվիք՛, բիղի մին յը՛խցէ շինիք՛,
նային աղօթք անիք՛: Ըտի յէլ ընէս ըն. կ'աս ըն, ուստա-փանիլն փըթէս, էս
խընըմօլիւզընը էս յը՛խցէն շինիս:

133. ԹԻՃ ՅԸՆԻՍԵ

Գտնվում է Տող գյուղի մերձակայքում

Բուղան նըրան գօրքը կըրքէս ա, կ'աս, վեր Քըթշ պէրթը յօր օնէ, անմա
կըրէս չի: Կըզնըվէս ա, կըտրէս, ըսքըստ սօրփըրը քանիլը: Հանման էտ
վախտը՝ կըքվէն էտ թիճ վախտը, հայէրը մին յը՛խցէ յէլ ըն շինիս, անըմըն էլ
տիմիս *Թիճ յը՛խցէ*:

134. ՎՕՁԻՆ ԽԱԶ; ՆԸՀԸՏԱԿԵՆ ԽԱԶ; ՅՕՐԱ ԽԱԶ

*Առաջին երկուսը գտնվում են Տումի գյուղի, երրորդը՝ Տոր գյուղի
մերձակայքում*

Տունա բիղի Գիլլիւզա թարմփը մին յուրղ կա՛ անըմը Միլիքանց յուրղ:
Մուրջիստանա թաքավէրը մէհէտ յը՛կալ ա էտ յուրղը, հավան կացալ: Էտ
թաքավէրին իրո՛քէ ախճի՛զ՝ ա լալ մինը մինան դաշան՛զ: Թաքավէրը ըխճը-
կօրցը թօղալ ա Միլիքանց յուրղէն կօխկէն՝ Գօթօզ պրթըմը, ինքը՛ քը՛ցալ
ուրան յէրղիրը: Կըրթ՛վ ա լալ, կըլօխը շաղկալ ա, էլ կըրթ՛ցալ չի՛ կ'ա, ըխճը-
կօրցը տանէ: Իրո՛քէ քահիլ ա դարկալ, վեր կ'ան, տանին: Էտ քիհիլնէն վեր կ'աս
լի, ըխճըկօրցը տընսաս, ըչկըռնէն փըթէս ա, ըսքըստ էտ կըռվէլը, թա հու բիղի
անէնաղաշան՛զ՝ քըվօրց ծօփ: Ըխճըկէրթը էտ վեր կըլօխ ըն ընգընէս, փըխչիս
լի ծըմակը, ըտը՛ղ էլ նըրնուր կուրցընէս: Մը՛ծ քուրը կ'աս ա, իքսնէ Տունա
նօտէ մին քը՛րծու, էտ քը՛րծն դաթը ընգընէս, մըթէս: Մաշանակ քուրը իքսնէս ա
Տունա էն գըմէ ոլէն քը՛րծը, վեր ընգընէս, մըթէս, կի՛ճի քուրըն էլ իքսնէս ա Յօր
Վըր, ընդը՛ղ ա սը՛րտը ճըթէս, մըթէս: Էտ քըվօրցը մը՛ռած տըղէրը ծուղօ-

վորթը խաչքարեր ա տիրան, վեր միհենգ՝ սօրփեր ըն *Գծջին խաչք, Նըրդտակն խաչք, Յօրա խաչք:*

135. ՏՐՈՒՆԵՏԳԱ ՍՕՐՓԵՐ

Գտնվում են Դրախտիկ գյուղի մերձակայքում

Թօհնա վըխտն ըստը՛դ մին կընե՛զ՝ ա լալ ըպրես ուրան չծրք՝ տըղեն, մինգ՛ել ըխճըկանը նըղետ: Փխ վախտերք ա լալ. բօրքերը վարին քըշերը նի յըն լալ մընես շենը, թըլընես: Ճարը կըտրած էս կընե՛զը խօխօսոցը նըղետ մըսլըհաթ ա ըրալ, պիցըրացալ ըն մարթա մին թունը, դարավուլ քաշալ: Հու դիյօղ ա ջիհալ, վեր բօրքերը կհաս ըն, մաշալլան նի յա կըցըրալ, լօխ կըլօխ ըն ընգալ, վըհաքվալ, դուշմըննուն նըղետ տուվալ: Յը՛տնան, վեր էտ օջաղը փուչացալ ա լօխ մը՛նալ ըն, ըտահանց դարավուլ քաշած տըղէրը սօրփեր ըն տը՛նալ *Մայր խաթունը, Կավաքը, Կանեքը, Նըրնե՛զը, Կախանը, Կըխանա քույրը:*

ՄԱՐՏՈՒՆՈՒ ՇՐՋԱՆ

136. ԼՈՒՍԸՎԵՆՋԻՆ ՍՕՐՓ

Գտնվում է Սոս գյուղի մերձակայքում

Կհրոնք՛ծր Լուսավօրիչին իրէք թօն ա իլալ Կհրոնք՛ծրիսը, Յէրիշան, Լուսվարթը: Կհրոնք՛ծրիսին Ամարասա վանքումըն ըն թաղալ, Յէրիշին՝ Դիշա վանքումը: Վեր մըրնելի հը՛րթը հըսալ ա Լուսվարթեն, ասալ ա.

-Ինձ հանց տը՛ղ կըթաղիք՛, վեր ճօխտ ախաօրոս էզզանան տը՛նան:

Վեր մը՛նալ ա, տարալ ըն Սօսա կըլխեն թաղալ, քանի վեր ընդըղան հան Ամարասըն ա ըրվամ, հան Դիշա վանքը: Ըտի էլ ըտը՛ղ տը՛նալ ա սծրփ, անու՛մըն էլ *Լուսըվենջին սծրփ:* էտ սծրփումըտ էն ա մին մը՛ծ չծր ծառ կա, մին էլ քծիննա քարեր: Չըքելանը միհենգ՛ էլ ժուղօվուրթը տանում ըն, ընդը՛ղ մատաղ անում:

137. ԴԻՇԱ ՎԱՆՔ

Գտնվում է Սոս և Ճարտար գյուղերի մերձակայքում՝ սարի կատարին

Մին վըխտու խօշանքանգը էս ընգհունեղեն տար-տըրական ա իլալ: էտ ընե՛վածէտ աշկը օնքան էնքան ա պիցըրացալ, վեր ժուղօվուրթեն տանջալ ա, թըլանալ, էլ չի հերիք՛, հալան մին զակօն էլ տիս ա կալալ, վեր հու փըսակվե՛, հարթըն պիրի ուրան կօշտը, հանցու սու՛վթան քըշերը ինքըն քօն ինի հարթանը նըղը՛տ: Մին օր էլ Կհրոնք՛ծր Լուսավօրիչին թօնըն ա փըսակվում Յէրիշան: էտ էլ շատ դօջաղ, նըմուսավ տըղա յա իմնու: Վեր կան ըն, թա՛ բանգը հարթըն օզնու ա, Յէրիշան հարթանը շծրերը կէնում ա, դանման տինում հըրըթաթունը, քիւննու: էն վըխտեն էլ, վեր կօրծը տը՛նում ար, պըրծընում, խօշանքանգը մին թօխտ ար ծերք քաշնում, տան հարթանը, հանցու դարավուլչե՛քը պէց թօղին քի՛նի տօն: Յէրիշան հարթանը լիւզվավը խընթրում ա բանգին, վեր թօխտը մինչե՛վ քօն ինիը ծերք քաշի, հանցու ինքըն ըրխըին կէս, ըտի էլ անում ա: Վեր պըրանում ըն, թա՛ քօն ինի, լիհա բանգը օզնու ա, թա՛ «հարթանըն» զանդրուկը յետ քըցի, Յէրիշան դանման քաղում ա փօրը, ճըղմըղե՛քըր խառնում: Յէտնան, կըլօխ քաշ քըցած, տիս ա կհամ, թօխտը նըհաշ տան, քիւննու: Դարավուլչե՛քըն էլ զարավաթ ըն անում.

-էս բանգը ըստըրա հինջ օր ա՛ քըցալ, վեր կարում չի, թա վը՛ննեղը փօխտ: Հինջ օր քըցիը յէտնան ա մանիլում անում. նի յըն մընում, տը՛նում խօշանքանգը շընըսատակ տը՛նած: Դանտի գօրք ըն հըվաքում, նի տը՛նում սար ու ծօր, Յէրիշին միհենգ՛վա վանքեն տը՛ղումը հը՛տան հըսում, էտ սարեն յըրան էլ ըսպանում: ժուղօվուրթը ըտը՛ղ էլ էտ դօջաղ տըղեն թաղում ըն, յէտնան մին յը՛խծէ շինում, անումը տինում *Դիշա վանք*, սարըն էլ՝ *Դիշա սար:*

138. ԻՐԷՔ ՄԱՆԳՈՒՆՔ

Գտնվում է անբնակ Մավաս գյուղի տարածքում

ա) Մին մարթու իրէք ախճի՛զ՝ ա իլալ: էտ մարթը ըտըրանց շատ ա իլալ սիրիխս, անհա շենը հիվանդօթուն ա ընգալ, էտ խօխտե՛քը կըտօրվալ ըն մանուկ հասակում: Հնրթ խօխտցը հանգիստին յըրա յը՛խծէ յա շինալ, անումըն էլ տիրալ ըն *Իրէք մանգունք:*

* * *

բ) Մարյան Աստվածածնին մին խօրք մար ա իլալ, տա փիս կընե՛զ՝ ա իլալ. Մարյանեն աշկ-իշը՛ղ չի իլալ տայիս: Աստուծ տը՛նալ ա, էտ կընգանը պատճալ. ըտըրան մին տըղա խօխա յա տըվալ՝ իրէք մընանեն: էտ խօխան վեր մը՛նալ ա, ըստը ըն թաղալ, յըրան յը՛խծէ շինալ: Անումըն էլ մընացալ ա *Իրէք մանգունք*, յանի քի՛ իրէք մաննըր:

ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆ

139. ԴԸՂԸՎԵՐԷՆ ԽԱՉ

Գտնվում է Շահմասուր գյուղի մերձակայքում

էս ծօրնկումը առաջ մին դըղըվեր ա իլալ ըպրիլիս: էտ դըղըվերը էնչանց արթար մարթ ա իլալ, վար վէշ մին ծօր կօրծ փըռնալ չի, լօխ նիստա կօհ ըն իլալ: Վար մը՛նալ ա, պիտալ ըն, հըղըցեն դըրաղեն թաղալ, յըրան էլ խաչքար տիրալ, վար քի՛նօղ-կի՛ւօղ յէշի, յըթիթօթունը մընանա քըցի վէշ: Ասում ըն էտ դըղըվերը հինջ դաղ էլ ըրալ ա, ըստը ա ըրալ, ըտըրա հէտի յըն ըստը թաղալ, քարեն անումըն էլ տիրալ *Դըղըվերեն խաչ:*

140. ԾԸՂԸՎԵՐՄԱՆՈՒՆՑ ԽԱՉ

Գտնվում է Շահմասուր գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն՝ էս խաչքարեն տակեն էլ էն հանան դըղըվերեն քերըն ա թաղած: էտ ախճի՛զը դօխտուր ա իլալ, վար խօխտե՛քըն ծաղկան ինգալ ըն, կնալիս ա իլալ ըստեղաս ծըղըզնէ քըղիլիս, ըտըրանց անա ճար շինիլիս, հիվանդներեն սըղըցընիլիս: Վար մը՛նալ ա, պիտալ ըն, ըստը թաղալ, յըրան քար քըցալ, անումը տիրալ *Ծըղըվերեն խաչ:*

141. ԱՄԷՆԱՓԸՐԿԻՉ ՅԵՆՇԷ

Գտնվում է Դոդոսա գոմեր գյուղում

Դոդոսա կու՛մեր մին յէխծէ կա: Ասում ըն՝ էտ յէխծեն տը՛ղը առաջ մին մը՛ծ փօս ա իլալ: Վար դնւշմաննէն նի տըրնալիս ըն իլալ շենը, կընե՛զ՛, խօխա-րախա էտ փօսումըտ կխուլու ըն իլալ կընալիս: Յէտնան, վար մին պատառ խըրըղօթուն ա ինգալ, շինանցի՛ք՝ էտ փօսըտ հօղավ լըցցալ ըն, ըտըրա տը՛ղը յէխծէ շինալ: Միհենգ՛ էլ մընացալ ըն մըտօծիլիս, թա յէխծեն անումը հինջ տինին: Տահանց միչին մին խը՛լունքը իլալ ա, ասալ ա.

- Էս փօսք անէնքին փըրկալ ա, ամենափըրկիչ փօս ա իլալ, միհէնճ՛ էլ տըղը յէխծէ յընք շինալ, պիրաք, անուը տիրինճ՛ *Ամենափըրկիչ*, վար փօսէն նըման լօխճիս փըրկէ:

Ըտըհէնք էլ ըրալ ըն: Դիւզ ըն ըրալ, լը՛փօթունը պիտի մըննատ քըցիս վէչ:

142. ԿՕՏՐԱԾ ՅԷԽԾԷ

Գտնվում է Մարտակերտ քաղաքի մերձակայքում

Ասուն ըն՝ վար Լէնկ-Թէմուրը հըսալ ա Մարտակէրտ, ժուղուվուրթէն ըքընսալ ա կըտօրիլը: Վար շատ կըտօրալ ա, սըրտան լէն ա քնցնալ, ասալ ա,

- Նի տանթէ՛ էս յէխծէն, հիշքան տըղվարվէ՛ք, ծեր գանքը բըխշըլան ըն:

Տու մի ասէլ, էտ յէխծէն քըմակավը թաքուն հըղէց ա իլալ, ժուղօվուրթը նի յըն տանալ, ընդէղավ տիւս յէկալ, փախալ ծըմակը: Վար տընալ ա՛ յէխծէն լըսուն չի, Լէնկ Թէմուրը կըլօխ ա ինգալ, կըտաղալ, յէխծէն տըրըքըրալ, էրկու կը՛ս ըրալ: Ըտըրանա յէտը յէխծէն անուը մընացալ ա *Կօտրած յէխծէ*:

143. ԹՕՐԶԻՆ ԳՕՈ; ՊԱԼԿՕՎՆԻԿԻՆ ԹՈՒՄԲ

Գտնվում են Ջանյաթաղ գյուղի մերձակայքում

Չինգիթաղա վէրչին պըրիստավը պալկօվնիկ Վիւանըն ա իլալ, ինքն էլ նըշնօվուր՝ մարթ ա իլալ՝ Նիկալայ ցարէն քըվօրը տըղան: Միհէտի Բօյախնըլըվա թօրքէրը մըսըլիաթ ըն ըրալ կիւլըթըղ՛ցի Գ՛ծրգանց Հակօփէն նըղէտ, քըշէրը էտ պալկօվնիկին ըսպանալ, տօնը թըլանալ: Վար խաբարը հըսալ ա ցարէն, պըրիկկալ ա տուվալ, վար ըսպանօղնէրէն քըթանան, կախ տան: Ըտըրհէնք էլ ըրալ ըն: Էտ օրվանից էլ թուրքէրէն կախ տալի տըղէն անուը մընացալ ա *Թօրքին գօռ*, էն թումբըն էլ, վըրդէղ պալկօվնիկին ըն թաղալ *Պալկօվնիկին թումբ*:

144. ՏԸՎԸՐԱՆԱԿ

Գտնվում է Կուսապատ գյուղի մերձակայքում

Ամեն սուրփ էլ մին գօրուցնն օնէ, մինը քօռէն ա սըղըքընուն, մինը քառէն, մինը՝ չըպէրքէն: Էս սուրփըն էլ հիյվըննէրէն հէտի յա, ըտըրա դարդին ըն ասուն *Տըվըրախաչ*: Առաչ, վար հէյվանը հիվանդուցնան ինիլիս ա իլալ, չուբըննէն պիրալ ըն ըստըղ, սուրփ ծառավը իրէք հէտ շօռ տուվալ: Ուրանց մըղըկնէն էլ կուտրիլիս ըն իլալ, թուրիլիս ծառէն յըրա, վար հիվանդուցնուն մընա ըստէղ:

145. ՂԱՐԻԲ ԽԱԶ

Գտնվում է Կուսապատ գյուղի մերձակայքում

Ասուն ըն՝ կըռապաշտնէն մին դարիք քրիստօնյա յըն փըթնալ, պիրալ, էս կաղնին քըշտնէն ըսպանալ: Քըշէրը յըրգիճքան ասթնէր ա վէր տանալ ըստէղա յիրա: Ըտըրհէնք էլ տանալ ա սուրփ, անուը *Ղարիք խաչ*:

146. ԻՆՆԸ ՄԱՍ

Գտնվում է Կուսապատ և Մոխրաթաղ գյուղերի արանքում սարի վրա

Պատմուն ըն, վար կըռապաշտնէն ըստըղ իննը ախաթը ըսպանալ ըն, թաղալ: ժուղօվուրթը ըտահանց յըրա յէկէղէցի յա շինալ, անուը տիրալ *Իննը մաս*:

147. ԻՐԷԲ ՄԱՆԳՈՒԲ

Գտնվում է Թրիդ գետի ափին՝ Ջրաբերդի հին ամրոցի ավերակներից վեր

Ք՛ծինն գիւրիւց ա, ասուն ըն՝ էտ վանքը շինալ ա Միմօն վարթաբէրը: Ըտըղ իրէք խօխա յա թաղած, ըտըրա հէտի յա անուը *Իրէք մանգուք*: Էտ խօցը մէյդէրը վար հէտու տէղա օղտավ պիրալ ըն, միհէնգվա յէխծան պատառ քաշ օղտը չօքալ ա: Ըտըղ էլ սըքսալ ըն վանք շինիլը, ամնա ցըցէնակնէն յըրա յըն տանալ, կըրացէլը կըրալ, տարալ, տիլէր պիւնէր շինալ: ժուղօվուրթը քընէնք՛ ա ըրալ, վար հինքնթ Աստուծ ա դարկալ էտ դուշէրէն, վար յէխծէ շինիլի դիւզ տէղը նըշաց տան: Ըտըրհէնք էլ ըրալ ըն, էտ խօցը ցըցէնակնէրէն պիւնէրէն քըշտնէն թաղալ ըն, ըտըղ վանք շինալ:

148. ՄԱՂԱՎՈՒԶԱ ԹԱՔԱՎԵՐԷՆ ԸԽՃԸՎԱՆԸ ՎԻՐԷԶՄԱՆԸ

Գտնվում է Մաղավուզ գյուղի մերձակայքում

Ժուկավ-ժամանակավ ըստըղ մին թաքավէր ա իլալ: Ըտըրան էլ իլալ ա մին դաշանճ՛, մարալ ախճիգ՛: Էտ թաքավէրը ուրան ըխճըկանը էնքան ա իլալ սիրիլիս, վար օգալ ա ախճիգը վէշ մին վախտ մըլնէ՛ վէչ: Ըտըրա հէտի յիրգիւրունը հիշքան դէրվիշ կա, հըվաքալ ա, հըրաման տուվալ, վար ըխճըկանը թունավ անէն, մին քառէ յիշիգիւն պահէն: Ըտըրհէնք էլ ըրալ ըն: Մին քանէ հարիւր տըրնանը յէտը վար էտ յանչիգը քըթալ ըն, հիշքան չըրչարվալ ըն, կըրացալ չըն պաննն: Վար կօտրալ ըն, էտ ախճիգը աշկըր պնցնալ ա, մին էլ բիւրդան սըվացալ, մօխ տանալ: Յէտնան յիշիգին յըրա կարթալ ըն, թա հինք ծաղէգնէրավ պիտի ծար շինին, վար էտ ախճիգը ապր:

ԱՍԿԵՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

149. ՊԸՏԿԷՍ ՊԷՐԲ ՊԸՐԿԷՍ ՊԷՐԲ

Գտնվում է Ուլուբաթ անրնակ գյուղի տարածքում

Ասուն ըն՝ Գէվօրք Ձիննավուրը յըկալ ա Ղարաթաղ, վէր թուրքէրէն նըրիտ կըռը՛վ անէ: Յըկալ ա, Ուլուբաթ շէնունը վէր յըկալ, ըտըղ՛ը գօրք հըվաքալ: Ըտըղ էլ յըրկըղէցի չի լալ, դէ հայը արանց յըրկըղէցի դիւզ ա՛ր, դիւզ չի: Գէվօրք Ձիննավուրը ժուղուվուրթէն հըվաքալ ա, մըսըլիաթ ըրալ, էս յըրկըղէցին շինալ: Յըրկըղէցուն պըտկէն էլ մին գըմբէթ ա շինալ, ըտըրանա յէլ անուը մընացալ ա *Պըտկէս պէրք* պըտկէն սուրփ գըմբէթ:

Յըրկըղէցուն հըյաթունըն էլ մին կուծի հանգիստ կա: Ասուն ըն էտ հանգիստըն մին թօրք տըղու հանգիստ ա: Էտ տըղան միհէտ կան ա էտ յըրկըղէցին, էլ օգուն չի յըլտ տըղնա: Մին քանէ շէփտանը յըլտը հարը կան ա, թա տանէ, խօխան քիճան չի: Հանը կըզնըվուն ա, ուրան մաղար խուխէն յըրկըղէցուն քըշտնէն ըսպանուն: Ըտըղ էլ թաղուն ըն:

150. ԱՐԶԻՆ ՀԱՆՁՆԱԿԱՆՔ

Գտնվում է Ռուսրաբ անբնակ գյուղի տարածքում՝ Պըտկէս պէրք եկեղեցու բակում

Համին յը՛խծուն հըյաթումը մին էրիւշ հանգիստ էլ կա՛ անումը Արչին հանձխար։ Աթաղան-բարաղան հըսալ ա մը՛գ, վէր յը՛խծն շինիլիս վախտը մին դէր քինամ ա ծըմակը, տը՛սնում մին մը՛ծ արչ, մին զը՛ռ փօշ վը՛ննումը, օռնում ա։ Էտ դէրըտ փօշը տոն ա օնում, յարան լըվանում, կասում, յը՛տ տը՛նում։ Ըտըրանա յը՛տը արչը կամ ա, ըսքըսում յը՛խծուն պատէն հը՛տը քարէր կըրէլը։ Միհէտ էլ քինամ ա, վէր հը՛ռէ տը՛ղա քար պիրի։ Կամ ա, տը՛սնում իրան ըգաղօղ դէրը մը՛ռած։ Էլ կարում չի տէմ կէնա, կըլօխը վէր ա թակում դէրին հինգիստըքարէն, ըստակում։ Ըտըրան ըտը՛ղ թաղում ըն, հանգիստըն էլ տը՛նում ա սծով։ Հուրը խօխա չի իննւմ, կամ ա, էտ քարէն չծրք՛ ընգիւնավը չըքըջօք անում, պըտղուվէրվում։ Աստուծ ասում ա՛ պըտկըվի՛ն, չըպէ՛րք, պըտկըվում ա։ Ըտըղան էլ յը՛խծուն անումը տիրնլ ըն Պըտկէս պէրք։ Մին փարան էլ ասում ըն՝ Պըրկէս պէրք։

151. ԿՈՒՄԻՆ ՀԱՆՁՆԱԿԱՆՔ

Գտնվում է Խանաբաղ գյուղի մերձակայքում

ա) Խընաբաղ մին քծհնա հինգիստարան կա, ըտը՛ղ սծովի ա անընը Նըհատակ։ Էտ հինգիստըրանումը մին խաչքար ա իլնլ՛ յըրան կիրնծ, վէր ըտը՛ղ թաղված կիւլը մին խուխու գանք ա ըգաղալ։ Ասում ըն՝ վէր դոնշմիսնէն նի յըն տը՛նալ Խընաբաղ, ժուղուվուրթէն քուչըքըրալ, մին կուճուր խօխա մօրը կուրքըրալ ա, մընացալ շէննւմը։ Մին քանէ տընանը յը՛տը շինացէք՛ յը՛տ յը՛կալ ըն, տը՛նալ՛ շէննւմը մին բծուկ կիւլէր, ըտըրանց նըրի՛տ էլ՝ մին խօխա։ Տու մէր ասէլ՛ էն կուճուր խօխան ա։ մին կիւլ յօր ա կալնլ, կաթնը տուվալ, պահալ։ Յը՛տնան էտ կիւլը վէր ըստակում ա, պիրում ըն, հինգիստըրանումը թաղում, յըրան քար քըցիւմ։

բ) Վէր արաբնէն նի յըն տը՛նում Խընաբաղ, իրը՛ք հարնուր հայ ա ըսպանվում, էտ տը՛ղը միհէնգ՛ Նըհատակըն ա։ Կիւլէրը վէր կամ ըն միդրէն յըրա, մին խուխու անս ըն ըսկանում։ Մին կիւլ էտ խուխն կաթն ա տամ, մընըքծնէրէն էլ թողում չի՛ մուտանան։ Ամնա մին օրտ մին վը՛րսկան չըգիղնլնլ յըրա յա անում, էտ կիւլին ըսպանում։ Վէր լօխ պարզվում ա, պիրում ըն, կիւլին Նըհատակ նէրքէ դօլէն թաղում, յըրան մին մը՛ծ քար քըցիւմ։

152. ԽԱԶՈՒՆՑ ԿԻՐԻՋԱՍԱՍՕՏ

Գտնվում է Փրջամալ գյուղի մերձակայքում

Անի քըղաքան Խաչունք փախալ ըն, յը՛կալ բիղի Փրջամալ։ Փըրքըմը-լը՛ցէք՛ թողալ չըն՝ նի մընին շէնը, տընըվէրվին։ Ըտի ըտահանք մընացալ ըն շէնին կըլլտ ծըմակումը։ Էրկան վախտ ըտը՛ղ կացալ ըն։ Վէր մընացալ ըն մին էրկու հիւքի, շինացէք՛ թողալ ըն՝ կան իւրանց կօշտը։ Ամնա էտ ծըմակումըտ մընացալ ա նահանց կիրիզմըննէն, մինչը՛վ միհէնգ՛ էլ կա։ Ըտըղէտ ասում ըն Խաչունց կիրիզմանուր։

153. ԼՍԱԶԳՈՒՆ /ԼՍԱՂՈՒՆ ԳՕՈՒ

Գտնվում է Փրջամալ գյուղում

Փրջամալ տական էլ հայեր ըն ապրալ, ամնա ըտըրանց մաչին կընդ մին լնագի յա իլնլ։ Վէր մը՛նալ ա, թօղալ չըն՝ շէնին հինգիստումը թաղին, տարալ ըն, իւրան հըյաթն մին բուղջում թաղալ։ Էն չըխանց էլ էս թաղէն անումը մընացալ ա՛ ԼՍԱԶԳՈՒՆ/ԼՍԱՂՈՒՆ ԳՕՈՒ։

154. ՂՕՆՂԵԳ

Գտնվում է Մոխմախտ գյուղի տարածքում՝ սարի վրա

Ասում ըն՝ ըստը՛ղ առաչ կըքըպըշտնէ յըն իլնլ։ Էս սիմթըրումըն էլ Ղէվանը ընումավ մին հայ դէր ա իլնլ, տահանցա թաքուն պըռագնիգնէրավը շծրէրը կիննլիս ա իլնլ, Քիւրիստօսէն նըկարէն ըրըչին թաքուն աղօթկ ընէլիս։ Կըռըպըշտնէն մէհէտ դույուղ ըն ջիհնլ, Ղէվանդէն ա իւրան քըվօրը ըսպանալ։ Յը՛տնան հայէրը, վէր կըքըպըշտնէրէն քըշնլ ըն, ըստը՛ղ յըն շիննլ, անումը տիրնլ Ղօնդէգ։

ՇՈՒՇՈՒ ՇՐԶԱՆ

155. ՊԱՐԻՆ ՊԻԺ

Գտնվում է Բերդածորի (Ղարաղլաղի) ենթաշրջանում՝ Հին շեն գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն՝ շատ առաչ Ղարաղլաղա ժուղուվուրթէն մաչը մին վիս հիվանդօթուն ա ինգնլ։ Մարթիք՛ գիղնցնլ չըն, թա հինչ անին, լընն մէր ա, վէր թաղալ ըն։ Էտ վախտը օրիշ տը՛ղա մին դօխտուր ա յէկալ, ըսքըսալ դարման անէլը։ Վէր լօխնին ըգաղալ ա, ինքըն էլ ա հիվընդացալ, մը՛նալ։ Ըտըրա ջանը տըննըրկու կէս ըն ըրալ, տարալ, ըստը՛ղ-ընդը՛ղ թաղալ։ Մին կէսըն էլ Մը՛ծ շէնա կըլխէն ըն թաղալ՝ Հաչա քարէն տակէն, ըտը՛ղ էլ մին կուճի յը՛խծէ շիննլ։ Ամնա էտ դօխտուրէն անումը գիղնցնլ չըն, լօխ պարի պըժիշկ ըն ասալ։ Ըտըրա դարդան էլ էտ սօրիկտ անումը տիրնլ ըն Պարին պիժ։

**ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ, ԼՃԵՐ, ԳԵՏԵՐ
ՀԱՂՈՒԹԻ ՇՐՋԱՆ**

156. ԿՕՂՈՒՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Թաղասեռ գյուղի մերձակայքում

Էս այսպիսիք արաշտ տարին ցրմըքէս ա, թուռլին տարէն՝ տոնս կ'աս, ինքնն էլ՝ շատ վարար: Ըտըրան հէտէ էլ, վեր ըտի կ'օղուլ կէնօղ ա, ժուղօվուրթը անընը տիրնալ ա *Կօղուն այսպիսիք*:

157. ԶԸՂՈՒՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Թաղասեռ գյուղի մերձակայքում

Էս այսպիսիք էն ա Թըխսը՞նա ծէխէ թիրաքիէն մին քըրծըմ: Ամնա չուրլին տարէն տոնս չի կ'աս, թուռլին տարէն ա տոնս կ'աս: Կօզի շէնան խիլլան հըրէ յա, վեր տոնս ա կ'աս, ճիւղը իրը՛վէն տակէն փըլըստըրակէ յա տաս, ժուղօվուրթը տըսնաս ըն, ուրխընաս, քանի վեր կըլօխ ըն ընգընէս, վեր տարէն լնալ ա իննանկան: Ըտըրա հէտէ էլ անընը տիրնալ ըն *Չըղուլ այսպիսիք*, սաինքըս՝ խաբարչի:

158. ԳՈՒՄԱՍՈՒՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Թաղասեռ գյուղի մերձակայքում

Էս այսպիսիք ծօրէն դըրաղէն ա: Ըտըրա դըրուքնէն էլ էնքան քէրիաք գիլլանօտ ա լնալ, վեր վէշ մինը կըրը՛ցալ չի այցըրանա, քաղէ: Գիլլանը ծառէն լըրա չուրընաս ա լնալ, վեր տըրաս ըխախրին ճիրին մաչը: Ամը՛րը ըխախրին մաչին միշտ գիլլան ա լնալ, ըտըրա դնարդան էլ անընը տիրնալ ըն *Գիլլանուն այսպիսիք*:

159. ՄՈՒԿՆԸՏԱՍԵՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Կարդաշատ գյուղի մերձակայքում

Առաջ մուկնատամ հիվանդօթունը շատ ա լնալ: Էս ըխախրին ճիւղըն էլ էտ հիվանդօթունէն դանիմըն ա լնալ, վեր հիվանդ խըմալ, յա էլ էտ ճիրավը լըղացալ ա, հիվանդօթունը ընցալ ա: Ըտի էլ էտ ըխախրին անընը մընացալ ա *Մուկնտամէն այսպիսիք*:

160. ԹԻԶԻՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Հին Բոչքեկ գյուղի մերձակայքում

Հայերըն ա թօրքերը տականան էլ դիւնման ըն լնալ: Մին օր թօրքերը քուշպիզը՛ցէ Թնզն աքօրը մարթին ըսպընէս ըն: Թնզն աքերըն էլ ըջըղվէս ա, քիս, ճիւղացէն ճիւղը կըպէս թուրքերէն վիրէրէն յըրա, ըտահանց ճիւղը կըտըրէս: Էտ վէրերը վեր կըպվէս ա, վըրէն տական մին այսպիսիք ա տոնս կ'աս, անընըն էլ Թնզն աքօրը ընըման ժուղօվուրթը տիմիս ա *Թիզին այսպիսիք*:

161. ԱՐԶԻՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Դիզակայտ լեռան լանջին

Ըմըռընվա մին տաք օր մին արչ ծըմական տոնս ա կ'աս, այցըրոնաս սարը, ամնա ծըրըվօրուցան վեր ա ընգընէս, քարերը լիւզ տալալ ուռնաս, յիրգիմքան ք'ծննալ՝ ուզիս: Ըստուծու մէխկըն ա կ'աս. էտ համման տըղան մին այսպիսիք ա

տոնս քըցիս, արչը խըմէս ա, օշը կուլօխը հըվըքէս: Ամնա պատառ վախտ ինցած՝ յերգիմքն մըթնըվէս ա, կածանկը թըլստ ա, արչին ըսպընէս: Էտ տըրըն ոլըքաս ա սօրփ, ըխախրին անընըն էլ տիմիս ըն *Արչին այսպիսիք*:

162. ԹԱՂԱՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Տուճի գյուղի մերձակայքում

Էս այսպիսիք էն ա Շօթալը չըրցած Ղըլէն քարէն պէրթան քաշ: Մեր պապերը պատմալ ըն, վեր էտ ճիւղը վըրէ թունգերալ դի՛ք՝ կըլխընը՛ր վըրէն տակալը քիս ա լնալ, հընսէս դըլէն քարէն պէրթը: Պա խէ Թաղալ այսպիսիք ա՛՛ անընը. Մեր պապերը այսպիսիք թաղալ ըն, վեր դիւնմանը տըրըն գիլլան վէչ, ըտըրա հէտէ: Մին դժնըմ էլ դիւնմանը մը՛ծ գօրքալ լը՛կալ ա, պէրթը չըրճապատալ: Կէս տարէ կըրը՛ցալ չի, թա պէրթը յօր օնէ: Մին էլ մըտածալ ա, թա հունց անէ, վեր պէրթին ճիւղը կըտըրէ: Ախըրը, մին պատալ կընէ՛գ՝ լոռուշվաթ ա յօր կալնալ, թա.

Մին ճօրէ օխտը օր ծարալ պրիղ՛ցէք՝, պէց թուրը՛ցէք՝ պէրթին տակէ ծըմակընը, ինքն, վըրտ ունէլալ, սնսը ըսկընալալ, վըրը քընդիլան ա, ճիւղը քըթնա:

Ըտի էլ ընէս ըն. ծարալ հէլվանը ճիրին դաննակը քըթինաս ա: Ըտըրանա լը՛տը ճիւղը կըտըրէս ըն, ժուղօվուրթն ծարալ կուտուրէս, պէրթը յօր ունէս:

ՄԱՐՏՈՒՆՈՒ ՇՐՋԱՆ

163. ՈՒՄԱՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Թաղավարդ գյուղի մերձակայքում

Թըղավարթ առաջ ճիւղ չի իլնալ, մինակ մին ծըլլօլ ա իլնալ ծըմակէն մաչին, ժըղօվուրթը ըտըրատ ա ճիւղ յեր կալնալ: Ռուսէն գօրթը ըտըրալ ընցընէլիս ըտըրը քանդնալ ա, մին լնալ այսպիսիք շինալ Շինացէ՛ք խըմալ ըն, մըխթանալ, անուըն էլ տիրնալ *Ռուսէն այսպիսիք*:

164. ՊԸՐԿԱԿԵՐ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Բերթ և Բարահունց գյուղերի սահմանագծում

Էս ըխախրին ճիւղը խէ լնալ ճիւղ ա՛՛ ըշտան պէնօղ. հոս վեր ըտըրանա ճիւղ ա խըմուտ, լըրիս ըշտանիը քըլըքօլա յա անուտ: Մըրիտ մին քանէ ճըրտըրը՛ցէ, մին պարկ հաց, մին էլ պաներ շիլնակած, ըտըրալ ընցընէլիս ըշտալ ըն, վեր դիւնջանա: ճիրան խըմալ ըն, պընըրիացան կերալ, մին էլ յէշնալ, տը՛սալ պարկը տիրտակվալ ա: Տահանցա միմը յէտ ա տըր՛ալ, թա.

- Արա, էս ըխախրին ճիւղը մեր պարկը կերալ, էս հինջ պըրկակեր այսպիսիք ա՛՛:

Ըտի յէլ ըխախրին անուըն մնացալ ա *Պըրկակէր*:

165. ԶԸՐԱԿՈՒՐ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Հաղորտի գյուղի տարածքում

Հըրօրտվա մերթ ընգիւնին՝ ծօրին աչի դըրաղէն, առաջ մին ճօխտակ թըրէ ծառ ա իլնալ, տահանց տական էլ մին լնալ այսպիսիք ա տոնս յէկալ: Էտ ըխախրին ճիւղը սօրփ ճիւղ ա հիվանդօթուն պըծըլզօղ: Հինջ հիվանդ իլնալ ա, յէկալ ա ըտըրը, էտ ճիրան խըմալ, պատառ էլ քըսալ քանը, սըղացալ: Կեր էտ ըխախրին ըտի գօրուրթուն ա իլնալ, անուըն տիրնալ ըն *Զըրակուր այսպիսիք*:

166. ՓԸՐԹՈՒՄ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Մուշկապատ գյուղի մերձակայքում

Աին մարթ չօրան ա ինում: Կընժճը տէսան-տէնան շինում ա, ածում խուրջինը, տանում մարթին հը'տտ: Ետ չօրանը ջըջլանը քըսոր ըրէվէն տակէն խըջվիւնվ վը'խճարը պահում ա: Քըսորէն պիրոնում ա, վըխճարէն սիրոն մին ծառու տակէ միգնայում, ինքըն էլ ըխաիրին քըշտէն նըստում, վեր հաց օտէ:խուրջինը տոն ա տան, հացան, պընէրան օտում, մըգնըքըսակըն էլ պէնում, վեր փըրթոնշ անէ, յէշում ա, տը'սնում կընժճը փըրթոնշին տազը մընման քըցնալ ա: Պա էս իննջ ա'նէ, հունց ա'նէ. ճարը կըտրած պիրոնում ա, ըխաիրին ճիրին հըղէն փօխում, ակնէն մաչին փըրթոնշ անում, օտում, էլին ճուրը կապում յըրան: Ետ օրվանից էլ էս ըխաիրին անումը մընամ ա *Փըրթոնշ ախալիւր*.

167. ԹԸԹՈՒՄ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Բերդաշեն (Ղզղալա) գյուղի տարածքում Աղջկաբերդի ստորոտում

Ասում ըն վեր դիւնմաննէն պիցըրացալ ըն Ղզղըվա պերթին կը'օխը, հանցու ընդըղէն հուրի-մայլազ' ըխճըկանը փըխճըցընին, էտ ախճիգը ուրան քը'րծան թող ա ըրալ ծօրը: Ծօրունը հըվաքված մարթիքը ուրուր ըն խառնըվալ, հարայ տուվալ.

- Փըքնը'ցէ'ք', փըքնը'ցէ'ք', թուրո'ն, թուրո'ն...
Ըտըղաւտ էլ էտ ծօրին ըխաիրին անումը մընացալ ա *Թըթուն ախալիւր*.

ԱՍՐՏԱԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆ

168. ՂՕՇԱ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Հաթերք գյուղի մերձակայքում

Աին անումը յեր իլան մարթ ա իլան մաստուն, մասալ կիրօղ: Ըտըրան ըսիլիս ըն իլան *Մուխթայր Գօշ*. Ես Գօշը վար յէկալ ա Հաթերք, էս ըխաիրին ճիրան խըմալ ա, թարիլի ըրալ: Ժըղօվուրթը ըտըրա ընուման ըխաիրին անումը տիրան ա *Գօշ ախալիւր*: Յէտման, թա հունց ա պըտահալ, էտ անումըտ փօխվալ ա, տանալ *Ղօշա ախալիւր*.

169. ՂԸՐՍԱ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Չղրան գյուղի մերձակայքում Առաքածոր տանող ճանապարհին

Ես ըխաիրին դաննան էն ա Աըռնատանը: Ծոնը կ'ամ ա, նի տանունը քըրծէրեն դաթերքը, ըտըդա էլ կաթ-կաթ քամվում, ախալիւր տանունը: Ախալիւրըն էլ ուրան նըղէտ պիլօր-պիլօր խուրդան քարեր ա պիրոն, վար լընի հէնց ա ղըրմա ինի: Ըտըրանալ յա, վար ասում ըն *Ղըրմա ախալիւր*.

170. ԱՆԱՎԻՏ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Չղրան գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն մէիէտ Վալագան թաքալէրը վերսա կ'անխս էս ըխաիրին ղըրաղէն մին հուրի-մայլանք' ախճիգ' ա տը'նալ, տը'նալ ա ու տը'նալըն ու քիստուն հաճան կացալ: Ետ ըխճըկանը ընուման էլ ախալիւրը տանալ ա *Անահիտ ախալիւր*.

171. ԿԸՄԲԸՆԱՍԵՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Չղրան գյուղի մերձակայքում

Յարէն վըխտէն ըստըղէրքէս յըրա մին գուբէնմատըր ա իլան: Ես գուբէն-տատըրը ըռէի դօնընը վար յէկալ ա Չղրղըրան, քըշացալ ա, էս ըխաիրան ճուր իլանալ, շատ տուրըն ա յէկալ: Յէտման ամէն կ'ալալ ծիլան քըշընալիս ա իլան, էս ըխաիրին քըշտէն դիւնընալիս: Միհէնգ գուբէնմատըրը կա վուշ, ամմա ախալիւրը կա, անումըն էլ *Կըմբընատէն ախալիւր*.

172. ԶԱՐԴԱՆՑ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Չղրան գյուղի տարածքում

Ասում ըն Ալէքսան անումալ մին մարթ ուրան տափումը հօնծ ընէլիս ա իլան: Կար ծըրըվացալ ա, քըշացալ ա, տափէն ղըրատէն ըխաիրան վար ճուր խըմէ: Ըտըղ, հունց ա պըտահում, մին չարղ ա փըթնում, տինում ուրան հաց ուտէլի դրգանէն տակէն, վար տանէ տօն խօխէլը ուրխանան: Զարղը ղըգանէն տակէն ըսկըսում ա չըրթըրթալը, մարթիք' ըսկանում ըն, ըտըղէնց էլ ըխաիրին տունըն տինում *Զարդանց ախալիւր*.

173. ԶՐՈ-ԶԸՈ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Չղրան գյուղի մերձակայքում

Ես ախալիւրը էն ա Հընծըխուրթունը: Հալան հէպանից ընդըրա չըքըրօցը լուկանվում ա, ըտըրա հէտի յա անումը *Չըք-չըք*: Հիշքան էլ կօշտ ինիս, վար էտ ճիրան խըմում ըս, սուվըծանում ըս: Ասում ըն' ըստէղ առաջ մարթիք' ըն իլալ կընալիս, ըտըրա դարդան ըն ըստէղաա քօշալ:

ԱՍԿԵՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

174. ՕՆԻ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Սեյրիշեն (Խաչեն) գյուղի մերձակայքում

Առաջ էս ըխաիրին ղըրաղէն մը'գ-մը'ծ մարթիք' յըգնէրեն հը'տտ օխ ըն իլան լիսիլիս: Յը'տման, վեր յըգնէրալ վար չըն ըրալ, էլ օխ չըն շինալ, ամմա էտ ըխաիրին անումը մընացալ ա *Օխ ախալիւր*.

175. ԿԱՆԱՑ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Բալուջա (Այգեստան) գյուղում

Քըռասնըմին թըվին, վեր միմէցին կըքը'վը ըսկըսալ ա, Բալուջա հիշքան սըղամարթ կա, յուխճին տարալ ըն կըքը'վ: Ետ վախտըն էլ շէնին ճուրը պլակաս ա իլան: Քըռան կընժճ' հըվաքվալ ըն, մըսըլիաթ ըրալ, քէցալ, իրմական ճուր քաշալ, պերալ, հըսցըրալ շէնը: Ետ օրվանից էլ էտ ըխաիրին տունըն մընացալ ա *Կանաց ախալիւր*.

176. ՄԸՂԱՎԷՏ / ԲԱՆՈՒԶԱ

Հոսում է Բալուջա (Այգեստան) գյուղի կողքով

ա) Ասում ըն' էս կ'էտէն ղըրաղէն մին մը'ծ ծառ ա իլան, մըղըքճանցէրը էտ ծառէն յըրա պիւն ըն տիրան, մը'ղըր շինալ: Մին օր էլ մարթիք' յէշալ ըն, ուղ'նալ ծառան մը'ղըրը ծըլլան ա, նի տը'նում կ'էտը: Ըտըրան էլ կ'էտէն տունըն տիրալ ըն *Մըղալվէտ*.

բ) Ասում են կ'էտէն կօխկէն տուճըրուն մաչին անվանքի վըխտըքէն վիրի մըղըճանցէրը պիճն ըն տիրան, մըղըճը ըրալ: Մըղըճըն էլ էնքան շատ ա իլան, վէր ծըլլացալ ա ծառաՎը, վէր տըղալ, կ'էտէն նըիտ խառնըՎալ: Իրանա շահերան մինը, ախաբաբը վը'տան տակ տալաՎ, յէկալ ա, հըսալ ըստըղ, էտ պէնը տըղալ, թա:

- Բու քի բալլու չայ դը" (tu ho մըղըրու կ'էտ ա"):

Էտ օրանը յը'տըն էլ էտ կ'էտէն անուճըն էլ, շէնին անուճըն էլ տըղոնում ա **Բալլուքա:**

177. ՅԸԿՆԾՈՒՆ ՃՈՒՐ

Գտնվում է Փրջանալ գյուղի մերձակայքում

Փըրջանալ շէնը առաչ իլան ա միհէնգ'վա շէնան շատ պեցիր մին ծըմակում: Էտ շէնըտ մին փիս ցալ ա ընգալ, ասում ըն տիփ ա իլան: Էտ շէնիտ էլ մին լ'ալ յը'խօժ յա իլան մին լ'ալ ըխալիւրու քըշտ: Վէր տիփը ընգալ ա, ժըղօվուրթը քօչալ ըն, յէկալ միհէնգ'վա շէնը, յը'խօժն քօղալ: Էտ յը'խօժուն անա միհէնգ' մին քանժ քար ա մընացալ: Ըտըրա քըշտէ ախալիւրըն էլ ըստացալ ա **Յը'խօժուն ճուր** անուճը: Հու վէր էտ ճիրան խըմում ա, ասում ա.

- Ծառա յուն քըղ'գ, ա յը'խօժ:

178. ՋԷՅՐԱՆ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Հասանաբաղ գյուղի մերձակայքում

Ասում ըն ըստըղէրթ մին վըրսկան ա իլան, ամմէն օր քինանիս ա իլան վըրիս: Ըտըղ էլ ախալիւր չի իլան, ջէրան ա վէր քըցալ, անոնը խըմալ, ծարաՎը կօտրալ: Մին օր էլ վըրսկանը մին ջէրան ա յարալու անում, հը'տը ըղնում: Ջէրանը քըշանում ա ծօրը, վըրնաՎը վը'ղը քանդում, ըտըղ ախալիւր ա տիս կ'ամ: Վըրսկանը խըմում ա, քուշտանում, էտ օրվանից էլ թօբա անում ջէրան ըսպանելը: Ըխալիւրին անուճըն էլ մընամ ա **Ջէրան ախալիւր**:

179. ԼԱԼԷԳ՝ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Շոշ գյուղում

ա) Շօշա ներքէ դօլէն մին պառաՎ մարթ ա լան կընալիս: Ըտըրան էլ մին լալէգ' ախաճիգ' ա լան, հինչ ճար-դանուման ըրալ ըն, հինչ սօրփ տարալ ըն, օքուք չի ըրալ: Մին օր էլ մին սիպտակ մըրքաՎէր ա կ'ամ, էտ մարթիտ անագ տամ, թա:

- Ա՛ հայ, էքուժ ութթունաց յը'ր կաց, քիւնի շէնին մաչին մին ախալիւր շինի, հանցու Ըստուժու աշկէն լ'ալ ըրվա: Աստուժ էն ա քըղ'գ յըրա կըզնըՎած:

Էտ մարթըտ էլ կէտում չի՝ ծանքը պէնՎա, հիջըթնէն հըՎաքում ա, կ'ամ, քափ-քըրթնօնք կօխաժ կօրծը ըսքըսում: Ասում ըն վէր ախալիւրը շինալ ա, պըրօալ, լալէգ' ըխաճըկանը լիւզնն պեցՎալ ա: Չըթէլանը ըսօր էլ էտ ըխալիւրին անումը մընացալ ա **Լալէգ' ախալիւր**:

բ) Դարաբաղ ցօրցօրտ ըխալիւրն շատ կա, տահանցա մինըն էլ էս ախալիւրըն ա: Պա խէ անումը Լալէգ' ա": Ըստըղ մին լալէգ' ախաճիգ' ա լան, քըսանըղէնգ' տիքըկանումը մըղալ ա: Հանրը շատ ա տանցՎան, էրվալ-փըթըր-թօրվալ: Ախըրը, հինչ անէ, հինչ չանէ, սըրտըղիւրօթուն ա լի", պէրալ ա, ըստըղ ախալիւր շինալ. խօխա վըխտէն ախաճիգ'ը էզգանան ըստըղ ա լան խաղ ընէլիս: Ժուղօվուրթը տըղալ ա, փարթ' տուՎալ, անումըն էլ տիրան **Լալէգ' ախալիւր**:

գ) Շօշ մին լալէգ' ախաճիգ' ա լան: Մէիէտ էն ա լան ըստըղ վը'նըն կացած, լիս ծըրաՎալ ա: Կըրըցալ չի ասէ ծարաՎ ում, լիսն ծէրքէրը բիդի լէրգիճընըն ա ըրալ, մընացալ տընցՎիլիս: Աստուժ տըղալ ա, մէխկըն ա յը'կալ, ըստըղան մին ախալիւր ա տիս քըցալ, էտ ախաճիգ'ըտ խըմալ ա, մըխթանալ: Մուղօվուրթը էտ հըրաշքըտ տըղալ ա, ըխալիւրին անումը տիրան **Լալէգ' ախալիւր**:

180. ՍԸՎ ԾՕԿ

Գտնվում է Ազնեք գյուղի մերձակայքում

Շատ կընօխէ Աըզնէքա մին բօրնկ ըխաճըկըք մէիտ քը'ցալ ըն ծըմակը, վէր մօշ-գատ քաղին: Ջանիլ ըխաճըկըք ըն լի", հըսալ ըն կ'էտը, ուրիւր ճիրաՎ տուՎալ, սարիւնլամիչ իլան: Հունց ա պըտահալ տահանցա մինին վը'նըն տիս ա պըրօալ, սըլկըհալ ա, ընգալ գ'օլը, տակ ըրալ: Մարը ծուՎօժուՎալալ, մագէրը յընդիլանլ, յը'կալ ա, սօք' ասալ, անէսլ տուՎալ:

- ՍըՎանաս, ա գ'օլ, խըՎարիս, ա գ'օլ, վէր օրըս սըՎ ըրէր:

Ասում ըն ըխաճըկանը մօրը ընէսկան գ'օլը դիստի սըՎացալ ա, մըթնըՎալ: Մուղօվուրթը էտքանըտ տըղալ ա, գ'օլէն անումը տիրան **ՍըՎ ծօլ**:

181. ԿՈՒՅՐ ԱՆՊՈՒՐ

Գտնվում է Խաչնաչ գյուղում

ա) Էս ախալիւրը առաչ շատ վարար ա իլան, ըրըչին էլ մին մըժ' նօլ: Ըստըղէրթ էլ կըրաՎըշտն յըն իլան յը'կած: Տահանց մըժ'օն ախաճիգ'ը քը'ցալ ա, թա ճիւր պիթի, վը'նըն սըլկըհալ ա, ընգալ ա նօլը, տակ ըրալ: Հանրը, վէր ըսկացալ ա, կըտաղալ ա, հըրաման տուՎալ ախալիւրը քարաՎ լըսնին, ըտըրըցնին: Ըտըղ էլ ըրալ ըն, ըտըրա հը'տէ յա անումը մընացալ **Կույր ախալիւր**: Միհէնգ' ախալիւրը էլիս տիս ա յը'կալ, ամամ շատ պէրակ ա:

բ) Մին ջանիլ տըղա յա իննւմ, էն ա իննւմ տըՎարէն նախէրը պըիէլիս: Եըշանածը քինում ա, թա ըխալիւրան ճիւր պիթի, սաղանան կուփէ յա տամ, յըլց'ում ճիւրը, ըսպանում: Խըղ'ճ տըղան մին կալ ա մօթթում, կանչՎանը ճիրին յըլ'իւր կապում, ճի մընում, վէր նըշնածէն տիս օնէ, ինքըն էլ ա խուրտակվում: Յը'տունան կաչին տիս ըն օնում, տը'ստում ախալիւրը յուրացած, ցըմաքած: Ըտըրա հէտի էլ անումը տիրան ըն **Կույր ախալիւր**:

ԲՈՒՅՍԵՐ ԵՎ ԿԵՆՂԱՆԻՆԵՐ

182. ՄԻՆԵՆԱԿ

Մինեշակը մին դաշնագ՛ ախշիզ՛ ա լնլ, ամնա շատ խըբիրբեզան ա լնլ. ուրաց տանը հինչու լնլ ա, չծըրծըն ա ասալ, չծլենը տանը: Մին օր էլ ուրան այան կըզնվալ ա, աննէկ տուվալ, մինեշակը ծաղէզ՛ ա տը՛հալ, ընգալ քօլօտը:

183. ԹՈՒԹՈՒՆ

Աստուծ մէկէտ հըրամանց ա տամ սաղ խուտէրեն, վար նի կենան, ծօխ տան, վար սաղանէջը կըտօրվէն: Եօխ վըրաքվում ըն, Ըստուծեն հըրամանը կըդարում: Մէնակ թնթնունը չի ըսկանում: Աստուծ, վար գ՛նդուն ա, աննէկ ա տամ.

- Դէ վար ըտըհէնց ա, էզզանան իրվիլիս կենաս:

Ասում ըն ըտըհէնց ա անդաթ ինգ՛ալ թնթնուն քաշիլը: Չըքանց միհէնզ՛ էլ թնթնունը հէնա միշտ ծօխ ընիլիս:

184. ԽԱՂՎԷՆ ԹՆՆԱՊԸ

Բուննան անվանն խաղվեն թննագը մի դաշնագ՛, շիծնատ քօլ ա լնլ՝ դիք՛ դիք՛, դնէզ-դնէզ ճըղնէրալ. քախծըր խաղու վա յօր կալնլ, մարթիք՛ կերալ ըն, մըխթարնլ: Են վըխտեն էլ կինին անդաթ չի լնլ, լինան մինակ խաղուն ըն կերալ: Դէ խաղուն էլ ախլիւր տարէն հունց պա՛հիս, կենալ չի. Չըքլնանը ծըմը՛րը կերալ ըն, պըրծըցըրալ: Մին թաքալեր մըթկըմը տիրնլ ա՛ կ՛արունքըն էլ խաղու օտէ. անալ ա կարասը, ըրը՛խը կապալ: Վեր կ՛արունքը կարասը պէցալ ա, տը՛հալ ա՛ ճնու կըտրած: Ասալ ա.

- Ննէքնարեն ծէն տուվէք՛ խըմէ, թա սաղ մընա, մուք էլ խըմիք՛:

Նծքնարը վըխվըխելալ մին կը՛վաթ խըմալ ա, քը՛կըր քուքացալ ա: Յը՛տունն էլ թաքալերըն ա խըմալ, հըրամանց տուվալ, վեր լօխ խըմին: Խըմալ ըն, հնարիան, քը՛ցալ խաղվեն մանները կըքըցըրալ, չըքըչափօնալ կըպօտալ: Ետ վըխտանց ա կինին անդաթ ընգալ, էտ վըխտանց էլ խաղվեն թաննագ՛նէն մընացալ ըն ըտի ծըմը՛րծօթ:

185. ՀԱՍԿ

Ըստ ըն մի վըխտու ցօթեն քնկանչ չի լնլ, լինան տական կըլօխ հասկ ա լնլ, ըտըրա հէտէ էլ վէշ մինը հացու ք՛ծուր չի քաշնլ, լօխճին ըմբըրնէն էն ա լնլ ըլխան միհէտ սիլլա: Մէհէտ մի կընէզ՛, խօխան խըտտած, էն ա լնլ արտէն մաչալը քիս, խօխան ճըկըրալ ա, տոնս քը՛ցալ, էտ կընէզը խուրջինան մի լալաշ ա տոնս կալնլ, խուխեն վը՛րը սիրիան, տէն քըցնլ: Ըստուծու շատ փիս ա թուվացալ. կըզնվալ ա, լօխ հասկէրը կուրցուրալ, թօղալ դիք՛-դիք՛ քնկանչնէն: Ամմա վեր տը՛հալ ա՛ շընէրը տոնէրութունան ուռռաս ըն, խըղճացալ ա, հըրամանց տուվալ, վեր հասկէրը փըսնին, ամմա ամմէն քնկանչու յըրա մի կիճինը: Ըտըրա հէտէ յա, վեր հասկէրը ըտի խուրդն յըն, հացըն էլ թօլլուղ չի:

186. ՑՈՑԷՐՆԱԿ

ա) Մին մաղալ յէթմ խօխա յա ինում: Խօթթ մարը օգնւմ ա ըտըրա կըլ՛օխը վարէ, հիշքան օժծը պատում ա, էտ խուխեն տանջում ա: Մին օր էլ սօտ տը՛ղան հիվընդանում ա, մարթին ծէն տամ, թա.

- Ինծ մինակ խուխէտ կըծէյը կըսըրըցընէ, կըտրէ՛, պեր՛ օտիմ, լիվանամ:

Էտ կընգան յեփր մարթը քննում ա, խուխեն կըծէյը կըտրում, խօխան ու՛նում ա: Վեր պիրում ա, թա տա կընգանը, մանըր ցըքէնակ ա տը՛նում, իրընում յերգինջը:

բ) Ըստ ըն Նօյը ուրան օղուշաղալը, մին էլ հիվըննէրալը վեր էն ա լնլ տապանէն մաչին, մուկունը աշկ ա կուղացալ, պօլը կըրծկօրծալ, տապանը ծակալ: Օխցը կըծէզ՛ ա տը՛հալ, ծակը կալնլ: Վեր Նօյը օխծեն հախըր հըրըրալ ա, մարթին արունըն ա ծգալ: Տըքէնակը, էտ վեր ըսկացալ ա, յըրա յա պըրծալ, օխցեն լնգվան կըծալ, մաչան կէտ րալ: Օխցըն էլ ցըքէնակէն ա յըրա պըրծալ, ամմա հըսցըրալ ա՛ հնքվան կըծէ: Ըտըրա հէտէ յա ցըքէնակէն հնքին մըկրատու մընան:

187. ՅՈՓՈԼԱԴ

ա) Երկու յէթմ խօխա յըն ինիս: Խօթթ մարը ամմէն օր մըրակը տաս ա ծիրըրնէն, տընէս ըն, կավը ըրըծըցընէ: Մին օր էլ խուխալ ըն ընգընէս, կավը կուրցընէ: Մարը վեր գիղան ա, թըկէտ ա, տանան տոնս քըցիս: Խօխենջը, վեր շատ շօթ ըն կ՛աս, կավը քըթինան չըն, ճըրընէն կըտրած՝ Ըստուծանա խընթիրիս ըն, վեր ուրաց դուշ շինի: Աստուծ էլ ըսկընաս ա, ըտահանց շինիս յըփըլալ:

բ) Մին բնգ՛ու երկու յէթմ նծքնար ա ինիս. մինին անըմը Բենիկ, էն մինինը՝ Բափկէն: Ուրէրան մին օր ըտահանց խաղալ ըն ինիս, բնգին ծիլին քօռակը կուրցընէ: Բնգը, վեր ըսկընաս ա, ասմա.

- Յա քօռակը քըթիք՛, յա թա չէ ծէզ ըսպընական ըն:

Խը՛ղճ յիթմնէն շատ ըն շօթ կ՛աս, քըթինան չըն, ախըրը, յըփըլալ ըն տըրաս, թըրչիս: Մինչը՛վ միհէնզ՛ էլ էն ըն ուրիւր ծէն տաս.

- Բէ՛նիկ, քըթի՛ր, Բափկէ՛ն, քըթի՛ր...

- Չէ՛, Չէ՛...

- Կո՛ւյ, Կո՛ւյ...

188. ՄԻՐՈՎԱԿ

Աստված ոճնագ՛ր ա շինըմ, անըմ ճօկ-ճօկ ամաննի, վեր դուշէրին պիծանի: Դուշէրը ուրխացած կ՛ան էն, մինը մին ոճնագ՛ ա ճօկըմ, մինը՝ մին: Միրիալը ըշկընծկօթուն ա անըմ, սաղ ոճնագ՛րեն քըսըմ ա ուրան, դըրաղ վէնն ա կէնըմ: Աստված չըքմ ա, թն.

- Լնվ մըլըրծթնն էս րըէ, ամմէնաղանչնըր տոն վէս, բայց էտ դըշինգ՛թննը կըլօխըտ սաղ վախտը օյին ա պէրէլու, հանց ըրա՛ մարթի աշկին չըրվաս. մարթը դաշնագին ա սիրըմ: Ասըմ էն էտ օրվանից էլ միրիալը թօլըրըմ կ՛օղըլ կացած ա կէնըմ:

189. ՏՈՂՈՍ

Ասում ըն միհէտ մին քանի վը՛խճար քը՛րծան վեր ըն ինգում ծօրը, ըստակում: Արծիվը տըռօսնէն ծէն ա տամ, հըրամանց տամ, վար քըշէրը դարափուլ քաշի, հանցու քըշանա մըսակեր դուշէրը հըվաքվէն, քէփ անէն: Քըշէրը տըռօսնը քունալ ա հընցընում, յը՛ր կէնում, տը՛նում կնիլէրըն ու չըղընէն վըխճըրնէրէն լէշէրը սաղ կերած, թօղած վըսկընէն: Արծիվը, պաննան բէխաքար, հընգէրունըր նըհէտ կան ա, տը՛նում պանը պաննան հընցած:

Հըրամանք ա տամ, վար տըռռօնէն փըռնէն, օտէն: Տըռռօնը կըլօխ ա ինգ'ում, քինամ Ըստուծէն կօշտը, դաչանք անում, վար հըրան ըզադէ: Աստուծ քարու ռանգ՝ ա քըսում, այնց թօղում: Ըտըրա հէտի էլ տըռռօնը քըրօժէրումն ա կէնում, վար քըրէրան ձօկվէ վուչ:

190. ԸՂՕՆԵՎ՝

Սօվսէս մարքարէն ըղութարան ա շինում, ըղօնեզնէն կ'ամ ըն, մաչին պին ստինում: Հունց ա պըտահում մին օր էլ ըղութարանը կըրակ ա ընգընում, ըղօնեզնէն կըտուցնավը ձհըր ըն պիրում, հինգ'ըցընում: Ըստուծու լ'ավըն ա թըված, ըշխարքավըս մին հըրամանք ա տամ, վէր էտ օրվանից ըղօնեզնէն սօրի ըն:

191. ԲՈՒ ՀԱՐ ՍԸՂՈՆԵ, ՊԵՐՏԱՊԱՍ

Մին ք'նսիր մարթ ա իլնի: Էտ մարթըտ բնգին անա պարտք ա յէր կալնի, կըրը՛ցալ չի՛ տա, բնգին էլ կըզնըվալ ա, ըտըրան քըցալ զընդանը: Մին օր էլ բնգին էտ մարթին կընգանը տը՛սալ ա, աշկը փըռնալ ա, ասալ ա.

- Յէ ք, իմ սիրը՛կանըս տն՞ք, պարտքը հէչ անէմ:

Էտ դաշանգ՛ կընէգի վախտ ա խընթրալ, վար մըտածէ: Տըհէնց էլ ամնէն դծնում մին մահնա քըթնի, վախտը իրգինցըրալ ա: Խաբանըր հըսցըրալ ըն մարթին, թա բնգին օզում ա կընգանըտ ծէրք քըցի: Էտ ք'նսիրը կըտադում ա, ձըղձըղամ, լնց ինում, վէրչը, վար տը՛սնում ա ըտըղատ տնս կ'նիլի թնիրը չի կա, ադթակ ա անում, Ըստուծէն խընթրում, վար հըրան ըզադէ: Աստուծ ըտըրա խընթիրքը ըսկանում ա, դուշ շինում, թըռչըցընում: Էտ դուշը թըռչում ա, քիշէրք քինամ, քօն իլնած բնգին աշկէրը տնս օնում: Վար աջըրը հանում ա, կըլխու վա ինգ'ում, վար էլ կարէլ չի մարթ տնռնա: Տըհէնց էլ մինչէվ միհէնգ՛ ըստըղան ընդէղ ա թըռչում, հըրան կըլխավը հընցածը մը՛տը քըցում, ծէն տամ.

• Թու հնըր մը՛ննէ՛, պըրտալան...

Ժըղօվուրթը ըսկանում ա, էտ անումըն էլ տինում յըրա:

192. ՆԸՐԿԱՐԱՐ

Աստուծ մին օրի ծէն ա տամ դուշէրէն, վար ռանգէր պիծանէ: Լօխ հըրվաքվում ըն, մինը սը՛վըն ա հավան կէնում, մինը սիպտակը, մինը՝ մի քանի ռանգ՛: Վար հըրանց ռանգ՛ ըն տամ, Ըստուծանա գօհ քինամ ըն: Մինակ կըռկըռըն ա, պաննան բէլխաբար, հըրան հէտի քըթօթ անում: Վար խաբարը հըսնում ա հըրան, քինամ ա, տը՛սնում՝ մէնակ կապույտ ռանգին ընանումըն ա մընացալ: Կապույտը քըս'ում ա, գօհ չի մընամ. պիրում ա, մընացած թընգէրին տակէրը քիրում, շիլըփըթավա հըրան կըրասկա տամ: Ժըղօվուրթը տը՛սնում ա, անընը տինում *Նըրկարար*.

193. ՄԵՂՎԱԿԵՐ

Մին հըրուստու մին լօղուռ տըղա յա ինում, հինչ փիշակու տամ ըն, էրկան կէնում չի, փախչում ա տօն: Մըհը՛տ էլ տամ ըն ձինջըպահուն շնգէրոջ: Անց ա կէնում մին քանէ վախտ, էտ տըղան սնս չի անում, հնըր ուրխանում ա, վէր անջախ-անջախ տըղան փէշակ ա սըվէրում: Տու մէլ ասէլ, էս մարդիմագարը ամնէն օր թաքուն փէթակնէն պէնում ա, բօլ-բօլ մը՛ղըր օտում: Մին օր էլ ձինջըպահուն դիպուղ ա ջըռնում, ըտըրան տնս քըցում: Տըղան օզնում ա աջըրը տնս օնէ, էրկան կըտուցավ դուշ ա տը՛նում, էզգաննա կ'ամ, մըղըրըձանջըրը օտում:

194. ՊԱՊԱՃՈՁՏ

ա) Մին ախձիգ՛ ա ինում. մարը մը՛նում ա, հնըր խօրթ մար ա պիրում: Էս խօրթ մարը էտ մարթին ա ըխձըկանը օր ա տամ, պէրի չի տամ: Մին օր էլ ռարթին նըղէտ կըռվում ա. էն ասնա տօնը իմըս ա, կընէգի թա՛ չէ՛, իմըս ա: Ախձիգի՛ հօրը անգ'ունըն ա պահում, ասնա՛ պապան ձիշտ ա: Մարը յըրա յա պըրօժընում ըխձըկանը, վար լիւզին կըտըրէ, ախձիգի՛ն ծը՛տ ա տնռնում, ծառէն յըրա վը՛տ կէնում, ծէն տամ.

- Պապան ձիշտ ա՛, պապան ձի՛շտ, պապաձը՛գտ, պապաձը՛գտ...

բ) Մին կուծնըր ախձիգ՛ ա ինում, չուստ չինում, թա կ'ենա, վընըպէպիգ՛ քինամ ա ծունին մէջին խաղ անում. վը՛ննէրը սըռչըցընում, էլ կարում չի քինա տօն, ծէտ ա տնռնում, ծառէն ձօղնէն վէր կ'ամ, հօրը դաչանք անում.

- Պապա, չը՛ւստ, պապա, չը՛ւստ, պապաչը՛տ, պապաձը՛գտ...

Մարթի՛ք՛ ըսկանում ըն, անումը տինում *Պապաձըրտ*.

195. ՍԱՐՅԱԿ

Սարյակը բէդանգ՛ ա իլէլ, քինացէլ ա Ըստուծէն կօշտը, Աստուծ էլ սը՛վ ռանգան բօլ-բօլ քըցէլ ա: Սըհէկ էլ էնքան սըվացէլ ա, տօխըն ու վը՛րցակը ձօկվէլ չի: Թնզն յէն քինացէլ Ըստուծէն կօշտը, դանչանք ըրէլ, վար հըրանց ձօկի: Էտ վախտը մին դուշ հըրան սիպտակ ռանգ՛ ա տալիս իլէլ, չըգիդննավ պատար էլ քըցէլ ա սարյակին վը՛րցակին: Ամնա էտ էլ ա խըրէկ իլէլ: Վը՛րցակը, ձարը կըտրած, թըվէրին կըլխավը լակ ա քըցէլ, վար փըսպըղա, տօխին անն ձօկվի:

196. ՄՈՒԷԱՀԱԿ

Մին յէթիմ խօխա յա ինիս, տընէս ըն, քըցիս յը՛խծն, վէր դէր տը՛նա: Ամնա ուրան սըրտավը չի ինիս, էզգաննա քընէնք՛ ա ընէս, վէր մին թնիցըր անէ, ըտըղատ ըզադէ: Մին օր էլ դէրէրը քիս ըն, վէր յը՛խծուն արտը հինծին, էտ տըղան աշկ ա կ'իողընաս, փըխչիս ծըմակը: Դէրէրը հէտան ըն պըրօժնէս. դիպուղ ընէս, վէր փըռին: Տըղան, սը՛վ փարաջան կը՛ցը, մուշահավ ա տըղաս, ծըկըլթօցավ ընգընէս քօլտըր:

197. ՉԸՓԸՐԾԱԿ

ա) Մին հարուստ թանջիր ա ինիս, մըռնէլան առաջ հըրան իլնծ-չիլնծը պահ ա տաս մին էրնէչ առէվտըրականու, պայման կըպէս, լիւզվան թօխտ յօր ունէս, վէր հըրան տըղան տը՛ննա տըսնըթ տիրէկան, հօրը փուլէրը յօր օնէ: Հունց ա պըրտիէս էտ խուլնէն տատը թօխտը կըրցունէս ա: Առէվտըրականըն էլ աթկագ ա ընէս: Խէղձ տըղան, վէր տըսնաս ա ձար չի կա, ըշխարքավըս մին առէվտըրականն խըլտառակ ա ընէս, կօղ տնս ընէս: Էտ ընըլտըմէն կըտըղէտ ա, թօրը յօր ունէս, ընգէս էտ տըղէն հէտան: Տըղան փըխչիս ա, քիս, չըփարէն տնէ ընգէս: Վէր էլ փըխչիլի թնիրը չինիս, խէղձը չըփըրծակէ յա տըռնաս, նի մըտոս չախարը: Տատը էտ վէր տըսնաս ա, անէսէլ ա տաս, առէվտըրականը տըռնաս ա ըռնատ, ընգէս չըփըրծակուն հէտան, տատըն էլ ղըրղի յա տըռնաս, վէր ըռնատէն փըռնէ:

բ) Ահիւտ Աստուծ հորամանք ա տամ, վար լօխ դուշերը կ'ան ուրան կօշտը. հու կանօխ կ'ա, ընդդրան տիմնան ա դուշերէն թաքավէր: Դուշ-դաննաթ հըղէ յըն ինում բիդա Աստուծը, ամենաընաշկէն էլ արծիվըն ա թըռչում, ամնա հըսըվիաս էլ հարանք'անթը հէրիթ' չի անում, վը'նն ա կէնում, վար նախաս անէ: Էտ դարունըտ արծիվին թէվին տակէն կ'աղլու կացած մին ծը'տ ա ինում, տիւս ա կ'ամ, հըսնում Աստուծէն կօշտը, թա:

- Յէկալ ըմ, ինծ տիր թաքավէր:

Աստուծ ըստըրա հըսնիլին ա յէշում, մին էլ սըվաթէն, խայինլամիշ ինում, թա:

- Վար ըտըդէնց ա. քիմա, մին ճըպատ պէր, վար վէշ էրգ'ան ինի, վէշ կարճ, վէշ հաստ, վէշ պանակ, վէշ ծօռ, վէշ դիւզ, վէշ կ'էճ, վէշ չօր:

Էտ օրվանից խը'դճ ծը'տը վըրդէլ չախար ա տը'սնում, ծակում ա, նի մընում, մին-մին ճըպըտնէն տընդըղում, վար Աստուծէն օգածը թըթանա:

Ըտըրա հէտի էլ ժուղօվուրթը անումը տիրալ ա *Չուբըրձակէ:*

198. ՉՈՒԲԸՆԽԱՎՈՒ / ՉՕԲԱՆՆԱՎՈՒ

ա) Մին չօբան սուրուն ըրծըցընէլիս մին դուշ ա տը'սնում: Մուտանում ա, վէր փըռնէ, դուշը թըռչում ա, պատառ հը'ռէ վը'ննը կէնում: Չօբանը էլիս յա մուտանում, դուշը էլիս յա պատառ տէն կէնում: Ըտի դուշը չուբանէն խըփիլնվ հըռանում ա, հըռանում, կօրչում: Չօբանը յը'տ կ'ամ ա, տը'սնում կ'իւլը վը'խչըրնէն կըտօրած: Ըտըրա հը'տէ էլ անումը տիմնում ըն *Չուբըրձակի:*

բ) Մին քնսիթ տըղա սիրելիս ա ինըմ մին ըխչըկա, բայց ըխչըկանը պապան չի համաձայնվըմ, ըխչըկանը փըսակըմ ա հարուստի նըդէտ: Տըղան դիլխօր ա ընգնըմ, ուրան բախտը անծծըմ, վէռընըն էլ նի յա մընըմ յէխծէն, տառնըմ ա դէր:

Օրէրն մին օր էտ տըղին կուճի ախպէրը կ'ամ ա յէխծէն, դէրը կըլխի փախաղը վէր ա ունըմ, տիմնըմ ախպօր կըլխին: Էտ դանընըմ վարթաւէտը նի յա մընըմ, տէսնըմ, յիրա պըրծընըմ, վէր խաչօվը թըխի: Կուճիւր տըղան չօբանխափի յա տառնըմ, փախաղը կըլխին թըռչըմ:

գ) Աստուծ ամեն մին դուշու մին կօթու վա տիրալ: Չուբընխափին էլ հրամանք ա տըվալ, վար հըղէ քիմօղ մարթունցը տընդըղէ, լնվըն ա փիսը ձօկէ, վար նախանց պէժան բախտը ինքի տա:

Էտ օրվանից էլ էս դուշը հըղէ քիմօղնէրէն ըռաչին փախչում ա, խափիս տամ, էլիս մուտանում, լնվ ճիմանչում, քիման Աստուծէն ասում: Փիս մարթունցը ըռաչին էրգ'ան վագ չի տամ, ամնա լնվ մարթունցը պաց չի թօղում, լնվ յըրտըրվէրտըր ա անում, ըրըշնէրէն վագ-վագ անում. տըրա հէտի էլ տըրէնց մարթունցը հըղէն պարի յա ինում:

դ) Մին ջանիլ չօբան ա լնլ: Նծք'ար ա նի մըտալ բնագին կօշտը, վըխչըրնէն պախալ: Էտ բնագին էլ մին տիւս պըրծած կընտգ' ա լնլ, էտ տըղէն տը'սնալըն ըբնստ յըխան ա կացալ, թա:

- Բէդնա իզ նըդէտ օր ու քըշէր անիս:

Խը'դճ տըղան հիշքան ըրալ ա, թա ըտըրա նըստա ջանքար ինի, ամնալ չի ու'կալ: Էտ օխտը լիչիկանէն թէթա յա տուվալ, թա քը'գ ըսպանէլ ըմ տըլական:

Ախըրը, չօբանը էլ տէն չի կացալ, Աստուծէն ըղաչանք-պըղատանք ա ըրալ, չուբընխափի տը'ռալ, ընգալ վըխչարէն սուրուն:

199. ԶԱՇ

ա) Մըղէտ ժուղօվուրթը Ամարասա հըլաթունը հըվաքվալ ըն, մին քանէ մը'ծ դըզզան վէր տիրալ, վէր կըճէխաշ իփին, պիժէնին: Էտ վախտը մին զը'ռ օխծը մուտանում ա, աղուն թափում դըզզանը: Էտքանը մին քաշ տը'սնում ա, կարում չի կըլխու քըցի, կըլխէն յըրա տամ ա դըզզանէն մաչը, ըստակում: Մատաղ ընուղնէն ըքըղվում ըն, դըզզանը վէր ածում, թա:

- Քաշը հարամ դուշ ա, էս կըճէխաշը հըրամալ ա:

Շընէրը կ'ամ ըն, օտում, դաստի ըստըկօտում: Մարթիթ' էտ չախըն ըն կըլխու ընգում հինչը հինչումըն ա: Պիւրիւն ըն, մին փնդի քաշ շինում, Ամարասա կըլխէն սագ անում: Էտ օրվանից ա, վէր քաշէն էլ վէշ մինը հարամ դուշ չի հաշէվ անում:

բ) Մին թաքավէր ա իլնլ, օգալ ա մին պէրթ շինի, ամնա օրը տիրան պատը քըշէրը պարան ա յէկալ: Ախըրը, մին դէրվիշ ա յէկալ, թա:

- Թաքավէրըն ապրած կէնա, մին ջանիլ ախճիթ' տիրանց պատէն մէչին, հիմնէցէթ', էլ պարան չի կ'ըլան: Թաքավէրը յիրփրապը մին ա անում, վար հու ուրան ըխճըկանը պիրի, քաշապը մին վը'սկէ յա տըլան:

Մին փիս կընտգ' ա ինում, քըվօրը յէթիմ ըխճըկանը պիրում ա, տամ, վը'սկէն յէր օնում: Վար պատը հիմնում ըն մինչը'վ ըխճըկանը կըլծիսը, մըրաքվօրը անիսկ ա տամ: Անիսկը փըռնում ա. մըրաքէրը սը'վ քաշ ա տանում: Մինչէվ միհէնգ' էլ ըշտէղ պատ ա տը'սնում, յիրա վը'նն ա կէնում, կըկըռամ, կըտուցապը թըխկըրխկըրնում, յանի քի փուշմանալ ա, օգում ա պատը քանդի, քըվօրը ըխճըկանը տիւս օնէ:

200. ԿՈՒԿՈՒ

ա) Էրկու սէրօ ախպէրք էն ինըմ մինի անընը Կուկուկ, մինինը Հուկուկ: Ճըրիդէղի վախտը ուրիւր կօրցընըմ էն, Կուկուկը մընըմ ա սարի էս անգիւնին, Հուկուկը էն մին: Սըրանք քըշէրը սըքըսըմ էն մարթա ուրանց անգիւնէն սարը քանդէլը, հանցու ծակ պանան, ընգէն ուրիւր կօխկ: Բայց քանդած տէղը պարան ա կ'ամ, նօրից ծակը կապըմ: Տէսնըմ էն, վէր էլ ճար չըկա, կուկու էն տանըմ, քըշէրնին ուրիւր օնէ տամ:

- Կուկու'կ, հէ', Հուկու'կ, հէ'...

Մինչէվ սօր էլ չէն կարըմ ուրիւր ճարէն:

բ) Մին հառինը ուրան կուկու (խօխան) տիմնում ա ուրուրուցէն մաչին, ինչը քիւնում թուրունը հաց թըխէ: Պատառ վըխտանը յէտը կ'ամ ա, տը'սնում խօխան կա վէշ: Վէր շատ շօռ ա կ'ամ, քըթէնում չի, դուշ ա տը'ռնում, կուկու-կուկու օնէ տալալ թըռչում: Էտ չըխանց էլ էտ դուշին անումը մընամ ա *Կուկու:*

201. ԱՍՆՂՐԸ / ԱԸՆԴՐԿԱՊԷ / ՅՈՒՊՈՒՊ

ա) Ես դուշմն եմ և մին վըխտու հառինը իւայ: Մի հէտ խըծօր հունցէիս կօթը թօղալ և կէսատ, հիվին ըըըչկին վընը կացալ, վէր մագէրը սանդրէ: Բնդրան ըսկէսուրը մի յա մըտալ, հըմընչիւնն նըրէտ խըղձ հառինը, սանդրը կըլխէն, դուշ և տըղալ, թըըչալ: Ըտըրա հէտէ էլ անունը տիրալ ըն Աանդըր:

բ) Մին դաշանգ՝ քնսիթ ախճիգ՝ և իննւմ: Հնրը, մարը պայման ըն կապում, ըտըրան մին չըխկի, անվնլ հարուստ մարթու նըրէտ փըսակում: Խըղձ ախճիգ՝ լնց ու կօծ և անուն, օգնում չի քինի, ամնա դէ էն վախտըըը ըխճըկանը ըըըխէն հու վա՞ մըհալ քըցալ, հօրը խօսըը գալօն և իւայ: Խըղձ ախճիգ՝, վէր տըղանուն և պըրծունըը չի կա, փախչում և, քինան, մըրաքվէրը տանը կօրը կէնում: Մարթին նամուս և կ'ամ, խանչալը յէր և ծնում, հանցու քինի, ըսպանէ: Ախճիգ՝ էն և իննւմ մագէրը սընդըրէիս, վէր տըղանուն և մարթը կ'ամ և, սանդրը կըլխէն՝ դուշ և տըղանուն, ընգուն չօլէրը:

գ) Հակուփ ընունալ մին տըղա խօխա յա իւայ: Մին օրէ մարը էտ խուխն թօղալ և ըխճըկանը քըշտէն, ինքը քնացալ հանդը: Ախճիգ՝ մագէրը սընդըրէիս յէշալ և, տըղալ ախպէրը կա վուշ: Կար շատ շօր և յէկալ, քըթալ չի, վախան նըրէտ դուշ և տանալ, ինգալ հանդէրը: Մինչէվ միհէնգ՝ էլ տըղէնց սանդրը կըլխէն, ախպօրը շօր և կ'ամ, համ էլ ծէն տամ:

- Հակուփ, հէ յ, յուպուփ, հէ յ...

դ) Մին կընէգ՝ թօը թափում և, իփում, քանում, տինում կըրակէն, վէր քնքննալ իփի: Ըտըրան էլ մին չար խօխա յա ինում, խաղ ընէիս վըննալը մի յա կ'ամ, թէշտը պարան տամ: Մարը կըզնըվում և, անէսկ տամ: Մօրը անէսկը փընօղ կընի: խօխան սընդըրկապէ յա տըղանուն, ընգուն հանդէրը:

202. ԿԱՔԱԿ

ա) Հըրթընըսկէսուր էն ինըմ: Մին օր հարթը խըծօր և հունցըմ, սկէսուրըն էլ քինըմ և թուրունը, վէր ճէխը-գատը պըրըրաստի: Յէշըմ և, յէշըմ, հարթըն պիւլէրը պէրըմ չի, կ'ամ և, կըզնըվըմ յիրան, թըըթօծիննթ տամ: Հարթըն ասըմ և.
- Պա հունց պէրէ՞մ, խըծօրը հնլն կակուղ և:

Ակէսուրը էտ վէր սկանըմ և, կըզնըվըմ և, խօնչան յօր և ունում, հարթնի հէտան պըրծընըմ: Հարթըն վախէն նըրէտ կաքալ և տանընըմ, թըըշըմ: Ասըմ էն մինչէվ միհէնգ էլ, վէր սկէսվօր մինընը և քըցըմ, ծէն և տամ:

- Հնլն կակուղ ա՞, կակուղ ա՞ կըղկըղա՞, կըղկըղա՞...

բ) Մին ըռնախում թաքավըր և իւայ, կըռէվ և յէր կացալ հըրէվան պարի թաքավըրէն յիրան, սաղ յէրգիթը քըրըքանո՞ ըրալ, վէրչունըն էլ հիշքան ք՛օրփա խօխա յա իւայ, հըվաքալ և մին տըղ, մուրթօտալ: Կաքավնէն քիշէրը չըգիդանալ յէկալ ըն ըտէղ, ինգալ ըռնէն միջը, վընըռնէն և կըտուցնէն ըռնուտ ըրալ: Ասում ըն խէղձ դուշէրը մինչէվ միհէնգ՝ կըտուցնէն քըտում ըն տափէրը, թա անմղ խօցը ըռնան թիմիզվին, աննլ չի կ'ամ:

203. ՃԻՐԱՇԵՏ

Մին կուճուր ախճիգ՝ և իննս թաքուհուն քըշտէն նօքնը: Մին օր թաքուհին թաքավըրին նիհէտ քիս և ծրուշ յէրգիթ, նօքնը թաքուհուն հըրսընքէն շօրը թաքուն կինաս և, քիս, գ՛օլէն յըրա կըրընաս, հանցու իւրան ճիթին մաչին տըղնա: Հունց և պըրտահէս՝ շօրին յըրա մին վընսկէ քըրօշկա յա իննս, պուք և կ'ամ, ընգէս գ՛օլը: Խըղձ ախճիգ՝ վախան նիհէտ ճիթնօլտ և տըթնա: Մինչէվ միհէնգ՝ էլ ճիթան հըրէ չի կընաս, իւզիս և քրօշկան քըթնա, տանէ, լը՛տ տա թաքուհուն: Մին-մին էլ իւրան լալ օրէրը մընընը և քըցիս, հաքին ուրիսութունան տիրըր տաս:

204. ԲԸՉԷՂԱԿ

Ըստ ըն շատ կանօթս մի քըչէղակ էգանան կ'աս և լնլ, մի պըռավու տան ըըըչի վընը կընաս, էտ պառավըն էլ միշտ ըտըրան հաց և լնլ տաս: Տու մէր ասէլ էտ քըչէղակը հացը տընէս և լնլ, տաս էտ պըռավէն տըղէն, վէր էն և լնլ օխտը տըռվա դարիթթունա կ'աս:

Մի օր էլ պառավը մին քար և թօղ ըրալ քըշտակէն յըրա, քըչէղակըն էլ քարը կուտուցալ և, տարալ, քըցալ պըռավէն տըղէն կըլխէն, ըսպանալ:

Յը՛տնան պառավը ճինննչալ և իւրան յըրա ըրած քարը, մընացալ օույնէրը թըկէ:

Էտ վըխտանց էլ քըչէղակը տըղալ և սօրի:

205. ԱՆԱԿՈՒՇԿՈՒՇ / ԸԼԸԿՕՇԿՕՇ

ա) Աստուծ վէր սաղ հիվըննուն և դուշէրէն ըստըղձալ և, պըրծալ, տակէն էրկու թէվ և մընացալ, մին էլ մի կիճի ջանդանք: Մըղափուրըն և յը՛կալ, ամնա գիղանցալ չի, թա հունց անէ. վէ՛չ դուշ և աննլ յը՛կալ, վէ՛չ չօրքվըննանէ: Ճարը կըտըրած էտ թէվէրըտ էտ քիմդանքն և տուվալ, ալակուշկուշէն ըստըղձալ, վէր համ դուշու վա նըման, համ մուկնու:

բ) Մարթիք՝ քնննում ըն Աստուծէն կէնգաւտ, վէր մին թանդըր անէ, իւրանց քըշէրը մուծըկնէրան ըգադէ: Աստուծ ծէն և տամ ըլըկօշկօշէն, թա.

- Տիրը՛կը քօն իլ, քըշէրը տիւս յը՛թ, մուծըկնէրէն ջանէն իլ:

Ըլըկօշկօշը ասում և.

- Լալ կինի, Աստուծ, ամնա յը՛ն քօր ըմ, հունց ա՞նիմ:

Աստուծ ըլըկօշկօշէն մը՛գ-մը՛ծ ընցուկնէ յա տամ, մին էլ սնն, թա.

- Քինի, սանըտ պէց կըթօղիս, վէր մի վա մուծըկնէրէն, յը՛տ տըղնա, էտ թուշավըտ կըթըռչիս, կօրծըտ տըղնա:

Ըտի էլ իննւմ և:

գ) Ալակուշկուշը մարթ և լնլ: Միհէտ պարտը և ըրալ, արտ վաքալ, կարկուտը թակալ և, փուչըցըրալ: էլ կըրթցալ չի պարտը յը՛տ տա, հիմնչիւնն նիհէտ ալակուշկուշ և տըղալ: Չըքէրանը ասօր էլ ցիթը՛կը կօրուլ և կընաս, քըշէրը տիւս կ'ամ, հանցու պըրտաքաւընը աշկէն ուրվա վէչ:

206. ՀԱԿ

Վեր Աստուծ դուշերէն ըստըդձալ ա, հանց ըրալ ա, վեր լօխ էլ կարին թըռչին: Ահէտ էլ դուշերը թըռչիլիս հրամանք ա տուվալ, վեր քըշանան տաւիը: Լօխ քըշացալ ըն, հապը քըշացալ չի, ասալ ա:

- Յը՛ս բիղի թըռչին:

Աստուծ կըզնըվալ ա, անծօք տըվալ, ըտըրանա յը՛տըն ա, վեր հապը էլ կարուն չի թըռչի:

207. ՎԵՐԹՆԸ

Վերթնը քիս ա Աստուծէն կենգատ, թա:

- Աստուծ ապրած կենա, լօխչին օծ ըս տուվալ, ըպրելի թանիր ըս տուվալ, պա յը՛ս հուր անա յը՛մ պակաս, վեր ըստըրա-ընդըրա վըննանը տակըն ըս քըցալ, կըրէս չըմ, թա աջըղըս տիւս անին:

Աստուծ ըսկընաս ա, թա:

- Թի՛նի, միհենգաց տէնը վը՛ղէն տակէն ապրէ, հուլ էլ քը՛գ վը՛ղէն ըրա կօխ ա տուվալ, մըռնէլանը յը՛տը կըլական ա կօշտըտ, աջըղըտ տիւս կանխ:

208. ՏԱՆԸ ՕՆԾԸ

ա) Ըստ ըն մին մարթու տան մին օխծ ա լայ՛ նիհէտը հընգըրացած, ամձէն օր տիւս ա յը՛կալ, պիրանան մի վը՛սկէ վեր քըցալ, էտ մարթըտ խարջալ ա, խօխէնքը պահալ: Մի օր էլ էտ մարթին տըղան թըխալ ա, վեր օխծէն ըսպանէ, վը՛սկէն լօխ տիւս տա, կըրթցալ չի, հաքկին ա նի յը՛կալ, հաքկին կըտըրալ: Օխծըն էլ կըզնըվալ ա, կըծալ, էտ տըղէն ըսպանալ: Մի բանէ վըխտանը յը՛տը հաքը տը՛սալ ա, վեր էլ յօլա քի՛նիլի թանիր չի կա, քը՛ցալ ա օխծէն կօշտը, դանչանք ըրալ, վեր թանգանդան հընգըրօթուն անին, օխծը թագի չի կացալ, ասալ ա:

- Մուք կարէլ չըք հընգըրօթուն անիք: յը՛ս իմ կըտրած հաքիս չըմ մըննաս քըցիլական, տու վէլ քու մը՛ռած տըղէտ:

Էտ չըխանց էլ մարթըն ա օխծը դիւշման ըն տը՛ռալ:

բ) Ահէտ մին քանէ կընէգ՛ էն ըն ինուն կըտրէն նըստած իլիգ՛ մընէլիս: Յէշուն ըն, տը՛սնում տանը պատան մին օխծ, մին ճօտ պիրանունը, տիւս յը՛կալ, ճօտը տիրալ տակէն, յը՛տ տը՛ռալ, վեր մընըցածէն էլ պիրի: Էտ կընանուցատ մինը մուտանում ա, մին աման փիսըվեր տիւնում, օխծէն ճօտը ծասկում: Օխծը կամ ա, տը՛սնում ճօտը կա վէչ, կըլխու վա ըղնում, վեր կընանուցը ըրած պէնըն ա, մուտանում ա թանալ լըցցած կուլէն, աղուն մաչին վեր ածում: Կընանէքը էտ վեր տը՛սնում ըն, ամանը յը՛տ յօր ըն օնում, մընամ թիմանչն ընէլիս: Օխծը յը՛տ կամ ա, ճօտէն քըթնում, փուշմանում իւրան ըրածան, մինգէլ նօրիցան մուտանում, հաքկվալը թըխում, կօլան պարան տամ, հանցու մարթիք՛ խըմին վէչ, մը՛ռնին: Ասում ըն էտ չըխանց էլ մարթիք՛ տանը օխծը ըսպանում չըն:

209. ԿՕՐԻ/ԿԸՐԻՅԱ

ա) Կօրին ճաղասպան ա իլ՛ հարան, ծէրը շուռ: Մին օր էլ մին քանսիք մարթի նիւր ա կուղացէ, պէղաչ ա թըխէ: Քանսիքը կըլիս յա ընգէ, լնց ա իլ՛, թն:

- Յէս քանցիմ, բայց գի՛ղան տիյէր Աստուծ կա:

Աստուծը սկացէր ա, թն:
- Ա մուրտառ, էնքան հըրուստին թօղած, էտ խէղձ-բէ՛քան մարթը՛տ ա մընացէ, վեր այնքը կիւղանաս:
Վեր տուեր ա, ճաղասպանը վըզալ չի ունում, կըզնըվեր ա, կօրի յա չինէ, ալուրին տաշտակըն էլ շուռ ա տըվէ մէշկին յիրան:

բ) Մին վըխտէ կըրիյան մարթ ա իլնլ մին պարի, խըղձալ, Աստուծէն կըղէնի մարթ: Ամնա հինչ կա՛սէս, վար ըտըրա մին փիս հըրէվան ա իլնլ, մին ազղուն, օղոաշ, թալանչի շօն-շան տըղա, վեր լըին էտ խը՛ղձէն օր ա իլնլ տալիս, իչէղ չի իլնլ տալիս: Մարթը դիլխօր ա ինգալ, մըտածալ, քնցալ Աստուծէն կօշտը, թա:

- Ին իրէսըս քու վը՛տանըտ տակը, Աստուծ, ամձէն հինչու համածայն ում, մէնակ թա ինձ ըզաղէ էս հարամզաղէն անա:

Աստուծու մէխկըն ա յէկալ, մարթին կըրիյա յա չիննլ, տօնըն էլ մաշկէն սնգ ըրալ, թա:

- Դէ քի՛նն, պարի մարթ, քի՛նն, հանդարդ շօք յը՛ք, չօրս անգի՛նըտ լալ վըըկուրդ ըրա, պարի-չար մարթկանցը ճինանչի:

210. ԿՕԶՆԻ

Ասում ըն կօզնին առաչ շատ դաշննգ՛ հէլվան ա իլնլ թաշախուստին, կօկլէգ: Ըտըրա հը՛տէ էլ հու տը՛սալ ա, վազ ա տըվալ, փըռնալ: Խէղձ տը՛սալ ա, վեր պըրծումը չի կա, քէցալ ա Աստուծէն կօխքը, թա:

- Փարքըտ շատ ինի, Աստուծ, ինձ ղըշինգ՛օթուն ըս տըվալ, շէնք՛-շընօրք ըս տըվալ, ամնա հինչ ա՛նիս էտըանը, վեր չօրս անգի՛նըս լօխ դիւշման ըն: աղվէտը ընդըղան ա յըրա տամ, կիւլը՛ ընդըղան, օխծը՛ ընդըղան, մին թանիր չօնին, թա գինքըս պահիմ:

Աստուծ խըղձացալ ա, թա:

- Դէ վեր ըտի յա, ղըշինգ՛օթունըտ յօր ում օնում, քէգ փօշէր տամ, հանցու վէշ մինը կարէ վէչ մուտանա, ամնա յէչի, հա՛, ճիրա հեռէ շօք կըտաս, վեր ընգէցէր ճուրը, պինվըլական ըս:

Ասում ըն էս գի՛րիցը մինակ մարթըն ա ըսկացալ, ըտըրա հէտէ մինակ ինքըն ա փանըը գի՛ղոն: կօզնուն քըցիւն ա ճուրը, պէնում, մօրթուն:

211. ՄԸԿԸԾԻՐՆԸ

Առաչ նղաթ ա իլնլ: դիւշմաննէն կաս ըն լայ՛ մեր շէնէրը, ժուղուվուրթէն կուտուրէս, տըղա խօխօնցը տընէս, մըծըցընէս, ուրաց հէտէ սալդաթ չինիս: Ահէտ էլ վեր նի յըն մըտալ մին շէն, մին խօխա յա լայ՛, վեր տը՛սալ ա հօրըն ա մօրը ըսպընը՛ցէն, փախխալ ա ծըմակը: Ձըկըտ ա կէրալ, մըխատուր, տակըն-նակըռ, յօլա քը՛ցալ: Ամնա դէ վեր ծիւնը յը՛կալ ա, էլ պէն չի լայ՛ ուտելի, մընացալ ա տիւզնը լնց ինիս: Աստուծու մէխկըն ա յը՛կալ, էտ խուխէն մըկըծի՛նն ա չիննլ, յը՛ր հանալ ծառէրը: Միհէնգ՛ էլ, վեր մըկըծի՛նը մարթ ա տըննաս, էլ դօտըն ա դիւշմանը, հայըն ա թօրը ճուկէս չի, իլբիհալ պիցըրնաս ա ծառէն պըտօկը: գի՛ղնա ա, թա յը՛կալ ըն փըրին, տանին:

212. ԿԱՏՈՒՆ Ա ՄՈՒԿՈՒՄՆ

Մին վըխտու կատուն ա մուկունը հընգերուց ըն լայ. մին տըղ կացալ ըն, մին տըղ կուղացալ, մին տըղ կերալ: Հունց ա պըտահալ մին օր մին պուլիզ՝ լըղ ըն քըթալ, մըրոնքըմը կըղալ, հանցու ծըմըռհան ինին: Պա մուկնեն էտքան նամուս ըշտըղա յա՛: ամենն քըշեր մի յա մըտալ մարոնքը, լըղան կերալ, պըռըշնեն լոզ տուվալ, կատվեն դըվըմը քոս իլայ: Ախըրը, վեր ծոնը նըստալ ա, կատուն մարոնքը պեցալ ա, տըրնալ պուլիզը տերտան: Կըզըրված լըկալ ա, մուկնեն փըռալ, հինչ ըրալ ա, էս մարդիմագարը ասալ ա լը՛ս չըմ կերալ: Էտ չըխանց էլ կատուն ըշտըղ մուկուն ա տըսնաս, փըռէս ա, խաղ ընէս, կօք տաս, թըկէս, վեր տըսնաս ա, կերած լըղը վիզալ չի ունէս, ըջըղվէս ա, կօլ տաս:

213. ՃՕՐԻ

Ճօրին միհենգ՝ ա, վըր ծընիս չի: Առաջ լիվ էլ ծընիս ա լայ, էն էլ ճօխտ-ճօխտ: Հնսնսը վըր ուզըցալ ա քիմը Յերուսաղէմ, ուրան մարթկանցը անա մին ճօրի յա խընթրալ: Կար նըստալ ա ճօրին, էս ախմաղը խունդրուզի յա տուվալ, վըր քըցալ: Հնսնսըն էլ կըզըրվալ ա, ուտուր անըսկ տուվալ, թա:

- Անիծած ինըս, վէ չ ծընըս:

Ղէ վըր Հնսնսեն անըսկ փըռնէ վէ, հնըրըն ա՛ փըռնըլան:

214. ԿԱՏՈՒ

Քնըրոնստծը միհէտ մի տոն դոնաղ ա ընգընէս: Տընատարը կօզի քիմսիք, դունուղատը մարթ ա ինիս, պիրիս ա, տէսան-տէնան վեր տիմիս, վեր հաց օտին: Էտ դայրոնըստ մուկնէրը պուճուխտըկերան տոն ըն կիս, սուփրավը տըռաս: Էնքան շատ ըն ինիս, վեր տընատարը կըրէս չի, թա միհէտ տա: Քնըրոնստծը ջուքան ծիրքըլալըլը տոն ա ունէս, խըչըկընքէս, վեր քըցիս: Յալըլը կատու վա տըռաս, մուկնէրեն ցիհէտ տաս: Էտ չըխանց էլ կատուն սօրի ա տըռաս: Ասված խօսկ ա:

- Հու վեր մին կատու ըսպանէ, բերմա օխտը լըխօժ շինի, հանցու մէխկա միզվի:

215. ԱՐԶ

Արջը վըխտունը մին կօղ ճըղասպան ա իլայ, հու վար ցօրէնը պիրալ ա, թա աղէ, նիստա կուղացալ ա, կիաղալ: Մին օր էլ մին օխտը խուխատար իրփըվէրի կընգա անիր ա կուղացալ, էտ կընէզը ծերքերը մըկնալ ա քիզալ յերգիմքը, անիսկ տուվալ: Աստուծ ըսկացալ ա, ճըղըսպանեն արջ շինալ, քըցալ ծըմըկնէն:

216. ԱՐԶԸՆ Ա ՍԱՐԹԸ

Մին վըխտէ արջըն ա մարթը հընգերուց ըն իլայ՝ մին տըղը ըպրիլիս: Արջը վըրս ա ըրալ, պիրալ, մարթըն էլ տէսան-տէնան շինալ ա, կերալ ըն, ուրուր ջան ասալ, ջան ըսկացալ: Հունց ա պըտահալ, մին ծըմըրվա քըշեր արջը մարթին խըտտալ ա, քոս իլայ, հանցու մարթը մըրտ վէ, այագ ա իլայ: Մարթըն էլ շընուրիակալ ինիլին տըղ, յետ ա տունալ, թա:

- Արջ ախպէր, կըլօխըտ պատառ տէն քաշի. նմիմսըտ ծանդըր ա, պիրաննտ վըրտ ա կիւմ, սըրտըմնա յում իննւմ:

Արջը պան չի խօսալ, մին քէթուկ ա պիրալ, տուվալ մարթին, թա:

- Էս քէթուկը կըլխէս յէ ք, թա չէ վայըտ ա:

Մարթը վըխտէն նըհէտ ըտըղէնց էլ ըրալ ա, արջին կըլօխը յարալու ըրալ, պրունը հըղէ ըրալ: Մին էրկու շէփտանը յետը արջը կըլօխը տէմ ա ըրալ մարթին, վար տէսնալ յարան սըղացալ ա՛: Մարթը յէչալ ա, թա:

- Արջ ախպէր, սըղացալ ա, տըղըն էլ չի մնալիւմ:

Արջը ասալ ա:

- Տը՛նուն ը՛ս, կըլխէս յարան սըղացալ ա, անմա սըրտս յարան էն օրվա սաստ խօսկատ վէշ մին վախտ սըղանալ չի, դէ յէր կաց, ընցէր, քիմի լստըղաս, մեր հընգըրօթունը պըրծած ա, մըրէմ կիս վէշ, մըրէն կիւլ չուն:

Էտ օրվանից էլ մարթըն ա արջը դիւշման ըն տունալ, ուրուր անա ձօկվալ: Միհենգ՝ էլ, վար իրգիւրանցը մին պըտահուն ըն, արջը մըրթմըթան ա, թըքօտուն, յանի քի:

- Էս հինչ անիթես ընսնն ա՛, վար էնքանանը յետը իրէս ա անուն, կիւմ նըմակը:

217. ԱՐԶԸՆ Ա ՀՈՒՄԻՆ

Կարունքը վըր պիւնվաս ա, արջը քունըտըղա յոր ա կընաս, չօրք դօլը լըշիս, տըսնաս հունին ծաղկած: Ըսիս ա:

- Էս վըր ճէլի ծաղկալ ա, ճէլի էլ պէրք ա տըլական, էլ նըխախ տըղը հօր շօր կիւմ, լավըն էն ա, վըր ըսպասիմ, չըքօրանը հըսնէ: Կարունքը ընցընիս ա, ամը՛ռը ընցընիս, հնալ հունը հըսնէլու: Ճարը կըտրած մի յա մընիս ծըմակը, տըսնաս բար չի կա, լօխ պըրծալ ա: Էտ չըխանց ալ արջը հունին ծաթին անա հըր՛տ յա շօր տաս:

218. ԿԸՆՏԱՐ

Մին չուքանու ախչիզ՝ ա ինիս, մին հուրի-փերի, մին իրիքնակ, սըվ-սըվ, մըղ-մըղ ըշկերալ: Ամնա դէ հինչ կա՛սիս, վեր Աստուծ մին տըղալ տաս ա, մին տըղալ կըտըրէս. հունց ա պըտըղէս Էտ ըխչըկանը հնըրն ա մարթ մըռէս ըն, խըղճէն թուղէս ըրտաստունքը ըշկերէն: Խըղճ յէթիմը տէս ա քիս, տէն ա քիս, պէն չի անմալ կիս, վերջը, մին լիւս ա ծիքիս. մի յա մընէս բնգիմ տօնը՝ նծքնը: Էտ բնգիմ էլ մին ամպաթկը տըղա յա ինիս ըշկերան շընր վեր տըռաս, աշկը օնքան պիցըրացած, խըփիս ա էտ ըխչըկանը, խըլքա տընէս, ծէրք քըցիս: Ուրերան մին օր էլ կուլօխ ըն ընգընէս, վեր ախչիզը էն ա վըննըծանդըր: Տըղէն մարթ ըսկընաս ա, էտ խըղճտ թըկէս, տանան տոնս քըցիս, թա:

- Քիմի, թաղ իլ, մեզ պիճ չի հարկալէր:

Ախչիզը լայ ինիլայ պիցըրնաս ա մին քըրօնու պուտօկ, ծերքերը բիդի յերգիմքը ունէս, թա:

- Ա լըրէ կիւսախտ, հնար չօնիմ դարդըս ասիմ, մար չօնիմ դիրդըհան ինիմ, ախպէր չօնիմ դարդիս դարման անէ, տու ինձ հըրօթուն ըրալ, մըրօթուն, լիսպըրօթուն ըրալ, մին ճար ըրալ, լը՛ս, խօխան փօրըմըս, կարէլ չըմ մարթկանց աշկէն ուրվան:

Աստուծ ըսկընաս ա, էտ ըխչըկանը կըխտար շինիս: Ըտըրա հէտ էլ կըխտարը շէնան հըր՛տ յա շօր տաս: Վըլխէս ա մարթիք՝ ճիւնանչին, թըքթօհմնալ անին:

Աստուծ հիվանդանուն ծէն ա տուվայ, վեր խըլթ պիժտէ: Լոխ քընցալ ըն, ուրնց փայլ յօր կալնլ, օրախ-օրախ յըտ տըրալ: Մինակ էշըն ա յըտացալ. էն ա լնլ ծըմական փնդ կըրես: Վեր քընցալ ա, տըրալ խըլթը պըրծած, մին ծառու տակէ կուչուտ ա ըրալ, ըսքըսալ զըզըջալը, սծք՝ ասլը: Ըստուծու մէխկըն ա յըկալ, ասալ ա:

- Լա ց մէր ինիլ, ծքնց ճէլի կըկաս, հանցու յըտանաս վէ:

Էշը էքըն հնլն ծաքը ծիքիլի, քընցալ ա, տըրալ՝ վէշ մինը կա վէ: Տու մէր ասլ, Աստուծ անցուկ բիդի պիժտէ: Վեր էշը ըտի ճէլի յա յըկալ, անմէնամըծ ունցուկնէն ընդըրա յա տուվայ: Ըտըրա հէտէ յա, վեր էշին խըլթը կարճ ա, ունցուկնէն երկան:

220. ՏՈՒՄՈՑԷ ԹԵՎԱՆ

ա) Տունցէ Թեվանը դօչչաղ մարթ ա լնլ: Իգէն կօմունիստուն սիրիս չար, ուզիս ար, վեր հայերը սավետան տնու կան, մին ծրուշ յերգիր տըրան: Ինքըն էլ ձըրն մարթկանցալը ծըմըկնէրըմըն ա լնլ կընաս, ծին էլ թնրս ա լնլ նըլէս, վեր վընըրիտալը կան վէ, տըրը գիղան: Մին էլ թուրքերէն չի լնլ աշկալ աշկ, թա տըրնսա, ըսես ար հիշքան թօրքերը ինին, մէր հայերը կըրըական չըն մին տըր՝ ապրին: Ըտըրա հէտէ էլ անմէն շէն նի մընէլալ հըրցընէս ար, թա թօրքերը հօ վընաս չըն տուվայ: Սէիտ էլ վեր քիս ա Քօշպէգ՝, էլլա հըրցընէս, մին պառալ կընէգ՝ մուտընաս ա, թա:

- Թեվան, ջանէտ մատաղ, իմ իրընըց քու ծիլիտ վըտանը տակը, էս էրկու օրը թօրք-գատ չի ուրվացալ, ամմա էն օրը, վեր տըրաս տանը չի լնլ, քու մարթկանցատ մինը քըշէրը յըկալ ա, հարթնանըս սաթաշմիշ իլնլ:

Թեվանը էտ վեր ըսկացալ ա, աշկերը ըմընկալնլ ա, թա:

- Էս սըհաթէս նըչաս տօ, տըրնսամ վէրըն ա:

Անատ, վեր գիղանցալ ա, մաուզերը տնու ա կալնլ, էտ մարթին ճըկատէն կալնլ, վեր քըցնլ, համ էլ թա:

- Հատէ ըսես ըմ, հիշքան կըրէս ըք՝ թօրք ըսպընընցէք՝, բալշէվիկ նըմցէք՝, ամմա հու վեր մին հայ կընգա առէէ մին ցօրտ խօսկ էլ ա, ասից, էս օրըն ըմ քըցիլնկան:

բ) Սէիտ Թեվանը կաս ա Պիլիթանուց, Անվանց Բըխցարէն ծէն տաս շինամաչը, թա:

- Հը՞, պատմէ, տըրնսամ հինչ կա, հինչ չի կա:

Էս Բըխցար դային էլ կօզի բօյ-բուսաթալ, հինըրսըզ, ամմա շատ քիտի, խըլթը հացէն նիիտ կերած մարթ ա լնլ, լ՛ալ գիղանլնլ, վեր Թեվանը աշկալ աշկ չօնէ՝ թուրքերէն տըրնսա, ասալ ա:

- Թեվանըն ապրած կէնա, պէն չի կա, չիան էն օրէն մերուք ծըմակըմը մին թօրք ըն ըսպանալ, թօրք, հինչ թօրք, օխտը հայ նրժի, բօյը էրկու մէտըր կա:

Դէ Թեվանը ըտի պէն ըսկանա, սուս ա՞նէ, խօխա չի կէնաս: Իլբիհալ ծըլընգալ ա, ծիլան յօք տուվայ, էտ գըրփի մարթին քըցնլ վընատալը, շըլըղաթակ տուվայ: Յըտնան էլ նագանը տնու ա կալնլ, թա ըսպանէ, Պալական աքերը մին թահրալ ընգալ ա մաչը, ըղանցանք ըրալ:

- Թեվան, մատաղ անիմ, վէց յիթիմու տար ա, մէխկ ա, շիլ ա ընգալ, թօնէրը թօղըմ էլ վէզը ծօք:

Թեվանը տըր՝ կըկըղալ ա, նըստալ ծին, հըղէ իլնլ, համ էլ թէթա տուվայ, թա:

- Յըն քընցէ, ամմա լ՛ալ գիղանցէք՝ թօրքը հինչ էլ ինի, հային վըննանը տակէ ցըխըն էլ չնրժի, էլ ըտի պէն չասիք՝:

գ) Թեվանը նի յա մընէս մին շէն, թա:

- Էրկու վըրիչար տուվէք՝:

Լօխ ծըծըղէս ըն, ըտըրա նիիտ տաս: Թեվանը քիս ա ծըմակը, ուրնց մարթկանցը ասմա:

- Զընցէք՝ հանան շէնը, ըսընցէք՝ Թեվանը էրկու վըրիչար ա ուզիս:

ժողովուրդը վեր թիվանէն անընդ ըսկընաս ըն, պիրիս ըն, քըսան վըխչար տաս, թա:

- Հալալ ինի, տարէք՝ քընի անէ:

դ) Մէհէտ էլ թիվանէն խաբար ըն հըսընէս, թա:

- Թօրքէրը նի յըս տընալ Հնդրոթան յընթ շէնթը, ջիհիլնէն փախալ ըն, էն ըն թըլընէս:

Թէվանը իլքիհալմըս վըհըքէս և նըրան մարթկանցը, նի հըսնէս: Դէ էլ հի՞նչ, թուրքէրէն մաման լնց և ինիս, լիհան մէյդէր և, վեր քաշ ըն տաս կըլիսվեր: Ախըրը, վեր լօխ հինդիդիս և, Թէվանը շէնիս ջիհիլնուս մօրանցը ծէն և տաս, լօխճին տուշըրնէն պէց անէլ տաս, ամմէնին յըրա թըքէս, թա:

- Հարամ ինի էս ծէնը, վեր ըտի բէյնամուս ջիհիլնէն ըն կերալ: Դէ քընճէք՝ քընճէք՝, ծեր իլանծ-ջիլանծ հըվըքտընդակ ըրէ ք՝:

221. ԶՕՐ ՎԱՆՆԻՍ

Հնդրոթան ռայօնընը դօչչաղ մարթիք՝ շատ և լնլ, նուտնց անա մինըն ալ խուրմուսցուրընցի Վանըն և լնլ: Ունդիւր աշկին մինը քօռ և լնլ, նուտնը մըհար ալ շինացիք՝ անընը տիրնլ ըն *Զօր Վաննիս*: Վանըն Տումըցի Թիվանի նըհի՞տ հընգըրնէրուն և լնլ ըրիս, մին տըղ թուրքէրին թըլընիս ըն լնլ, պիրիս, մըր ժողովուրթին պիւժուսիս: Վանընի լօխ ճընջիս ըն լնլ, վըր մին պըն և լնլ հարկավըր, Վանըն նըրան շալլըղը ղըրկիս և լնլ, հանցու գիղան, վըր ինքըն և ուզիս: Վանըն մըր ժողովուրթին շատ և լնլ սիրըս, ամմա թուրքէրին աշկավ աշկ չի լնլ, թա տընսնա: Մին օր քիս և Փնդընի, հըղէննի ծըրըվիս և: Յըշիս և, տըսնաս՝ մին ըխպիւրնու ղըրաղի մին խիլլան թօրքէր վըհաքված, ճիւր ըն յօր ըրիս: Վանըն մուտընաս և, թա:

- Մին աման ճիւր տըվէք՝, խըմըմ, ծարավ ըմ:

Էտ թուրքէրատ մինը Վանընի ճընջիս չի, յըտ և տըսնաս, թա:

- Ուտնը ճիւր չի տաք, էտ հայ և, մըր ընըննին մուտըրըլական և:

Վանըն, տու Վանըն, վըր ըսկընաս և, հավան թըլիս և կըլիսին, ծիյան քըշընաս և, հիշքան տըղամարթ կա՝ մէյր ըրիս, ընընուն մաշին ալ կիւզիս, թա դէ:

- Ծըր մարը ծախըմ, դէ քընճէք՝, մըհէնգ՝ ծըր լօխ ընըննին մուտտառալ ըմ:

222. ՕՎՉԻ ՓԻՐՈՒՄ

Մին վըրսկան և նիս՝ անընը Փիրում, լօխ սէս ըն Օվչի Փիրում: Մէհէտ վըրսա կիս տըղը յիշիս և, տըսնաս մի կէշ օխծ, մին դաշանգ՝ օխծու գիրավ տուված, նուզիս և շըթըլակվէ: Սըրտը յօր չունէս, վեր կէշը ղըշանգէն տար տընա, մուտընաս և, հանց նըշան փըքէս, յըրա ընէս, վեր էտ կէշ օխծը գիլա-գիլա յա տըրաս, դաշանգը մընաս և սաղ: Տու մէլ ասէլ՝ էտ նախշուտ օխծըր ուխծէրէն թաքավերէն ախճիգըն և: Իգէն վեր ըսկընաս և, կիս և Փիրումէն կօշտը, թա:

- Քու լիվութունէտ տական հունց տիւս կ'ամ:

Օվչի Փիրումը ասմա:

- Մէհէտ պիրանընըս թըքէ:

Վեր թըքէս և, էտ օրվանից էլ Օվչի Փիրումը տըրաս և մաստուն. համ հիլվընուն լնլգին և կըլօխ ընգընէս, համ դուշէրէն:

223. ԼՕՂՍԱՍԻ

Մին ընըմօվուր դօխտուր և ինուն, ըտըրան էլ մին շնագէրդ և ինուն՝ անունը Լօղմանի: Մէհէտ էս դօխտուրը մին թաքավերու տըղու կըլօխ անպէցն յա անուն, թաքավերը ասմա:

- Թա տըղէս գ'անքը ղըղդէցեր, քաշավըտ մին վընսկէ յուն տամ, թա չէ՝ կըլօխըտ պուք ում տամ:

Էս դօխտուրը էտ տըղէն կըլիսէն դախաղը պիցըրընուն և, տընսնում՝ մին սընվ տնգ ըտըրա հըղօղան կացած: Ուրխանում և, դունյավը մին տըրնուն, վեր թաքավերին տըղէն հիվանդոթութունէն մանին քըթալ և: Մին կուճի մաշա յա յօր օնում, վեր էտ տնգ պուք տա, շնագիրը ծէրքան փըրնուն և, թա:

- Դօխտուրըն ապրած կէնա, կօզի ինծ խօսկ չի հըսնում, ամմա վեր մըշավը ծիք՝ տաս, տնգին ջանը պուք և կըլական, վըննէրը էիս մընա հըղօղումը, էլ կըրըլական չըս տիւս օնիս:

Դօխտուրը չնշմիշ և ըղնում, գիւղում չի, թա հինչ անէ: Լօղմանին ասմա:

- Սաշան կըծըցըրու, մուտուցուրու տնգին, ինքը-ինքը տիւս և կըլական:

Դօխտուրը քընէք՝ և անում, տընսնում, վեր հիվանդէն գ'անքը ղըղդէլի փանդը միսակ էտ և: Ըտի էլ թաքավերին տըղէն սըղըցընում ըն, վընսկէն յօր օնում, քիւնում:

Էտ օրվանից Լօղմանուն անունը ըշխարքավս մին յեր և ինուն: Ըշտըղ էլ մին խօլունց, տիծէր կօրծէն փանդը գիճօղ մարթ ըն տընսնում, ասում ըն:

- Լօղմանին և, Լօղմանին:

224. ԼԵՆԿ-ԹԵՄՈՒՐ

ա) Ասում ըն կուճիւր վըխտէն Թէմուրը շատ դնջալ խօխա յա իլնլ: Վար մարը մընալ և, հնարը քնացալ և, մի օրիշ կընէգ՝ օգալ, պիրալ: Էտ կընէգը տնէ և տիրալ, թա:

- Յա յես, յա քու խօխատ, յես էտ օյինքագէն նըղէտ կարալ չուն ապրէմ, թա օգում ըս մընամ, ըտըրան պիտի մօրթէս:

Թէմուրէն հնարը մընացալ և էրկու պատու դաթում: Վէրչը ասալ և:

- Մօրթէլը կարալ չուն, ամմա մին ճար կանէն:

Պիրալ և, խուխէն ծանխ վըննէն ճիւղ կըտրալ, վար կարա վէշ շատ չըրօթուն անէ: Ըտըրէնց էլ Թէմուրէն վըննը մընացալ և կաղիգ՝, անունըն էլ *Լէնկ* (կաղ)-*Թէմուր*:

բ) Լէնկ-Թէմուրը շատ անվնլ մարթ և իլնլ: Վըննը չօլախ, սըփաթը՝ ծըթըծօր: Միհէտ մին հիլի յա քըթալ, սըփաթը մաշին տընսալ, ըսքըսալ լնց ինիլը: Նծքնարը, վեր տընսալ և, ինքը ընդըրանա պէցիւր և լնց իլնլ: Թէմուրը հըրցըրալ և:

- Տո՛ւ խէ յըս լնց ինում:

Նծքնարը թա:

- Լէնկ-Թէմուրըն ապրած կէնա, էտ վեր տու միհէտ ըս քընգ հիլվումը տընսալ, լնց ըս ինում, պա յըն հունց չի՞ լնց ինիւմ, վեր էտ անվնլ սըփաթըտ օրը հնարը հընտ իրընըս միյըր և ինում:

225. ԳՆԱՂՈՒՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Հաղորդի շրջանի Ազոխ գյուղում

Դիզակա Մելիք՝ Սաջումեն մին մադար ախչիզ՝ ա լնլ անըմը Գայանէ: Էտ ախչիզը կըծնացալ ա ուրաց նծքնար Գագիկին յըրա, միհետը փըսակվալ: Վեր Սաջումը մը՞նալ ա, մէլիքնւթունը տուվալ ա Գագիկին, էս դօջչաղըն էլ նըմուսավ հանօրը կօրծը տարալ ա: Յը՛տնան վեր մը՞նալ ա, ժուղօվուրթը Սաջումաց ցեղէն անըմը փօխալ ա, տիրալ *Գայրուց*, քանի վեր Գագիկը ծրնւշ տըղա յը՛կած գնլմն յա լնլ: Յը՛տնան էտ ցեղան Ազօխ շէնըմը բըհամ ըն յը՛կալ Մանրդուց, Դաղուց, Պուղուսաց, Դուսումաց, Խանուց ազկէրը:

226. ՓԱՆՈՒՑ ԱԶԿ

Գերդաստան Հաղորդի շրջանի Ազոխ գյուղում

Էս ազգէն աքալարը քծինա վըխտէն ծրնւշ տըղա փախալ ըն, յը՛կալ Մելիք՝ Սաջումէն կօչտը: Ըտըրա դանրդանն ա անըմը մընացալ *Փախուց*:

227. ՏՇՆՈՍԱՆՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Հերիեր գյուղում

Էտ ցը՛ղումը մին մարթ ա իլնլ անումը *խաչատուր*: Էտ խաչատուրը շատ ա իլնլ ըսէյիս ընդը՛տանըս, ընդը՛տանըս: Ամհա վեր ճիլլի-ձէլլի յա իլնլ խուսէյիս, կըրո՛ցալ չի ասէ ընդը՛տանըս, լըհա ասալ ա տընըս, տընըս: Ըտըրա հը՛տէ էլ էտ ցը՛ղէն ըսէյիս ըն իլնլ *Տընըսանց ցը՛դ*:

228. ԿՈՒԿՎԱՆՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Հերիեր գյուղում

Էս ցը՛ղէն մարթիքը կօղեր ըն իլնլ: Եղհա վեր մըթէնը ընգալ ա, կուկվու նըման տուս ըն տը՛նալ, ըստուր-ընդուր դըրիզը կուղացալ: Ըտըղատ էլ ըտահանց անումը մընացալ ա *Կուկվանց ցը՛դ*:

229. ԸՂԲԸԼԻՇԱՆՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Հերիեր գյուղում

Հիրիեր մին օր թօրքեր ըն կամ, մին տօն դօնաղ ընգում: Ըտահանց լ՛ալ ուտըցընում ըն, խըմըցընում, թաննուգ-թաննուգ յուրդունդօշնակ վեր քըցնում, պըծի-պածի ընէյիս պէրքեր տիրում, քունավ անում: Էտ թօրքերը մընամ ըն մաթ մընացած: Թնունն ըն, լուխճու պատմում, թա հինչ աղ բըլիշնէ (սիպտակ պէրքեր) ա իլնլ էտ տանը: Ըտի էնքան ասում ըն աղ բըլիշնէ, աղ բըլիշնէ, էտ ցը՛ղէն անումը տինում ըն *Ըղբըլիշանց ցը՛դ*:

230. ԿԻԶՕՂԱՆՑ ԱԶԿ

Գերդաստան Հերիեր գյուղում

Էս ազգէն ժըղօվուրթը մին երկու հնրուր տարտ առաչ Իրանա յըն յէկալ: Ըտահանց էլ շատ վը՛խճար ըն իլնլ պըռէյիս: Պուրթըն էլ էնքան շատ ա իլնլ, վեր վարին էն ըն իլնլ կիզիյիս, ծըխէյիս: Ըտըրա հը՛տէ էլ ըտահանց ասալ ըն պիւրթ կիզօղ: Ազկէն անումըն էլ մընացալ ա *Կիզօղանց ազկ*

231. ԽՆՆՈՒՄԱՆՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Հերիեր գյուղում

Ավնլի շինըթընէրումը աղաթ ա իլնլ, վեր ցըղերէն անումը ուրանց մըծերէն ունումալը տինին: Ամհա էս ցը՛ղումը Խանում ընումալ մին դօչաղ, տըղամարթ կունէ՛գ՝ ա իլնլ, սաղ թուփը-ծուպը ծէրքը հըվաքած պըռէյիս ա իլնլ: Ըտըրան յունուման էլ էտ ցը՛ղէն մինչէվ ըսօր ասում ըն *Խընումանց ցը՛դ*:

232. ՊՈՒԼՈԿՈՐԱՆՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Խերխան գյուղում

ա) Խըրխընը՛ցէ մին մարթ Համբարցը, կընգանը քծնագ՝ ա անում, պուլերը կըլուծ թուրունը, հանցու հաց թըխին: Դէ հու վա՞ տը՛սած, վեր տըղամարթ պաքանը պիլ կըրէ: Ըէնին ժըղօվուրթը ըսկըսում ըն մագաղ անէլը, Հիմբարցին անումը տինում *Պուլըկըրէ*: Ըտըրա ընուման էլ էտ ցը՛ղէն անումը նըլան ա *Պուլըկըրանց ցը՛դ*:

բ) Հիմբարցանը մին քանէ ախպեր ըն իլնլ, տանը կուծինըն էլ ինքըն ա իլնլ: Ըտըրա հը՛տէ էլ տանը կօրծերը ինքըն ա ըրալ մօրը նըլը՛տ: Հաց թըխէյիս էլ պիլ ա կըրալ: Ըէնին մարթիքըն էլ տը՛նալ ըն, թա.

- Ա պիլըկըրէ մը՛նած, պա բօլա լի՞ պիլ կըրիս, բաշիր չը՞ս անում մին տըղըմարթու կօրծ անիս, վեր ըտի պիլըկըրէ յըս տը՛նալ:

Էտ վըխտանց էլ ժըղօվուրթը էտ ցը՛ղէն ասում ա *Պուլըկըրանց ցը՛դ*:

233. ՅՈՒՏՈՒՄԱՆՑ ՑՐԿ

Գերդաստան Գիշի գյուղում

Էս ցը՛ղէն առաչ Յըսըղուպանց ըն իլնլ ըսէյիս: Ըտըրանք շատ թաննուգ-թաննուգ ժըղօվուրթ ըն. տօնը թաննուգ, հայաթը թաննուգ, լըհա վեր յը՛ղ վեր ուծիս, կըրըվաքվէ: Ամհա դէ հինչ կա՞սիս, վեր ըտահանց մաչին մինը իլնլ ա *Թէվօս* ընընալ մին ուշունցատու, վեր լըհա էն ա իլնլ մըհնու շօս կնիս, հանցու ուշունց տա, ըըթխէն յը՛խտերը վեր ածէ: Ըտըրա հը՛տէ էլ *Թէվօսէն* անըմը տիրալ ըն *Յըխտուտ Թէվօս*, ցը՛ղէն անըմըն էլ *Յըխտուտանց*. Հատէ յլի յա, նըլախ չըն ասալ, թա.

- Սօկունը մին պէն չի, ամհա վեր ընգէ կինուն կարսը, սաղ կընուտատէ:

234. ՇՆՂԱՂՈՒՆՑ ՑԻԿ

Գերդաստան Մոխրաթաղ գյուղում

Էս ազկէն բընծվունն Տօնի պապըն ա տիրալ, ինքըն էլ Շաքվա յա յէկալ: Միտէտի կընգանը տուս ա քըցալ, տարալ, թօղալ հերանց տանը, կնիս Գանջա քըրաքան մին թանգան կընէգ պիրալ: Հըրըվանէրը յը՛կալ ըն, թա.

- Տօնի, էտ հունց ըրեր, վար էտքան կանօխ էտ կընգանըտ պիրար:

Տօնին էլ թա.

-Հունց պիտի ա՞նէն, Գանջալ կնիսիս պըտըռէցի, շըրըղէցի, փըղըղէցի, յեր կալէ, պիրա:

Էտ վըխտանց էլ ժուղօվուրթը էտ ցեղին անումը տինում ա *Շըղաղունց*.

235. ՈՒՏԱ ԱՂՈՒՆՔ
Գերդաստան Չլդրան գյուղում

Ես ցեղեն մը՛նջ Աղին ա: Էտ էլ լավ դամնուրջի յա իլնի: Ասում ըն՝ ռուս թաքավերը նըրա հէտի մին գընդան ա դարկալ: Աղին էլ փօքսավը փըչնի ա, քարը հիլըցըրալ, պօղվատ ըստացալ, պուղվատան էլ մէխ շիննի, դարկալ թաքավերէն յիրան: Թաքավերը մէծ կընհատական ա տուվալ, ըտըրա հէտի էլ ասալ ըն՝ *Ուստա Աղի*: Ըտըհէնց էլ Աղունց ցեղեն անունը տաննի ա *Ուստա Աղունց*:

236. ՇԷՂՈՒՆՑ ԴՈՂՈԱՆԷ
Գերդաստան Չլդրան գյուղում

Ես ազկը Կըրցըկըլերումըն ա ապրում: Ասում ըն՝ առաջ սահանց ջնհիլ-ջըհիլը, վար մըթենը իննում ար, տնուս ին կամ մին թունբու յիրա, ըսկըսում հարայ-հուրոց անէլը: Ներթ թաղան ասում ին՝

- Արա, խըրէ՛գ՝ դըռաննու նըման դըրդըռացէ՛ք՝ լի՛:
Ըտըհէնց էլ էս ազկէն անունը տաննի ա *ՇէՂունց Դըռանէ*:

237. ՔՈՉԱԼԱՆՔ
Գերդաստան Չլդրան գյուղում

Չըլդըրան Ըռչըծօրա լը՛կած մին ազկ ա իլնի խօջանց ընունալ: Ըտահանց անա Սահակ ընունալ մին մարթ գընջըցէ մին նօքար ա իլնի պըհէլիս: Ես նօքարը քաչալ ա իլալ, անունը տալիս չըն իլնի, լըհն հու ծէն ա տուվալ, ասալ ա քաչալ նօքար, քաչալ նօքար: Էնքան ըտըհէնց ասալ ըն, էտ ազկէն անունը մընացալ ա *Քըչալանց*:

238. ՔՕՆ ԻՆՕՂ ՍՈՒՂՈՒՆՔ
Գերդաստան Չլդրան գյուղում

Չըլդըրանա Փէրին կ'ունէր թաղումըն ա էս ազկը: Սահանք շատ քօն ինօղ ըն. քըշէրը շիւտ քօն ըն ինուն, ցիոկըլը ուշ յեր կէնում: Էտ ազկան Աղղօմօն ընունալ մին կալխօզու նախագա յա իլնի: Ասում ըն՝ ժողօվներումը քօն ինիլիս ա իլնի. ժողօվը պաց ա ըրալ, ինք'ը քունալ հընցալ: Վար յեր ըն կըցրալ, ծայնը օրնչու վա տուվալ, ինք'ը քունալ հընցալ, յա էլ ասալ ա.

- Վէշ մին պան, թօղ ժողօվը ք'ինա, յէս վէրչունը կըխօսէն:
Ըտըհէնց էլ էտ ազկէն անունը տիրնի ըն՝ *Քօն ինօղ Սուղունց*:

239. ՍԷՎՈՒՆՑ ԱԶԿ
Գերդաստան Խանաբաղ գյուղում

Արաքներէն վախտը Խընըբըզը՛ցէ՛ք՝ օր-իշը՛ղ չըն իլնի տըսնալիս: Էնքան շէնը քընդիքարակ ա տը՛ռալ, վէր անունը տիրնի ըն՝ *Թէգխարաք* (ճէլլի քանդօղ): Միհէտ էլ դիւշմաննէն կ'ամ ըն, շէնը քըթէնում չըն: Պիրում ըն. Գ՛օլ ըխպիրին դըրաղէն մօխէր շաղ տամ, վէր քըշէրը ճիւր յօր օնօղ ինի, վըննահէտը մընա, գիդան էտ սըմթերումը կէնօղ կա, թա՛ չէ: Մին կընէ՛գ՛, խօխան խըտտած, կ'ամ ա, ճիւր յօր օնում, կըլխու ըղնում, վէր պէնը պիւրթ ա: Ճարը կըտրած մարթին նըիլ՛տ նի յըն մընում խօր ծըմակը: Էտ մարթը Էնքան ծըմակումը մընամ ա, ռանգը սըվանում ա, անունը տիրնում ըն՝ *Սէվի*: Ըտըրանա էլ էտ ազկէն մինչը՛վ միհէն՛գ՛ ասում ըն՝ *Սէվունց*:

240. ԹՕԽՈՒՆՔ
Գերդաստան Խանաբաղ գյուղում

Խընաբաղ մին հարթնու ըռչինակ մին թուխթուխէնէ ախճիգ՛ ա ծընվում: Հու հըրցընում ա, ասում ըն.

- Մին դաշան՛գ՛ թօխի աքա յա իլնի:

Ըտի էլ էտ խուխէտ անունը մընամ ա *Թօխի աքա* Ես Թօխի աքան մըծանում ա, տը՛ռնում մին շնչտին, հինըրսըգ ախճիգ՛, փըսակվում իւրանց շէնան մին տըղու նըիէտ, օթ խօխա պիրում, տօն-տը՛ղ տիրում:

Մին օր էլ մարթին նըիլ՛տ ըրբալ ճէղաց ա ք'ինում: Հըրէննի մին դանտա թօթէր յըրա յըն տը՛ռնում, վէր ըտահանց ըրբան խըլին: Թօխի աքան մը՛ռալ ա՛, վէր ըրբան խըլին. քըշանում ա էտ թուրթերէն քըթըպըռօշը մրիւն անում, վէր ածում, մարթին թա.

- Դէ քըշի:

Էտ սնդան հըսնում ա շէնը, ըշխարքալըս մին տը՛ռնում: Էտ օրվանից էլ ըտահանց ազկէն անունը մընամ ա *Թօխ աքունց / Թօխունց*:

ԱՌԱԾ-ԱՍՍՑԿԱԾՔՆԵՐ, ԱՆԵԾՔՆԵՐ, ԴԱՐՉԿԱԾՆԵՐ, ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐ

241. ՃՐԿԱՏԵՆ ՎԻՐՎԱՄԾ ԺԻՆՋՎԻԼ ՉԻ

Մեկտ Ըռչածծր մին տղրա խօխա յա ծընվում: Ծընվում ա, յէում ըն, տը'սնում կըլխանը յեր մին սխալտակ մըրքապուր վը'ննը: Էտ մըրքապուրը ասմա.

- Յը'ս ճըկըտակիր կիրօղըն ըն: Էս խուխեն ճըկատէն կիրէցէ, վար փըսըկվիլի օրը սէլու տակ ընի, մը'ռնէ:

Էտ մարթըտ էտքանըտ ասում ա, ինքը իթաի-բնթաի տաննում, կօրչում: Դանրը ըննում ա տընըցուց ջանը: Ախըրը, վար խօխան մըծանում ա, փըսըկվիլի վախտը կամ ա, հանրըն ա մարը վախում ըն՝ հէռու տը'ղ քիման, չէնին էն մի թաղան մին ախճիգ՝ ըն հավան կենում, մըսըրհաթ անում, վար հըրսանէքը օքօտտօտումը անին, վար սէլ չի կա: Ըրէվէն փըլիլըթօցալը հարթանը յօր ըն օնում, վար կան տօն, քիւրդան ծծրապը ընցնիլիս յէրգինքը սըվանում ա, ջրօտում, սէլ նի օնում, էտ տըղէն քըշում, տանում, քըցում կըջնակէտը, ըսպանում: Հըտը ըտրիէնց ա: Նըխախ չըն ասում.

- *Ճըկատէն կիրվանծ ճինջվիլ չի:*

242. ՄՈՒՍԱՆԱՑ ՈՒՋԱՂԵՆ ՕՅՆԸ ԿԸՍՈՒՆԸՑ ՎԱ

Ասկարանա ռայօնէն Արուպալ շէնումը յօրս սօրսի տինջըրէ կա: Ասում ըն՝ մէկտ Ժուգօվուրթը իւգեցալ ըն՝ մինը կըտրին, տախտակ քաշին, ըթիսկ չըն ըրալ: Ավղալ շէնան *Աննի* ընումալ մին թօրք ըն պերալ, կըտրէլ տուվալ, էտ թօրքըտ իրը'ք օրանը յը'տըր գ'օքքագ'օք ա տը'ռալ: Մէկտ էլ Սուսան ընումալ մին կընէգ՝ խօխան էտ ծըրէրէն տակէն քաշ ա կալնալ, կ'ուգըցըրալ, Աստուծ կըզնըվալ ա, ըտահանց օջաղը փուլըցըրալ, ըվէրալ շիննալ: Ըտըրա հէտը շէնումը անէսկ ա տը'ռալ. հու հիւր անէսկ ա տամ, ասմա.

- *Սուսանանց ուջաղէն օյնը կըլօխըտ կա:*

243. ՇԱՆԸ ՎԵՐ ՏՈՒՋՆԸ ՊԱՀԻՍ, ՇՈՒԼՈՐ ԷԼ ԿՕՏԷ

Մէլիք՝ Շահնագարը մին օրէ գըռանում ա, վեր ուրան շօնը կըխչարու մըսա կըման պէն չի օտում: Պըլը-Պուղին ըսկանում ա, թա.

- Մէլիքն ապրած կենա, մին փուր ցօրնալ մարջ կանք, յը'ս քու շանըտ շիւծօր օտելը սըվըրըննիմ:

Մարջ ըն կամ, Պուղին էտ շանըտ տանում ա իւրանց տըռանը կապում, իրը'ք օր վէ'չ ուտելի յա տամ, վէ'չ խըմէլի: Զօրսինցի օրը էրկու խակ շիւծօր ա քըցին առաշկը, շօնը մուտանում ա, վը'տ-վը'տ անում, լըմլանում, վէր քըցին: Մին շէփտանը յը'տըր, վեր տուգնօթումը վէր ա կօխում, շօնը էլ տըմանում չի՝ շիւծօրը տափը հըսնէ, Պուղուն ծէրքան հախտում ա, կօլ տամ: Մէլիքը էտ վեր տը'սնում ա, կըլօխը քաշ ա քըցին: Էտ չըխանց էլ ասված խօսկ ա տը'ռալ.

- *Շանը վեր տուգնը պաիխ, շիւծօր էլ կօտ:*

244. ՍՕՍԵՆ ՀԱԿԸ

Մին մարթ ուրերան մին օր ճարտար դօնաղ ա ընգում: Տընատարը հավը մօրթում ա, տամ կընգանը, թա.

- Սօնա, ճէլի թէփռէ, իփի, դունաղէն հարգիմք:

Սօնա, տու Սօնա, գընգըլըխտան հավը թէփռում ա, դունաղէն անէսկ տալնալ տինում դըզղանումը, տակը ծիւպիլի անում: Դօնաղը տը'սնում ա, վէր հաց ուտել'ա հարայ չի կա, օգնում ա տին կա, քի՛հի, ամհա տընատարը թօղում չի, ասմա.

- Կալցր, Սօնան հավ ա իփում:

Ըտի մի հէտ, էրկու հէտ, դէ Սօնէն հավը ըշտղ ա՞ իփում, հնալն ճիւրը թանգան յա պըթամ: Ախըրը, էս դօնաղը էլ հծվանայ չի անում, յեր ա կէնում, հըղէ ինում: Հըղէննի մին ճըրտըրը'ցէ յա պըտահում, թա.

- Մէր շէնումը հիշ կա՞, հիշ չի կա՞:

- Էս մարթըն էլ ասմա.

- Լօխ լ'ավ ա, ամհա մին նիգըրնատը'ղ օնիմ. վեր քի՛նիս, յըրա կըհըսնիս, տը'սնաա՞ Սօնէն հավը իփնալ ա՞:

Էտ վըլխտանց էլ վէր ճարտար մին պէն շատ յըտանում ա, ասում ըն.

- *Սօնէն հավը տը'ռալ:*

245. ՊԸՈՍԿԵՆ ԷԾԷՐԸ

Մին պըռավու մին քանէ էժ ա ինում, ըտըրանա հարմ թան ա ըստանում, համ մածուն, համ պանէր: Դէ պըռավէն տանա իփիլ հի՛նչ ա՞՞ հնջանթ. ըմընըվա հարած խօտը քօլ-քօլ, չօլ-չօլ տամ ա իծէրէն, քըթում, մըլթամրում: Մին օր էլ կ'ուրընքըրը'ն, ապուրջ պըրծընում ա, էծէրը մընամ ըն հանդին ումէղին: Հունց ա պըտահում աբրելումը ծիւնը նի յա օնում, աշխաթքս ծասկում: Էրկան վախտ տըփէրէն կանանց չի ինում, էծէրը տիւգանում ըն, ըստըկօտում, պառավը մընամ ա ծույնէրը վէր թըլէլիս: Յէտնան վեր ծիւնը յեր ա կէնում, տափէրը՝ կընանչում, պառավը քօռ ու փօշման քի՛ննում ա հանըր, քանակը տըփէրէն քըսում, թա.

- Դէ ըրածէ, ա՞ քամակ:

Ըտըրա հը'տը էլ աբրելին ծիւնին ասում ըն՝ *Պըռավէն էծէրը*: Վեր մինը ասմա՝ կ'արունքը յէկալ, մինըն էլ խօսկ ա յըրա պիւրում, թա.

- Գիղվալ չի, հնալն *Պըռավէն էծէրը* պըրծալ չի:

246. ԸԹՈՒՆԻՆ ԾՈՒՆԸ

Հիրիըրէցէ Աթնըն մարդի վերչին՝ մին արը'վ-գ'նիլնշմած օր, քի՛ննում ա Ըստէփանակէրտ: Դէ անվալի մաշին, պէն չի իլնալ. վեր կօրծէրը պըրծալ ա, էշավ հըղէ յա իլնալ շէնը: Հըղէսկըն էլ ծըմակէն մաշավըն ա ինում: Ծիւնը նի յա օնում, կ'ուտում, խը'դճ Աթնըն կարում չի՝ առաջ կա, մընամ ա Արանընա քըշտէ էրկան ծըմակումը՝ ծիւնին տակէն, սառչում: Մի քանէ օրանը յը'տըր քըթնում ըն, պիրում, թաղում: Էտ վըլխտանց մինչէվ ըսօր էլ հիրիըրէցէ՝ մարդի վերչին կըվօղ ծիւնին ասում ըն՝ *Ըթննին ծիւնը*.

247. ԶԱՔԻՆ ՈՒՌՈՍՆ

Հըթըրքը'ցի դանգի Զաքին գանքումը միէտ չիլ ինգ'ած քի՛նամ ա ժօղօվ, քի՛ննըն ու քունալ հընցընէլը մին ա տանում: Ըտըրա քըշտէն էլ հաննալէի Սանթնն դայինն ա ինում նըստած, օզում ա՞՞ ք'նալնալ կա, Զաքին կօխկէն ա կամ, յը'ր կըցընում, թա.

- Ա՛ Զաք, տու քօն իլնած իր, ռայօնան յէկած էն մարթը խօսէց, մունք լօխըս ուռա ջը'ննը՝, յը'ր կաց, տու վէլ ուռա ըրա՞:

Զաքին քունըթաթախ յը'ր ա կէնում, ծէրը պիցըրըցընում, պիցըրօճնում.

- Ուռաա՞, ուռաա՞...

Լոխ ծղճեցուտում ըն: Էտ օրվանից էլ, վար Հաթեթը մինը մին անհամ պան ասում, ասում ըն:

- *Չանքին ուռուան* տանալ:

248. ՅԱ՝ ԷՇԸ ԿՐՍԱԿԷ, ՅԱ՝ ԻՇԱՍԱՐԸ

Մին օրէ Պըլը-Պուղին քը՛փեն վախտը յը՛տ ա տը՛նում, թա:

- Մէլիք՛ Շահնագարըն ասարած կէնա, իրը՛ք փուր ցօրէն տօ, էշիտ տըսնըհէնգ՛ տըթնումը կարթիլը սըվըրցընին:

Լոխ ծղճաղում ըն, Մէլիքըն էլ տը՛սնում ա, վեր Պուղին էլիա իւրան անալ մագաղ ա անում, ասմա:

- Է՛ալ կինի, Պուղի, քինի՛, ցօրենըն է՛լ տար, էշըն է՛լ, տըսնըհէնգ՛ տըթնանը յը՛տը հանին էս օրը, կըպիղիս, ամա վեր կարից վէշ կարթի, պայմանը պայման ա՛ կըլ՛օխըտ կըտրել ըմ տըլան:

Պուղին ցօրէնը պէնում ա էշին, շուվշուվցընէլալ քիննում տօն: Կընէգը, վեր գ՛նուղին ա՛ պէնը հինչումըն ա, ծույնէրը վեր ա թակում, լացըլօծ անում, մագէրը քանդում: Պուղին բեղէն տակէն քըծծե՛աղ ա տամ, թա:

- Ա՛ կընէգ՛, սը՛րտըտ լէ՛ն պահէ, ցօրենը հընդըրէ՛, տըսնըհէնգ՛ տըթնանը յը՛տը յա էշը կըստակէ, յա իշատարը:

Մինչը՛վ միհէնգ՛ էլ Ղարաբաղ վեր մինը էրկան վըխտալ պարթկ ա յեր օնում յա միհին մին պէն խօսկը տամ, ասում ըն:

- *Էն վախտը յա՛ էշը կըստակէ, յա՛ իշատարը:*

249. ԻՆՁ ՅԷԿԱԿ, ԼԵՆԻՆԸ ՍԸՂՈՎ

Յերին շինացի մին մարթ ա իննում՝ տօնը-տը՛ղը քանդված, քանիք, օրվա հացին մծքտաց: Միշտ կըգէթում կարթում ա, վար Էնինը ծօղօլուրթին նըրէտ ա, խը՛ղճ մարթուց դարդին դարման անօղ ա, արթար ա: Մին օր էլ մըլ՛ք ա անում, մըստում, մին նամակ կ՛ուրիւմ Էնինին, իւրան կանցը պատմում, խընթում, վար տօնը շինիլ տա: Վար մի քանի հէտ կ՛ուրիւմ ա, պատասխանը կ՛նչիս չի, խտրընը օսըն ա քից՛ում, հըղէ իննում Մասկվա՛ Էնինին կօշտը: Կիա հըսնում ա քաղաքը, մարթուցը կըղնըցընում ա, հըրցըփօրց անում, թա հունց հըսնէ Էնինին կուրծատը՛ղը, ասում էն:

- Պա Էնինը քըշէրիս մը՛նէլ ա:

Խը՛ղճ մարթը մընում ա գիննաքար, ասում ա:

- Էտ լիա ինճ յէլալ, Էնինը մը՛նա՛լ:

Էտ խօսկը հըսնում ա Շահումյան, ըշխարքալըս մին տանում, միչէլ մըղէ էլ, հօլ մին պաննա ուշանում ա, բախտը պիրում չի, էտ ա ասում:

- *Ինճ յէլալ, Էնինը մը՛նալ:*

250. ԾՐՓՆԹ Կ՛ՐՈԿ՝ ԸՍՕՏԱՆ ՃԷԼԻ ՅԸ՛ԿԱԿ

Մին ըթնըխըմ թաքալեր ա ինիս, սաղ վախտը ժուղուվուրթէն տինջիս ա, մագաղ ընէս, ըտըրանա լանգաք քըշիա: Մին հինգըշէթաթ օր էլ օճն ա տաս իւրան դնվգիւրէն, թա:

- Բիդի մինչը՛վ կըրկամօտ օրը իմ պալատէս հէտ թանգան մըղըկնէ շինիս, թա չէ կըրկամօտ օրը քը՛գ կախ ըմ տըլական:

Ղէ էրկու օրընը էտքանը կըշինվի՛: Խը՛ղճ դնվգիւրը լաց ու կօծ ընէլալ կիս ա տօն, կընգանը նաղ ընէս: Կընէգը ասմա:

- Ա՛ մարթ, ունքանաշըտ փօթ մէլ քըցիլ, յը՛ր կաց, դօշը մօրթէ, քը՛փ անիք՛, լիւսը կըծանքի, պարին նիտըտ:

* Օրիւնթ ութանա՛ հնչա իրիքնակը ծիքիլիւ, թաքալերէն ծառան կիս ա դնվգարէն հէտան, թա:

- Թաքալէրը մը՛նալ ա, յը՛ք, դութին շինի:

Էտ չըխանց ա, վեր ըստ ըն:

- *Օրիւնթը կըրկըմօտան ճէլիլ յը՛ կալ:*

251. ԲՈՂԱՍՆԵԿԱ ԲԱԴԱՐԱՆՔ՝ ԱՆ ԷԼ ԸՆԳԱԿ, ՇՈՒԲԿԱ ՀՈՂ-ՀՆՆՔԱՆ ԷԼ

Մին ըստվեանակը՛րտօցէ ութանա գընգըլըխտան յը՛ր ա կէնում, լըլանում, իւրան կարթի պիրում, վեր քինի քըռասնէ բաղարնը՛, ընդըլան էլ Շուշի հըրասնէ՛ք: Համ բեղէրը սըղալիւմ ա, համ էլ քըթն տակէն խօսում:

- Էս լիա լ՛ալ ա, կըքինին քըռասնէ, բաղարնը՛ օտին, յը՛տնան էլ հըսնին Շուշի, հըթնընքումը մին լ՛ալ քը՛փ անին, կիս:

Շուի մնիլ-չնիլ ընէլալ քիսօրվա յըրա հըսնում ա քըռասնէ, տը՛սնում մը՛նալը թաղած, բաղարնը՛ պըծած, ասմա:

- Տանը-չիհաննումը, հըրհընքէն է՛լ ա, կըրհըսին:

Նափանցը կըտրած՝ յը՛ր ա ընցընում Շուշի, տը՛սնում հըրասնէքը վիրչանցած, հաթինը տանում ըն: Շուի էլ քօռ ու փէշման յը՛տ ա տը՛նում, տնէգըն-ծարալ կիս տօն: ժուղուվուրթէն անջուկըն ա ըղնում, լիա հու վեր մին դնումանց օգն ա էրկու կօրծ անէ, վէշ մինը անալ չի կիս, ասում ըն:

- *Քըռասնըվա բաղարնը՛ն էլ ընգալ, Շուշվա հըրհընքան էլ:*

252. Լ՛ԱԿՐՆ ԷՆ Ա՛ ԹԸՂԵՎԱՐԹԱ ՀԻՆԳԻՍՏՈՒՄԱ ՍԸՂՈՎ՝ ԻՆԻՍ, ԲԱՆՑ ԲԸ՛ՐԹ ԿՈՒՍՕՁՈՒ ՆԱԽԱԳԱ

Քը՛րթ անաթ ա՛ ձիլըճէլի նախագա յըն փօխում: Միհը՛տ էլ մինին տիրալ ըն նախագա, էրկու ամսանը յէտը բունտավատ ըրալ, վեր տիւս քըցին: Մին օր էլ էտ նախագէն պարիկանը թըղավարթ մը՛նում ա, քինում ա ընդըղէն հանգիտար: Ղէ թըղըվարթա հանգիտըն էլ ինչ հանգիտ, տըրախտ ա, տըրախտ՝ ծաղկուն-կընանչում կօրած: Էս նախագան չօրս անգիւնը թըման յա անում, թա:

- Սա մը՛նալը վալ տամ, հանգիտը ըստի կինի յէ՛, լ՛ալըն էն ա՛ թըղըվարթա հինգիտումը մը՛նալ՝ ինիս, քանց թա Քը՛րթ կըլխօգու նախագա: Էտ օրվանից էլ էտ խօսկը սաղ Ղարաբաղալ մին ա տը՛նում:

253. ԴԻՀՐԸՁԸՆՏՈՒ ՊԷԼԻ

Ք՛ծինա վըխտէն Ղահրազ շնումը աղաթ չի ինչ, վեր հըրհընքէն պէլին սուփրէն դըրաղէն նըստ: Վարին վը՛նը կացած ա մընացալ, հանցու պակաս-պըռատը տը՛նա, դարալուլ քաշի, վեր փըսէն ա հաթինէն բուրդան դըսարաթ անօղ չինի: Շտըրա հէտ էլ միհէնգ՛ հու վեր մընամ ա սուփրէն դըրաղէն վը՛նը կացած, ասում ըն:

- Խէ նըստում չը՛ս, *Դիհրըզը՛ցու պէլի* յը՛ս:

254. ՓՈՒՐՓՈՒՏՈՒ ՏԱՐԷ

Հազար ինը հարուր տըսնըինը թիվը նուրըկըզը՛ցուց հը՛տը գնվիւմ տար յա ինչ, արտէրը տը՛նալ չի, սօլ ա ընգալ, ժուղուվուրթէն փիրթալ: Շատ մարթ ա մը՛նալ, հուվէր էլ սաղ ա մընացալ, փուրիտտալ ա յօլա քը՛ցալ, էտ տարէ մինակ փուրիտտըն ա ինչ բօլուր: Շտըրա հը՛տ էլ շինացէ՛ք՝ էտ տարուն անումը տիրալ ըն *Փուրիտտու տարէ:*

255. ՍՕՂԱՆ ՕՏՈՂ ՃՐՈՏՐՈՂՑԵՔ՝

Ահիս հարուստ ճըրտըրո՞ցէ յա ինուն, լ՛աՎ տընէր ա շինուն, վհորք՝տոնորք՝ ըստը՛դծում: Կօխսէ շէնան մին էրկու: Խօքի մըսլըհաթ ըն անուն, վեր հըրո՛ւզհունը կ՛ան, թաքուն ակուշկաՎը յէշին, տը՛ննան՝ վէր էտքան հարուստ ա, տա հինչ ա՞ օտուն, հինչ ա՞ խըմուն: Կ՛ան ըն, տը՛ննուն՝ էտ մարթը, մին մը՛ծ սօղան ճըմօռած, ցամաք հացաՎ օտուն ա, կըլխէն էլ ըխպիթին ճիրան խըմուն: Քհունուն ըն հըրանց շէնը, թա:

- Ճըրտըրօցուց ապրուստը կըտըրՎէ, էն ըն հորըստութունում լըղ տայիս, ամհա ուտըլըծնէն սօղան ա:

Շտի էլ ճըրտըրօցուց փօտ անունը մընամ ա *Սօղան օտող ճըրտըրո՞ցէՔ՝:*

256. ՀՆՐԸ ՄԸ՛ՂԱԾԸ

Խուրմունջուտը՛ցի Ռուբէն մին ծըմըմըՎա ցօրտ քըշեր նի յա մընիս կոնը, տըսնաս յըղէ կաՎը էն ա սըրթսըրթաս: Ճարը կըտրած՝ էշին փալանը վեր ա ունիս, տիմիս կըՎէն յիրան, վը՛ր մըրսէ վէչ, վըրթատի: Քըշանա քըշերաՎ հետուր կըմէ՛գը՝ Շնչիգ՛, քիս ա, վը՛ր հիյՎընուն ապուռ տա, լիհան կունիսն տօրը պինան ա, ծուՎՎօնը քըցիս:

- Ռուբէ՛ն, ա՞ հնարը մը՛նած, էշին պօզերը փըսալ ա:

Ռուբէն տոն ա կէս, հէշիհունն ինիս, թա:

- Ախշի, էշին պօզերը չի փըսալ է՛, փալանըն ըմ տիրալ կըՎէն յիրան: Ղէ ծը՛նըտ կըտրի, քանի վէշ մինը ըսկացալ չի:

Ամնա դէ խուրմունջուրօցուց անա պէն կը պըրծընի՛, սանիս յիրան լօխ վըրքըՎիս ըն, ամմէն հինչ գիղանս, ըշխարքաՎըս մին ըրիս: Էտ օրանց տէսըն էլ Ռուբէնի անընը տիմիս ըն *Հնարը մը՛նած:*

257. ԿԱՏՈՒ ՔԸԸՆՈՐԸ

Սուսը՛ցէ Վարթանը մին օր հանդան կամ ա տօն, մը՛ննըն ա ընգուն, վեր էրկու լիտրանուց մագնէն բանգան էն ա կամօղունը: Ղէ հըրան սըրտոնլիլիքըն էլ էտ սըրտին օրիշ հինչ բի՞ղի ինի, օզնում ա՞ մին լ՛աՎ թան անէ, կըլխէն քաշի: Կամօղը պէնուն ա, տը՛ննուն՝ ամանը տէրտակ: Տու մէլ ասէլ՝ կըմէ՛գը թըմփըցըրալ ա:

- Ա՛ կըմէ՛գ, մածունը հօր ա՞:

- Կատուն կէրալ ա:

Վարթանը կատուն տիմուն ա քըշըքէն, քըշըռում, տը՛ննուն՝ դուզ էրկու կիլո: Կըլխէն դուրծան փըռնուն ա, ասմա:

- Շան քած, էս թա կատուն ա, պա մածունը հօր ա՞, թա մածունըն ա, պա կատուն հօր ա՞:

Էս նաղըն շէնավը մին ա տը՛ննուն, էտ վըխտանց էլ Վըրթանէն անունը մընամ ա *Կատու քըշըրօղ:*

ԱՅԼ ԵՎ ԱՅԼ

258. ԿԸՆԱՆՈՒՅԸ ՑԱՎԸ

Ահիտ վընըծանըրը կընանէ՛քը հըՎաքըՎում ըն, Շստուծէն դաչանք անուն, վեր խօխա պիթիլիս քաշան՝ ցաՎէն կէսը տա հըրանց մարթկանցը: Աստուծ ըսկանուն ա, քըցին-փըռնուն, ցաՎէն կէսը տամ խօխսօնցը հօրը: Ռուբէրան մին օր էտ կընընուցան մինին ցաՎը փըռնուն ա, հիրըՎանէն մարթը ցաՎան նըրիտ սանց քըցնում ա շէնը: Պա հունց չի՞ քըցի. խօխան հըրան անա յա: Էտ կընանէ՛քը տը՛ննուն ըն, վեր հըրանց փօշերը պէց ա ինուն, յը՛տ քիւննում ըն Շստուծէն վը՛տըք, թա:

- Աստուծ, դալանք ընք ըրալ, լօխ ցաՎը մէգ տօ՛, հնլան մին թաքաղա յէլ իլիլ, թա չէ խայտառակ կըտը՛ննանք:

Ասում ըն՝ էտ վըխտանց էլ Աստուծ կընանուցը ցաՎը ուրկըտակուն ա, ըտըրա հիտ էլ խօխանքը ըտի տիծէր ըն լիս աշխարք կամ:

259. ՄԱՐԹԻՆ Գ՛ԱՆՔԸ

Ասում ըն՝ Աստուծ վար աշխարքը ըստըղծալ ա, մարթին ըրտուն տըռնըՎա գանք ա տուՎալ, էշին ա շանը՝ վացցուն: Մարթին աշկը տական էլ ծակ ա իլնլ, լանց-ըՎաց ա ըրալ, հարայ-հըրօց, էշին ա շանը դաչանք ըրալ, թէթա տուՎալ, նահանց գանքէն կէսըն էլ յէր կալնլ: Աստուծ կըգըՎալ ա, անէսկ տուՎալ, թա:

- Ղէ վար տըղէնց ա, մինչէՎ ըրտուն տարէն մըրթըՎարի ապրէ, ըտըրանա յէտը էշու մըման կօրծ ըրա, չըրչարՎէ, վէրչումըն էլ պըռաՎէ, շան օր քաշի:

Տըղէնց էլ մինչէՎ միհէնգ՛ Շստուծէն անէսկը կըրարՎում ա:

260. ՀԱՐԹՆԸՆ Ա ՊԱՏՐՈՆԸ

Ք՛ծինա անանք ա. թանգան հարթնը պըտրօնէն վը՛ննէրը լըՎանուն ա, պատրօնըն էլ փոլ յա էլ մին խալաթ ա տամ, օրթնում հարթնանը: Ասում ըն մըրի՛տ ըտի մին հարթնը պըտրօնէն վը՛ննէրը լըՎացալ ա, պատրօնը էրկու վը՛ննէլ յա տըՎալ, թա:

- Ապրիս, ա հարթնը, էրկու վը՛ննէլ յում տամ ամէն վը՛ննանըս մինը, տար, խարջի:

Էտ հարթնըն էլ ղըլծթը կէրած ա իլնլ, վէչ տարալ ա, վէչ պէրալ, թա:

- Ապա, չօրս վըննանէ բիղիր՝ չօրս վը՛ննէլ տըՎիր:

Պատրօնը ըսկացալ ա, քի՛փին ճի յէկալ, հարթնանը անա խըռաՎալ: Ասում ըն էտ օրՎանից էլ անանք ա ընգալ, վեր հարթնը պըտրօնէն նըրի՛տ խօսէ՛ վուչ:

261. ԻՆՔՆԱՎԸ՛Ղ

Պարաքաղ վեր մարթ ըն թաղում, է՛քսի ուռութանան՝ չըքէլանը արէՎը տոնս կնլը, պարիկաննէրան մինը քիւննում ա, հինգիստաՎըն ընցնում: Հանց բիղի քիմի, վեր հըղէննի մարթու ջիհի վուչ, ջիհիլիս էլ բիղի նըրի՛տը խօսէ՛ վուչ: Վէր քիւննում ա, տը՛ննուն՝ ամէն հինչ տը՛ղը տը՛ղէն ա, հինգիստիս վը՛ղէն նի յը՛կած չի, կամ ա մըրըրտօսն, թա:

- Լօխ տըղըն ա՞ ինքըն ա, մին էլ վը՛ղը:

Շտըղատ էլ էտ օրէնքին անունը մընացալ ա *Ինքնավը՛ղ:*

262. ԶՕՍԲԱ

Սին սով տարդ Աստուծ նեզիս ամ ժուղուվորթեն փորցի. պառապ մարթ և տըռաս, ընգընէս շինըթկընէն, ըստողը-ընդիւր անա հաց նեզիս: Վէշ միճը պատար չի տէմ ընէ՛ վէ՛ջ քնասիք, վէ՛ջ հարուստ: Ախըրը, Աստուծ Որ յա մընէս մի ձեղաց, տըսնաս՝ մի ցանիլ հարթնը, խօխան տօշին, էն և անլէր ըղաս: Վեր ըտըրանա էլ և հաց նեզիս, էտ հարթնը պիրիս և, թայրի խուճոր ընէս, տօշան էլ թայթուն պատար կարթնը միզիս յըրա, վեր հացը կօշտ չին: Անմտ ափայ-թափայ կըրակ և ընէս, ք՛օմբա թթխէս, տաս պըռավէն: Աստուծ ուտէս ար, օրինանք տաս: Ըսէս ըն՝ էտ օրվանից էլ ք՛օմբան ըտի քախցըր ար:

263. ՍԸՎԸՆ Ա ՍԻՊՏԱԿԸ

Ք՛ծհնան գիրոնց ար. ասու՛մ ըն՝ լաթ ըբըջան վըղ-գատ չի իլնայ, չիւրքնուպիլիւր սաղ ճիւր ար իլնայ, էտ ճիրըմըրտ էլ էրկու դուշ. մինը՝ սը՛վ, մինը՝ սիպտակ: Միհէտ էս սը՛վ դուշը ընգայ ար ճիրին տակը, ընդըղան վըղ պերայ, տուվայ սիպտակէն: Ըտի էլ ամմէն օր պիրանու՛մը վըղ ար պերայ, սիպտակ դուշըն էլ թուփ և ըրայ, թուփ, մին վըղէ թու՛մբ շիննայ, ըտըրանա էլ յերգիւրը կույացայ ար: Սը՛վ դուշըն էլ տըրնայ ար, փըխըլօթունը քաշնայ: Միհէտ էլ օղկ ար ըրայ, պիրանան վըղէն տըղակ քարէր ար վեր տըրնայ, աշխարքըս լըցցայ: Ըտըրա հէտէ էլ ասու՛մ ըն՝ սիպտակը պարի յա, սը՛վը՝ չար:

264. ԷՇԻՆ ԹԸՐՔԱՆ ՎԸՏ ՕՍԵԼԸ

ա) Մեր ամուլապալէրան յը՛կած նաղլ ար. ըսէս ըն՝ մարթն ար էշը վեր դուտալ ըն, մարթը լիւզվան թօխտ ար տուվայ, վեր էշին շատ պիրակական չի, մաշկէն ծանըղըր պեր չի տի՛նանկան, ամմէն օր էլ բօլ-բօլ կ'օրէ յա տըլական: էշը ջագի յա կացայ, ծէրք քաշնած թօխտը տիրնայ պըրըշին տակէն, հանցու վեր մարթը ասածը անէ վէջ, քի՛նի Ըստուծէն կօշտը՝ կ'էնգ'ատ: Հունց ար պըտահայ մին օր ճիւր խըմէս տըղը էտ թօխտը կօլ ար տուվայ, մարթիք էլ գիդանցայ ըն, ըսքըսալ իշէրէն տիւզնը պահէլը, մինչը՛վ խըզանտանը պերէլը: Վեր էշերը քը՛ցայ ըն Ըստուծէն կօշտը, ասալ ար.

- Յը՛ս կարել չըմ մարթկանցը տուժիմ, թօխտը պերէք՛, յը՛տնան:

էտ չըխանց էլ էշերը իւրաց թըրքան վը՛տ-վը՛տ ըն ունէս, պըրըն-պարան ընէս, սաքալ նեզիս ըն՝ թօխտը քըթէնան, տանին, Ըստուծէն նըշաս տան: Ուրաք էլ էզգանան հանման տըղըն ըն կ'իւզիս, սաքալ վեր ճըրիէղէղ կույանա, մարթկանցը քըշի:

բ) Մին դեր ար ինու՛մ: Քիւնու՛մ ար մօլլէն մին քըսակ վը՛սկէն կուլանում: Վեր տըրնում ար մօլլան հը՛տըր պահում ար, վը՛սկէն տամ ար էշին, էշը կօլ ար տամ: Սօլլան էտքանըրտ վեր գիւղում ար, քիւնու՛մ ար Մուհամմէդին կօշտը, թա.

- Յէր ալլահ, ինձ էշ շինի, քիւնիմ, իշէրէն թըրէքը յան-յան անիմ, վը՛սկէս քըթէնամ:

Մուհամմէդը ըտի էլ անում ար: էտ օրվանից էլ էշերը ըշտեղ թըրէք՛ ըն տըրնում, վըտպը՛տում ըն, դուղուվը՛ցավը յան-յան անում, ամհա կարում չըն վը՛սկէն քըթէնան:

265. ԸՆՍԱՆԵՆ ԽՈԻԽԵՆ ՅԸ՛ՏԷ ՄԸՇԱՆԱԼԸ

Աստուծ վըհաքայ ար յօխ հիյվընուն, թա.

- Վեր ծընիք՛, ծէր ծէքին լիւզ տուվէք՛, չուրուցուրէք՛, հանցու ճէլի վը՛նը կէնա, շօր կնա:

Լօխ կուլօխ ըն տուվայ, ընսանէն անա կըման: Ասալ ար.

- Յը՛ս կարել չըմ. սըրտըննա յըմ ինիս:

Աստուծ կըզընվայ ար, մարթին անէսկ տուվայ.

- Ղէ վեր տու քըզանա իլնածան խուկաս ըս, քու ծէքըտ թօղէ մին տարդ տօշիտ կէնա, իրը՛ք տարդ ծույնանըտ:

Ըսէս ըն՝ ըտըրանա յը՛տըն ար, վեր յօխ հիյվընուն ծէքըր հանման օրըն ըն շօր կնա, ամնա ընսանէնը՝ էտքան յը՛տ:

266. ՄԸՈՒԼԵՆ ՆԸՀԵՏ ՎԸՆՆԸՍԱՆԵՐ ՏԻՆԻԸ

Ղարաքաղա շինըթկընէրան մի՛նումը միհէտ մին իրփիվերի կընգա ցանիլ տըղա յա մը՛նում: Շինանցէ՛ք վըհաքվում ըն, թանգան շօրէր, վընըմանէր իք՛ օնում, էտ տըղէն կը՛ց տամ, տանում, թաղում: Ամնա վընըմանէրը կու՛ճիւր ար ինու՛մ, զօրքալ ըն կը՛ց տամ: էտ քըշերը ըրագի մարթ իրը՛ք հէտ տըրնում ար տըղէն վա՛յ-վա՛յ ընէլիս.

- Վյա՛, վա՛յ վը՛ննէրըս, տըղըս նըղ ար, վա՛յ վը՛ննէրըս:

Խըղճ կընէգը գիրթնանում ար, ծըվվօն-ծըկըլթօն քըցիւմ շէնը, յօխճին վըհաքում կըլօխը: Ըտի էրկու օր, իրը՛ք օր, շէնին տըրըմարթիքը, ճըրըննէն կըտրած, քի՛նու՛մ ըն, հանգիստը պէնում, էտ տըղէն վընըմանէրը հանում, տի՛նում քըշտին, նօրիցան վըղալ ամում: էտ քըշերը ըրագի տըղան կնամ ար, թա.

- Վյա, շունըրիակալ ըմ, մըրիէնգ՛ տըղըս հանգանկ ար, անջախ-անջախ դի՛նջացալ ըմ:

էտ օրան էլ աղաթ ար ընգալ. մըրալէն վընըմանէրը կը՛ց չըն տամ, տի՛նում ըն վըննէրէն քըշտին:

Ծ Ա Ն Ո Յ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ն Ե Ր

1. **ԻՐԻՔՆԱԿ**: Պատմել է տատս՝ Մանուշակ Սարգսյանը (1888-1982) ծնված Հաղրուքի շրջանի Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 217; Ս. Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, 1981, էջ 66:*
2. **ՆՆՄԱՆՆԱԳԱ**: Պատմել է Զարուհի Խաչատրյանը (1920-2003) ծնված Մարտունու շրջանի Հերիեր գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 217-218:*
3. **ԱՍԹԵՒՐ**: Պատմել է Զարուհի Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N2 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 219; Ս. Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, 1981, էջ 66:*
4. **ՏԻՐԱՆՎՈՐԻ ԺՆՆԱՊԱ / ՏԻՐԱՆՆՈՒ ՀՈՂԷ**: ա) Պատմել է Փառանձեմ Թաղևադյանը ծնված 1914 թ. Մարտակերտի շրջանի Կոճոցու գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 220; Ս. Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, 1981, էջ 66:* բ) Պատմել է Լուսիկ Սարգսյանը (1922-2005) ծնված Հաղրուքի շրջանի Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում, ապրում է ՀՀ Մասիսի շրջանի Կալինինո գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 219; Ս. Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, 1981, էջ 66:*
5. **ՇԱՐԺ** : ա) Պատմել է Սանամ Զիվանյանը ծնված 1929 թ. Մարտունու շրջանի Ծովասեղ գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 221; Ս. Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, 1981, էջ 67:* բ) Պատմել է Արշալույս Սարգսյանը (1912-2004) ծնված Հաղրուքի շրջանի Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում:
6. **ԿԱՇՄԿ / ՈՒՐՕՏՈՒՑ**: ա) Տատիս պատմածներից: Ասացողի մասին տես N1 ծանոթագրությունը: բ) Պատմել է Մանուշակ Սայիյանը ծնված 1927 թ. Հաղրուքի շրջանի Տուսի գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 220:*
7. **ԹՕՐ**: Պատմել է Սեդրակ Գաբրիելյանը (1917-2003) ծնված Մարտունու շրջանի Սոս գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Քանձակի գավառ, Ազգագրական հանդես, 2 գիրք, 1900, էջ 347:*
8. **ՈՒՌԹԱՆԱ, ԶԸՍՕՐ, ՈՒՐՈՒԳՈՒՄ**: ա) Պատմել է Եկատերինա Առստամյանը ծնված 1924 թ. Մարտունու շրջանի Բերդաշեն (Ղզղալա) գյուղում: *Հմնտ. Ե. Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 219:* բ) Տատիս պատմածներից: Ասացողի մասին տես N1 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 5, 1966, էջ 29:*

9. **ՃՃՐՀԷՂԷՂ**: Պատմել է Նվարդ Պողոսյանը ծնված 1918 թ. Ասկերանի շրջանի Խրամորթ գյուղում:
10. **ՂԱՐԱԲԱՂ**: Պատմել է Յաշա Նասիբյանը ծնված 1961 թ. Շուշու շրջանի Ելածահող գյուղում: Ավանդությունը լսել է իր տատից: *Հմնտ. Մ. Առաքելյան, Ռ. Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 142:*
11. **ՆՃԾԱՊԷՐԹ** : ա) Պատմել է բ.գ.դ., պրոֆեսոր Էդվարդ Ակրոսյանը ծնված 1930 թ. Հաղրուքի շրջանի Խժաբերդ գյուղում: *Հմնտ. Առաքել Կոստանդեանց, ծեռագիր N7822, Երևանի մատենադարան. բ)* Պատմել է Արշակ Պետրոսյանը ծնված 1924 թ. Հաղրուքի շրջանի Խժաբերդ գյուղում: *Հմնտ. Ա. Պողոսյան, Հաղրուքի բարբառը, 1965, էջ 336; Ա. Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 149.*
12. **ԹԷԶԱՍՐԱՐ**: Պատմել է բ.գ.դ., պրոֆեսոր Սոկրատ Խանյանը ծնված 1930 թ. Հաղրուքի շրջանի Աղբուլաղ (Ակնաղբուր) գյուղում:
13. **ՍԱՐԵՆ ՇԵՆ / ՇԱՐԱԽ**: ա) Պատմել է Նորա Ադամյանը ծնված 1942 թ. Հաղրուքի շրջանի Շաղախ գյուղում: բ) Պատմել է Մուշեղ Ադամյանը ծնված 1931 թ. Հաղրուքի շրջանի Շաղախ գյուղում:
14. **ՎՈՐԹՆԱՍՏԱՍ / ԷՂԻՐԱ**: Պատմել է Ժիրա Աբրահամյանը ծնված 1928 թ. Հաղրուքի շրջանի Վարդաշատ գյուղում:
15. **ԹՈՂԱՍԵՐ**: Պատմել է Աշխեն Բաղդասարյանը ծնված 1923 թ. Հաղրուքի շրջանի Թաղասեռ գյուղում: *Հմնտ. Ա. Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 149:*
16. **ԿԻՍՐԱՎՈՒՄ**: Պատմել է Սարգիս Սարգսյանը ծնված 1916 թ. Հաղրուքի շրջանի Կեմրակուճ գյուղում:
17. **ՎԱՆԸ**: Պատմել է Մանյա Ավետիսյանը ծնված 1927 թ. Հաղրուքի շրջանի Կանթ գյուղում:
18. **ԹՕՊԷԳ**: Պատմել է Աշոտ Ավետիսյանը ծնված 1927 թ. Հաղրուքի շրջանի Քոչբեկ գյուղում:
19. **ՄԻՐՈՇՎԱԼՈՒ**: Պատմել է Արտաշես Բաղդասարյանը (1905-1993) ծնված Հաղրուքի շրջանի Մելիքաշեն գյուղում:
20. **ԲՈՒՆՈՒԹԱՆ / ՊԻՒԹԱՆՈՒՑ**: Պատմել է Արիկ Ադամյանը ծնված 1933 թ. Հաղրուքի շրջանի Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում: *Հմնտ. Ա. Պողոսյան, Հաղրուքի բարբառը, 1965, էջ 357:*
21. **ՔՈՒՐԱԹԱՂ**: Պատմել է Սեդա Ղարայանը ծնված 1933 թ. Հաղրուքի շրջանի Քուրաթաղ (Ղուղուկչի) գյուղում:

22.ՄԻՄԻՂԻԾՕՐԱՄԱՐՅԱՄԱԾՕՐ: ա) Պատմել է Անիշկա Հովհաննիսյանը ծնված 1925 թ. Հաղրուբի շրջանի Մարյամածոր գյուղում: բ) Պատմել է Սիրան Դադայանը ծնված 1924 թ. Հաղրուբի շրջանի Մարյամածոր գյուղում:

23.ԹԱՂՕՏ: Իր հոր՝ Էդիկ Ղուկասյանի պատմածից գրի է առել ԱրՊՀ պատմություն մասնագիտության ուսանող Արարատ Ղուկասյանը: Ձեռագիրը պահվում է ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվում:

24.ՄՈՒՆԻԲԵՆՄ: Պատմել է Մանվել Ստեփանյանը ծնված 1937 թ. Հաղրուբի շրջանի Մոխրենես գյուղում:

25.ՏՈՒՄԷ: Պատմել է Արտաշ Ավետիսյանը ծնված 1912 թ. Հաղրուբի շրջանի Տուսի գյուղում: Հմնտ. Մ.Գրիգորյան-Սպանդարյան, Լեռնային Դարաբաղի բանահյուսությունը, 1971, էջ 344-345:

26.ՄԸԾ ԹԱՂԱՐ: Մեծթաղարեցի Լուսիկ ժամհարյանի պատմածից գրի է առել ԱրՊՀ պատմություն մասնագիտության ուսանողուհի Էլինա Մարգարյանը: Ձեռագիրը պահվում է ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվում:

27.ԱԶԾՆ: Գրի է առել ԱրՊՀ պատմություն մասնագիտության ուսանող Էդվարդ Ասրյանը: Ձեռագիրը պահվում է ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվում:

28.ՄԱՆԱՔԱՅԻՆ: ա) Իր պապի ազոխեցի Թեմուր Ավանեսյանի պատմածից 1997 թ. գրի է առել ԱրՊՀ պատմություն մասնագիտության 3-րդ կուրսի ուսանողուհի Ավարդ Պետրոսյանը: Ձեռագիրը պահվում է ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվում: բ) Պատմել է Ավագ Գրիգորյանը՝ ծնված 1927 թ. Հաղրուբի շրջանի Դրախտիկ գյուղում:

29.ՏԸՐԱՆՏԷԳ: Պատմել է Ավագ Գրիգորյանը: Ասացողի մասին տես N28.բ) ծանոթագրությունը:

30.ՀՕՐԱԴԻԶ: Պատմել է Աշոտ Ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N18 ծանոթագրությունը:

31.ԶԱՐԴԱՐԱՇԷՆ: Պատմել է Մարգարա Գալստյանը՝ ծնված 1915 թ. Մարտունու շրջանի Զարդարաշեն գյուղում: Հմնտ. Ա.Դանայանյան, Ավանդապատում, 1969, էջ 173: Մ.Գրիգորյան-Սպանդարյան, Լեռնային Դարաբաղի բանահյուսությունը, 1971, էջ 343:

32.ՍԸՆՏՈՒՐԱՇԷՆ: Պատմել է Կ.գ.թ., ղոցենտ Ասյա Դադայանը ծնված 1935 թ. Մարտունու շրջանի Սխտորաշեն գյուղում:

33.ԲԸՂԱԿՈՒՆԶ: Պատմել է Միքայել Բեգլարյանը՝ ծնված 1927 թ. Մարտունու շրջանի Քարահունջ գյուղում:

34.ՍՕՍ: Պատմել է Արտուշա Օհանջանյանը ծնված 1932 թ. Մարտունու շրջանի Սոս գյուղում:

35.ԶԱՐՏԱՐ: ա) Պատմել է Սմբատ Սաղյանը՝ ծնված 1950 թ. Մարտունու շրջանի Զարտար գյուղում: բ) Պատմել է Գ.գ.դ., պրոֆեսոր Գեորգի Հակոբյանը ծնված 1930 թ. Մարտունու շրջանի Զարտար գյուղում:

36.ԾՐԿԱՏԸՂ: Պատմել է Սանամ Զիվանյանը: Ասացողի մասին տես N5.ա) ծանոթագրությունը:

37.ՀԻՐԿԷՐ: ա) Պատմել է Եսավ Բաղիշյանը ծնված 1936 թ. Մարտունու շրջանի Հեթեթ գյուղում: բ) Պատմել է Զարուհի խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N2 ծանոթագրությունը:

38.ԽԸՐՈՒՄՆ: ա) Պատմել է Ռոզա Աղաջանյանը՝ ծնված 1928 թ. Մարտունու շրջանի Խեթխան գյուղում: բ) Պատմել է Վոլոդյա Ստեփանյանը՝ ծնված 1926 թ. Մարտունու շրջանի Խեթխան գյուղում:

39.ՊԸՈԸԿԱԹՈՒՄ: ա) Պատմել է Էմմա Համգոյանը ծնված 1928 թ. Մարտունու շրջանի Խեթխան գյուղում: Հմնտ. Մ.Սոթքեյան, Ռ.Դահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Դարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 145: բ) Պատմել է ժենյա Ավանեսյանը (1920-2002)՝ ծնված Մարտունու շրջանի Պառապաթումբ գյուղում:

40.ԿԸՂԱՐԾԷ: ա) Պատմել է Ռինա Հարությունյանը ծնված 1931 թ. Մարտունու շրջանի Կաղարծի գյուղում: Հմնտ. Ա.Դազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 150: բ) Պատմել է ժենյա Ավանեսյանը: Ասացողի մասին տես N39.բ) ծանոթագրությունը: գ) Պատմել է Վոլոդյա Ստեփանյանը: Ասացողի մասին տես N 38.բ ծանոթագրությունը:

41.ԱԾԱՆ: ա) Պատմել է Գրիշա Խաչատրյանը ծնված 1940 թ. Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում: Հմնտ. Ա.Դանայանյան, Ավանդապատում 1969, էջ 173-174: բ) Պատմել է Արուսյակ Խաչատրյանը՝ ծնված 1911 թ. Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում:

42.ՀԱՏԷ: Պատմել է Մարուսյա Գրիգորյանը ծնված 1921 թ. Մարտունու շրջանի Հացի գյուղում: Հմնտ. Ա.Դազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 149-150:

43.ՀՂՈՐՏԷ: Պատմել է Նորայր Ավետիսյանը՝ ծնված 1933 թ. Մարտունու շրջանի Հաղորտի գյուղում:

44.ՄՈՒԲԿԱՊԱՍ: Պատմել է Նորա Ասրիբաբայանը՝ ծնված 1936 թ. Մարտունու շրջանի Մուշկապատ գյուղում:

45. **ՌԻՐԹՈՒՆԱ ԿՈՄԻՏԷ:** Պատմել է Գյուլիսան Առուշանյանը՝ ծնված 1915 թ. Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղում:
46. **ՊՈՒՂՈՒՄԱ ԿՈՄԻՏԷ; ԴԵՋՆՈՎ ՀՕՂ:** Պատմել է Մանվել Վերդյանը՝ ծնված 1932 թ. Մարտակերտի շրջանի Պողոսա գոմեր գյուղում:
47. **ՂԱԶՄԱՆՉԻ:** Գրի է առել Ռիմա Մետրոսյանը: Ձեռագիրը պահվում է բարբառագետ Կարո Ղավթյանի (1904-1985) անձնական արխիվում:
48. **ՂԵՐԵՍՐՈՍ:** Պատմել է Լավրենտի Ղալայանը՝ ծնված 1938 թ. Մարտակերտի շրջանի Դրմբոն գյուղում:
49. **ՉԸԼ ԴԵՐՄԱ:** Պատմել է Գյուլիսան Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N45 ծանոթագրությունը:
50. **ԿԸՂԸՀԱՍ:** Պատմել է Ծնավոն Մուսայելյանը՝ ծնված 1926 թ. Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղում: *Հմնտ. Ս.Զալալեանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, Մասն 2, 1858, էջ 232:*
51. **ԶԱՐԴԱՆՍԻ:** Պատմել է Արկադի Միրզոյանը՝ ծնված 1948 թ. Մարտակերտի շրջանի Զարգախաչ գյուղում:
52. **ՀՈՒՈՒԹԱԳ:** ա) Պատմել է Աստղիկ Նալբանդյանը՝ ծնված 1922 թ. Մարտակերտի շրջանի Վերին Հոռաթաղ գյուղում: բ) Պատմել է Գյուլիսան Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N45 ծանոթագրությունը: գ) 2002 թ. Գրի է առել ԱրՊՀ պատմություն մասնագիտության 2-րդ կուրսի ուսանող Աղասի Թաղևոսյանը: Ձեռագիրը պահվում է ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվում:
53. **ԿԸՍՍՊԱՍ:** Պատմել է Մանվել Վերդյանը: Ասացողի մասին տես N46 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Գ.Израилов, Село Касанет, СМОМПК, вып. 13, том.1, էջ 42:*
54. **ՍՈՒՆՐԱԹԱԳ:** ա) Պատմել է Վազգեն Ավանեսյանը՝ ծնված 1932 թ. Մարտակերտի շրջանի Մոխրաթաղ գյուղում: բ) Պատմել է Գրիգոր Գրիգորյանը՝ ծնված 1927 թ. Մարտակերտի շրջանի Մոխրաթաղ գյուղում:
55. **ՉԻՆԳԱԹԱԳ:** Պատմել է Արմո Մկրտչյանը՝ ծնված 1930 թ. Մարտակերտի շրջանի Ջանյաթաղ գյուղում:
56. **ՍԱՐՏԱԿԵՐՏ:** ա) Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը (1921-2001)՝ ծնված Մարտակերտի շրջանի Մարտակերտ գյուղում: բ) Պատմել է Սերգեյ Սանթրյանը՝ ծնված 1931 թ. Մարտակերտի շրջանի Մարտակերտ գյուղում:
57. **ՍԸՂՈԶ:** Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը:

58. **ՀԱՅԱԴ:** Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը:
59. **ԸՈՂԱՎԾՕՐ:** Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը:
60. **ՕԱՀԱՄԱՍԻՐ:** ա) Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանասիրություն, հ. 15, 1983, էջ 149: բ)* Պատմել է Գյուլիսան Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N45 ծանոթագրությունը:
61. **ՄԷՅՍՈՒՄԱ:** Պատմել է Գյուլիսան Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N45 ծանոթագրությունը:
62. **ԻՌԻԱՍԱԶ:** Պատմել է Արմենուհի Միրզոյանը՝ ծնված 1914 թ. Մարտակերտի շրջանի Լյուլասազ գյուղում:
63. **ՆԱՐԻԵՏԱՐ:** Պատմել է Արմենուհի Միրզոյանը: Ասացողի մասին տես N62 ծանոթագրությունը:
64. **ՂԱՐԱՉԻՆԱՐ:** Պատմել է Նատայա Հակոբյանը (1914-1994)՝ ծնված Շահումյանի շրջանի Կարաչինար գյուղում: Գրի է առել Կարինե Հակոբյանը 1975 թ: Ձեռագիրը պահվում է բարբառագետ Կարո Ղավթյանի անձնական արխիվում:
65. **ԽԸՐԱՍՕՐԹ:** Պատմել է Նվարդ Պողոսյանը: Ասացողի մասին տես N9 ծանոթագրությունը:
66. **ՈՒԸԲԱԲ:** Պատմել է Սոնյա Արզումանյանը՝ ծնված 1932 թ. Ասկերանի շրջանի Սելիշեն (Խաչեն) գյուղում:
67. **ՄԻՐԴԻՐԱԿԵՆ:** Պատմել է Սերգեյ Բարսեղյանը՝ ծնված 1925 թ. Ասկերանի շրջանի Մարդարաչեն գյուղում:
68. **ՍԱԹԵՆԱԿԵՆ:** Պատմել է Զարվարդ Պետրոսյանը՝ ծնված 1925 թ. Ասկերանի շրջանի Աստղաչեն (Ղաչբուլաղ) գյուղում:
69. **ԲԱԼԼՈՒԶԱ:** ա) Պատմել է Աղասի Գաբրիելյանը՝ ծնված 1914 թ. Ասկերանի շրջանի Բալուջա (Այգեստան) գյուղում: բ) Պատմել է Արվինդիկ Արզումանյանը՝ ծնված 1917 թ. Ասկերանի շրջանի Բալուջա (Այգեստան) գյուղում: գ) Պատմել է Զինա Բալասանյանը (1916-2001)՝ ծնված Ասկերանի շրջանի Բալուջա (Այգեստան) գյուղում:
70. **ՄԷՐՏԻՇԵՆ:** Պատմել է Էմմա Սարգսյանը՝ ծնված 1930 թ. Ասկերանի շրջանի Մեհտիշեն գյուղում:
71. **ՓԸՐԶԱՍԱԼ:** Պատմել է Մարիետա Թովմասյանը՝ ծնված 1938 թ. Ասկերանի շրջանի Փրջամալ գյուղում: *Հմնտ. Ա.Առաքելյան, Ռ.Ղաիրամանյան,*

Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանակի ուսությունից, 1978, էջ 147:

72.ՏՃՈՆԱԿԱՅԻՉ / ԿԱՐՄԻՐ ՊՈՒՂ: Պատմել է Նինա Ավետիսյանը ծնված 1929 թ. Մարտունու շրջանի Բերդաշեն (Ղզղալա) գյուղում, ապրում է Ասկերանի շրջանի Կարմիր գյուղ գյուղում:

73.ԲՃՈԱՍՆԷ: Պատմել է Գրիշա Առստամյանը՝ ծնված 1933 թ. Ասկերանի շրջանի Քոասնի գյուղում:

74.ՇՕԸ / ԾՈՒՇՔԷՆԴ: Պատմել է Յաշա Թադևոսյանը՝ ծնված 1927 թ. Ասկերանի շրջանի Շոշ գյուղում:

75.ՄՕՇԱԸՍՀԱՍ: Պատմել է Նորա Առստամյանը՝ ծնված 1928 թ. Ասկերանի շրջանի Զրադացներ գյուղում:

76.ՃԸԴՃՆԷ / ԴԱՄԻՐՉԱՄԻՐ: Պատմել է Նորա Առստամյանը: Ասացողի մասին տես N75 ծանոթագրությունը

77.ՍՃՁՆԷՔ: Պատմել է Ելենա Ավաբերդյանը ծնված 1924 թ. Ասկերանի շրջանի Ակնաղբյուր (Կարաբուլախ) գյուղում, ապրում է նույն շրջանի Ագնեք գյուղում:

78.ԽԱՆՍԱԶ; ՍԱՐՈՒՇԷՆ; ՍԱՐՔԻՍԱՆՇԷՆ: ա) Պատմել է Նորա Սուրադյանը՝ ծնված 1924 թ. Ասկերանի շրջանի Խաչնաչ գյուղում: թ) Պատմել է Խորեն Մարդյանը (1922-1994)՝ ծնված Ասկերանի շրջանի Խաչնաչ գյուղում:

79.ԴԱՐԿՂՃԵԱՂ: Պատմել է Պավլուշա Պետրոսյանը՝ ծնված 1930 թ. Շուշու շրջանի Հին շեն գյուղում:

80.ԿԱՍԿԱՐԱՍԻ: Պատմել է ֆ-մ.գ.թ., դոցենտ, Համլետ Մովսիսյանը (1938-2004)՝ ծնված Ստեփանակերտ քաղաքում: Ավանդությունը լսել է Շուշու շրջանի Մեծ շեն գյուղում ծնված իր հորից: *Հմնտ. Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 150:*

81.ՏԻՉԱՊՈՒՂ / ՏՃՁԱՓՈՂ: ա) Պատմել է Գրիշա Խաչատրյանը՝ ծնված 1915 թ. Հաղորթի շրջանի Տունի գյուղում: *Հմնտ. Ա.Բաբախանյան, Ուխտավորի հիշատակարանը, 1885, էջ 56, Կ.Դավաճեկով, Гагρυт, СМОМПК, սյր. VI, էջ 157: թ) Պատմել է Մանուշակ Սայիյանը: Ասացողի մասին տես N6.թ) ծանոթագրությունը:*

82.ՀՐԹՆԸՔԱՐ: Պատմել է Հենրիկ Բաղդասարյանը՝ ծնված 1939 թ. Հաղորթի շրջանի Խժաբերդ գյուղում: *Հմնտ. Առաքել Կոստանդեանց, ձեռագիր N7822, Երևանի մատենադարան:*

83.ՍԱՆԴԻՆ ԾՕՐ: Պատմել է Գրիշա Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N81.ա) ծանոթագրությունը

84.ՄԻՏՕՎԷՆ ԿԱՒ: Պատմել է Գրիշա Բուդաղյանը՝ ծնված 1916 թ. Հաղորթի շրջանի Թաղասեռ գյուղում:

85.ՀՈՈՈՒՆ ԱՐՏԻՐ: Պատմել է Ժորա Աբրահամյանը: Ասացողի մասին տես N14 ծանոթագրությունը:

86.ԲՃՇԿՃՈԱԿՈՒՆ ԱՐՏԻՐ: Պատմել է Ժորա Աբրահամյանը: Ասացողի մասին տես N14 ծանոթագրությունը:

87.ԾՃՆՏՏՐԱՐ: Պատմել է Ժորա Աբրահամյանը: Ասացողի մասին տես N14 ծանոթագրությունը:

88.ՈՈՒՄԷՆ ՅՈՒՐԴ: Պատմել է Թագուհի Ամիրջանյանը՝ ծնված 1957 թ. Հարութի շրջանի Բանագուր գյուղում, ապրում է նույն շրջանի Թաղասեռ գյուղում:

89.ՍԷՋՈՒՆ ԱՐՏ: Պատմել է Գրիշա Ավագյանը՝ ծնված 1923 թ. Հաղորթի շրջանի Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում:

90.ՅՃԴՆԱՔԱՐ: Պատմել է Հովիկ Սարգսյանը (1963-1992)՝ ծնված Հաղորթի շրջանի Բլուբան (Պլեթանց) գյուղում:

91.ԿՈՒՏԱՆՇ ԲԱՐԷՐ: Պատմել է Ռուբեն Ավետիսյանը՝ ծնված 1926 թ. Հաղորթի շրջանի Տունի գյուղում: *Հմնտ. Ս.Առաքելյան, Ռ.Ղախրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանակի ուսությունից, 1978, էջ 142:*

92.ԻՔԱԿՈՒՑ ԿԱՐՍՈՒՆԱ: Պատմել է Գրիշա Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N81.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Խ.Ղազարյան, Տունի, 2003, էջ 193:*

93.ՊՃՈՃԿԱՒԷՆԱ: Պատմել է Արտաշ Ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N25 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 5, 1966 էջ 675-676: Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 150:*

94.ՉԱՆՍԲՈՒՆ ՅԱՒ: Պատմել է Արտուշա Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N34 ծանոթագրությունը:

95.ԽԱՉԻՆ ՏԱԿ: Պատմել է Ժորա Բալայանը՝ ծնված 1928 թ. Մարտունու շրջանի Հերիեր գյուղում:

96.ԾՃԾԱՔԱՐ: ա) Պատմել է Ռոզա Աղաջանյանը: Ասացողի մասին տես N38.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 189: թ) Պատմել է Կոլոդյա Ստեփանյանը: Ասացողի մասին տես N38.բ) ծանոթագրությունը:*

97.ԾՃԿԷՐԷՆ ԽՈՒԹ: Պատմել է Եղիշե Մարտիրոսյանը՝ ծնված 1920 թ. Մարտունու շրջանի Հաղորթի գյուղում:

98. *ԱՎԱՆԱ ՔԱՐ*: Պատմել է եղիշե Մարտիրոսյանը: Ասացողի մասին տես N97 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղաիրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 146:*
99. *ԴՄՎԱՆԻ ՏԸՂ*: Պատմել է Արշավիր Ասրիբաբյանը՝ ծնված 1930 թ. Մարտունու շրջանի Մուշկապատ գյուղում:
100. *ՍԸՀԱՍԸՐ*: Պատմել է Արուսյակ Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N41.բ) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 152:*
101. *ԸՆԾՐԿԱՊԵՐԹ*: Պատմել է Արևհատ Սողոմոնյանը (1910-1991)՝ ծնված Մարտունու շրջանի Բերդաշեն (Ղզղալա) գյուղում: *Հմնտ. Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 148-149:*
102. *ՃՐՐԱՊԵՐԹ*: Մի ծերունու պատմածից: *Հմնտ. Լեռ, Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 264-265; Կ.Ղավթյան, Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, 1966, էջ 281:*
103. *ՍԸՈՒՎԿԸՆ Ա ՔՄՓՄՁԸ*: Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ե.Լալայան, Գանձակի գավառ, Ազգագրական հանդես, 2 գիրք, 1900, էջ 329:*
104. *ԼԵՆԿ-ԹԵՍՈՒՐԷՆ ԿԱՐՍՈՒՆՋ*: Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը:
105. *ՀԱՅՐՈՒՆՑ ԹՈՒՄԸ*: Պատմել է Նիկոլայ Պետրոսյանը: Ասացողի մասին տես N56.ա) ծանոթագրությունը:
106. *ՔՕՔՍԷՆ ԿԵՇԱՆ*: Պատմել է Աստղիկ Նալբանդյանը: Ասացողի մասին տես N52.ա) ծանոթագրությունը:
107. *ԹԸՎԱՅԱՔ*: Պատմել է Ներսես Բաբայանը ծնված 1925 թ. Մարտակերտի շրջանի Մոխրաթաղ գյուղում:
108. *ՍՈՒՅՈՒԹ ՕՒՆՆ*: Պատմել է Լևոն Մաթևոսյանը (1921-2003)՝ ծնված Մարտակերտի շրջանի Հաթեռք գյուղում:
109. *ՔՄՓԵՐԸ ԿԸՏՕՐԱԾ*: Պատմել է Լևոն Մաթևոսյանը: Ասացողի մասին տես N108 ծանոթագրությունը:
110. *ԳՈՒՍԻՒՔ*: Պատմել է Սարո Առստամյանը՝ ծնված 1939 թ. Մարտակերտի շրջանի Ղազանչի գյուղում:
111. *ՍԻՐՁԱ ԳՕՐԱՄՁ*: Պատմել է Արամայիս Առուշանյանը՝ ծնված 1925 թ. Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղում:

112. *ԴՈՒԴԿԵՐ*: ա) Պատմել է Արամայիս Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N111 ծանոթագրությունը: բ) Պատմել է Հանլետ Դանիելյանը ծնված 1930 թ. Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղում:
113. *ՍԸՐԹԸՍՊԱՆ*: Պատմել է Արամայիս Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N111 ծանոթագրությունը:
114. *ՍԸՈՆԱՍՕՆ*: Պատմել է Արամայիս Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N111 ծանոթագրությունը:
115. *ՔԸՉՈՂԸԿԱՊԵՐԹ*: Պատմել է Նուրիկ Ասրյանը՝ ծնված 1925թ. Մարտակերտի շրջանի Քոլատակ գյուղում:
116. *ԴՈՒԷՆ ՔԱՐ*: Պատմել է Նուրիկ Ասրյանը: Ասացողի մասին տես N115 ծանոթագրությունը:
117. *ՉՈՒԲԱՆԷՆ ՍԱՐ / ՉՕՔԱՆ ԴԱՊԻ*: Պատմել է Միքայել Օհանջանյանը՝ ծնված 1924 թ. Ասկերանի շրջանի Խանաթաղ գյուղում: *Հմնտ. Մ.Բարխուտարեանց, Արցախ 1895, էջ 414:*
118. *ԿԸՐԱՍԷՆ ԾՕՐ*: Պատմել է Սոնյա Արզումանյանը: Ասացողի մասին տես N66 ծանոթագրությունը:
119. *ՍՈՒՆՈՒ ԔԱՐ*: ա) Պատմել է Ռոմիկ Դուլյանը՝ ծնված 1931թ. Ասկերանի շրջանի Խնձրիստան գյուղում: *Հմնտ. Մ.Բարխուտարեանց, Արցախ 1895, էջ 162:* բ) Պատմել է Կոլոդյա Դուլյանը (1933-2004)՝ ծնված Ասկերանի շրջանի Խնձրիստան գյուղում:
120. *ԽԵՆՏՍՈՒԾ*: Պատմել է Գարսեվան Մանգասարյանը ծնված 1924թ. Ասկերանի շրջանի Խանաթաղ գյուղում:
121. *ՍՈՒՆՋԻՆԿԱ*: Պատմել է Խաչատուր Առստամյանը՝ ծնված 1921թ. Ասկերանի շրջանի Սեյդիշեն (Խաչեն) գյուղում:
122. *ՔԸԼԸՐԻ ԳԱԳՈՒՑ*: Պատմել է Աղասի Գաբրիելյանը: Ասացողի մասին տես N69.ա) ծանոթագրությունը:
123. *ՍԷԿՈՒՆՑ*: Պատմել է Միքայել Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N117 ծանոթագրությունը:
124. *ՉԱՆԱՍ ԹՄՓՄ*: Պատմել է Գարեգին Սառաջյանը՝ ծնված 1937 թ. Ասկերանի շրջանի Փրջամալ գյուղում:
125. *ԴՈՒՆԸՆԸՂԷՆ ԹՈՒՄԸ*: Պատմել է Գարեգին Սառաջյանը: Ասացողի մասին տես N124 ծանոթագրությունը:
126. *ՀԸՂԷ ՆԸՀԱՏԱԿ*: Պատմել է Էմմա Դադայանը ծնված 1929 թ. Ասկերանի շրջանի Կարմիր գյուղ գյուղում:

127. **ՄԱՍՐԱ ԲԻԲԻ:** Պատմել է Ելենա Ալավերդյանը: Ասացողի մասին տես N77 ծանոթագրությունը:
128. **ՊՈՒԹ ԲԱՐ:** Պատմել է Եղիշ Արզումանյանը ծնված 1955 թ. Ասկերանի շրջանի Աղնախ գյուղում: *Հմնտ. Ե.Լալայան, Վարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 189:*
129. **ԿԱՏԱՐՈ ԿԱՆՔ:** Պատմել է Արայիկ Գալստյանը՝ ծնված 1964 թ. Հաղորթի շրջանի Տումի գյուղում: Ավանդությունը լսել է գյուղի ծերերից:
130. **ՅԸՆԾՈՒՄ ՊՈՐՈՇԵՆ:** Պատմել է Գրիշա Ավագյանը: Ասացողի մասին տես N 89 ծանոթագրությունը:
131. **ՆՃՀԱՏԱԿ:** Տատիս պատմածներից: Ասացողի մասին տես N1 ծանոթագրությունը:
132. **ԱՐԶՈՒՄԱՆ ԿԱՆՔ:** Պատմել է Արտաշ Ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N25 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ա.Դազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 148:*
133. **ԹԻՃ ՅԸՆՑԷ:** Պատմել է Գրետա Ավետիսյանը ծնված 1956 թ. Հաղորթի շրջանի Տոլ գյուղում:
134. **ԳՕՋԻՆ ԽԱԶ; ՆՃՀՏԱԿԷՆ ԽԱԶ; ՑՕՐԱ ԽԱԶ:** Պատմել է Գրիշա Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N81.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Խ.Ղազարյան, Տումի, 2003, էջ 192-193:*
135. **ՏՃՐՈՆՏԷԳԱ ՍՕՐՓԷՐԸ:** Պատմել է Ավագ Գրիգորյանը: Ասացողի մասին տես N28.բ) ծանոթագրությունը:
136. **ԼՈՒՍՈՎԷՆՋԻՆ ՍՕՐՓ:** Պատմել է Արտուշա Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N34 ծանոթագրությունը:
137. **ՂԻՇԱ ԿԱՆՔ:** Պատմել է Արտուշա Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N34 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ա.Դազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983, էջ 146-147:*
138. **ԻՐԷՔ ՄԱՆԳՈՒՆԸ:** ա) Պատմել է Փռանձեմ Ստեփանյանը ծնված 1909 թ. Մարտունու շրջանի Հերիեր գյուղում: բ) Պատմել է Էմմա Հանգոյանը: Ասացողի մասին տես N39.ա) ծանոթագրությունը:
139. **ՂՃՂՎԻՐԷՆ ԽԱԶ:** Պատմել է Արմենուհի Միրզոյանը: Ասացողի մասին տես N62 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ն.Ափեսանյան, Ավանդություններ, «Եղիցի լույս», Ստեփանակերտ, N1 (27), 2002 թ.:*
140. **ԾՐԴԿՉՄԱՆՈՒՆՑ ԽԱԶ:** Պատմել է Արմենուհի Միրզոյանը: Ասացողի մասին տես N62 ծանոթագրությունը:

141. **ԱՄԷՆԱՓՈՐԿԻՉ ՅԷՄՇԷ:** Պատմել է Մանվել Վերդյանը: Ասացողի մասին տես N46 ծանոթագրությունը:
142. **ԿՕՏՐԱԾ ՅԷՄՇԷ:** Պատմել է Սերգեյ Սանթրյանը: Ասացողի մասին տես N56.բ) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 144:*
143. **ԹՕՐՔԻՆ ԳՕՈ; ՊԱԿՕՎՆԻԿԻՆ ԹՈՒՄԲ:** Պատմել է Սլավիկ Սանգասարյանը՝ ծնված 1941 թ. Մարտակերտի շրջանի Ջանյաթաղ գյուղում:
144. **ՏՃԿՐՈՒՍԱԶ:** Պատմել է Գրիգոր Գրիգորյանը: Ասացողի մասին տես N54.բ) ծանոթագրությունը:
145. **ՂԱՐԻՔ ԽԱԶ:** Պատմել է Վազգեն Ավանեսյանը: Ասացողի մասին տես N54.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 12, 1981, էջ 57:*
146. **ԻՆՆՃ ՄԱՍ:** Պատմել է Վազգեն Ավանեսյանը: Ասացողի մասին տես N54.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 12, 1981, էջ 58:*
147. **ԻՐԷՔ ՄԱՆԳՈՒՆԸ:** Պատմել է Գրիգոր Գրիգորյանը: Ասացողի մասին տես N54.բ) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Գ.Израилов, Село Касапет, СМОМГК, вып.13, том I: Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 12, 1981, էջ 58:*
148. **ՄԱՂԱԿՈՒԶԱ ԹԱՔԱՎԵՐԷՆ ԸՆԾՐԿԱՆԸ ԿԻՐԷՉՄԱՆԸ:** Պատմել է Արամայիս Հովհաննիսյանը՝ ծնված 1922 թ. Մարտակերտի շրջանի Մաղավուզ գյուղում:
149. **ՊՃՏԿԷՍ ՊԷՐՔ /ՊՃՐԿԷՍ ՊԷՐՔ:** Պատմել է Խաչատուր Առստանյանը: Ասացողի մասին տես N121 ծանոթագրությունը:
150. **ԱՐԶԻՆ ՀՄՆԳԻՍԱՏ:** Պատմել է Թավադ Գրիգորյանը՝ ծնված 1927 թ. Ասկերանի շրջանի Ղշլաղ գյուղում: *Հմնտ. Լեո, Հինգ օր, Մուրճ, N2, 1889, էջ 263; Մ.Բարխուտարեանց, Արցախ, 1895, էջ 163; Ե.Լալայան, Վարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 215-216; Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 12, 1981, էջ 59:*
151. **ՊՈՒԻՆ ՀՄՆԳԻՍԱՏ:** ա) Պատմել է Գարսեվան Սանգասարյանը: Ասացողի մասին տես N120 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ս.Սարգսյան, Խաչենի ամրոցները, 2002, էջ 24: բ) Պատմել է Միջայել Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N117 ծանոթագրությունը:*

152. **ԽԱՆՈՒՆՑ ՎԻՐԻՉՍՄԱՆՕՏ:** Պատմել է Անահիտ Միրզոյանը ծնված 1934 թ. Ասկերանի շրջանի Փրջամալ գյուղում:

153. **ՔԱՉՊՈՒՆ ԲՈՆ:** Պատմել է Սարիետա Թովմասյանը: Ասացողի մասին տես N71 ծանոթագրությունը: Գրի է առել ԱրՊՀ հայոց լեզու և գրականություն մասնագիտության 1-ին կուրսի ուսանողուհի Զարինե Սառաջյանը 2002 թ.:

154. **ՂՕՆՂԵՎ:** Պատմել է Զնարիկ Պողոսյանը՝ ծնված 1928 թ. Ասկերանի շրջանի Մոշխմհատ գյուղում, ապրում է նույն շրջանի Ավանաթյուր (Կարաբուլախ) գյուղում: *Հմնտ. Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 228-229; Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.12, 1981, էջ 57:*

155. **ՊԱՐԻՆ ՊԻՃ:** Պատմել է Ռոզա Պետրոսյանը՝ ծնված 1932 թ. Եուշու շրջանի Հին շեն գյուղում: *Հմնտ. Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 149; Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.15, 1983, էջ 148:*

156. **ԿՕՂՈՒՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Գրիշա Բուդաղյանը: Ասացողի մասին տես N84 ծանոթագրությունը:

157. **ՉՐՂՈՒՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Գրիշա Բուդաղյանը: Ասացողի մասին տես N84 ծանոթագրությունը:

158. **ՊՈՒՆՍՈՒՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Գրիշա Բուդաղյանը: Ասացողի մասին տես N84 ծանոթագրությունը:

159. **ՄՈՒԿՆԸՏԱՄԵՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Ժորա Աբրահամյանը: Ասացողի մասին տես N14 ծանոթագրությունը:

160. **ԹԻՉԻՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Աշոտ Ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N18 ծանոթագրությունը:

161. **ՄՐՉԻՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Գրիշա Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N81.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ա.Բաբախանյան Ուխտավորի հիշատակարանը, 1885, էջ 83-84; Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.12, 1981, էջ 57:*

162. **ԹԱՂԱՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Արտաշ ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N25 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 143; Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.15, 1983, էջ 152:*

163. **ՈՂԻՄԵՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Էմմա Համգոյանը: Ասացողի մասին տես N39.ա) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան,*

Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 147:

164. **ՊՐԴԱՎԻՐ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Ալյոշա Ղահրամանյանը՝ ծնված 1935 թ. Մարտունու շրջանի Քարահունջ գյուղում: Գրի է առել ԱրՊՀ հայոց լեզու և գրականություն մասնագիտության 1-ին կուրսի ուսանողուհի Ռենա Ղահրամանյանը 2002 թ.:

165. **ԶՐԿԱՎՈՐ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Նորայր Ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N43 ծանոթագրությունը:

166. **ՓՐԹԹԻՇ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Արշավիր Ասրիբաբայանը: Ասացողի մասին տես N99 ծանոթագրությունը:

167. **ԹԸԹՈՒՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Արևհատ Սողոմոնյանը: Ասացողի մասին տես N101 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Թևան Ղանիբեյան, Լեռնային Ղարաբաղի Ղզղալ գյուղը (ձեռագիր), 1969, էջ 58* (պահվում է Մարտունու շրջանի համանուն գյուղի թանգարանում):

168. **ՂՕՍԱ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Լևոն Մաթևոսյանը: Ասացողի մասին տես N108 ծանոթագրությունը:

169. **ՂՐՄԱ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Համլետ Ղանիբեյանը: Ասացողի մասին տես N112.բ) ծանոթագրությունը:

170. **ՄՆԱԿԻՏ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Համլետ Ղանիբեյանը: Ասացողի մասին տես N112.բ) ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ն.Ավագյան, Ազգագրական նյութեր Ղարաբաղից, «Հայրենիքի ծայն», 1962, N32; Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 141:*

171. **ԿՐԱԲՈՆԱՄԵՆ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Արամայիս Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N111 ծանոթագրությունը: *Հմնտ. Ն.Ալեքսանյան, Ավանդություններ, «Եղիցի լույս», Ստեփանակերտ, N1 (27), 2002 թ.:*

172. **ՉԱՐՂԱՆՑ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Յուրա Շեկյանը՝ ծնված 1934 թ. Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղում:

173. **ՉՐՈՉՐՈ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Յուրա Շեկյանը: Ասացողի մասին տես N172 ծանոթագրությունը:

174. **ՕՍԻ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Սոնյա Արզումանյանը: Ասացողի մասին տես N66 ծանոթագրությունը:

175. **ԿԱՆԱՑ ԱՍՊՈՒՐ:** Պատմել է Արփենիկ Արզումանյանը: Ասացողի մասին տես N69.բ) ծանոթագրությունը:

176. **ՍՇՆՆԱԿԵՏ / ՔԱՆՈՒՏԱ:** ա) Պատմել է Արփենիկ Արզումանյանը: Ասացողի մասին տես N69.բ) ծանոթագրությունը: բ) Պատմել է Զինա Բալասանյանը: Ասացողի մասին տես N69.գ) ծանոթագրությունը:
177. **ՅԵՆՏՈՒՆ ՃՈՒՐ:** Պատմել է Գարեգին Սառաջյանը: Ասացողի մասին տես N124 ծանոթագրությունը:
178. **ՋԵՅՐԱՆ ՍԽՊՈՒՐ:** Սի ծերունի որսկանի պատմածից
179. **ԼԱԼԵՔ ԱՍՊՈՒՐ:** ա) Գրի է առել ԱրՊՀ պատմության մասնագիտության 1-ին կուրսի ուսանողուհի Նելլի Գարաբյանը 2000 թ.: Ձեռագիրը պահվում է ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոնի արխիվում: բ) Պատմել է Յաշա Թաղևոսյանը: Ասացողի մասին տես N74 ծանոթագրությունը: գ) Պատմել է Անուշ Բաբայանը (1900-1993) ծնված Ասկերանի շրջանի Շոշ գյուղում:
180. **ՍԸՎ ԾՕԿ:** Պատմել է Ելենա Ալավերդյանը: Ասացողի մասին տես N77 ծանոթագրությունը:
181. **ԿՈՒՅՐ ԱՍՊՈՒՐ:** ա) Պատմել է Միքայել Մնացականյանը՝ ծնված 1924թ. Ասկերանի շրջանի Խաչմաչ գյուղում: բ) Պատմել է Նորա Սուրադյանը: Ասացողի մասին տես N78.ա) ծանոթագրությունը: *Հմմտ. Լ.Հարությունյան, Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, 1991, էջ 90-91:*
182. **ՄԻՆԵՇԱԿ:** Տատիս պատմածներից: Ասացողի մասին տես N1 ծանոթագրությունը: *Հմմտ. Ե.Լալայան, Բորչալու, Ազգագրական հանդես, Ժ գիրք, 1903, էջ 188:*
183. **ԹՈՒԹՈՒՆ:** Պատմել է Հայկանուշ Կարապետյանը՝ ծնված 1923 թ. Մարտակերտի շրջանի Զափար գյուղում, ապրում է նույն շրջանի Հաթերք գյուղում:
184. **ԽԱՂԱԿԵՆ ԹՆՆԱՊԸ:** Պատմել է Աշոտ Ավետիսյանը: Ասացողի մասին տես N18 ծանոթագրությունը: *Հմմտ. Ա.Ղազիյան, Արցախ, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.15, 1983, էջ 153:*
185. **ՀԱՍԿ:** Պատմել է մայրս՝ Ույա Սարգսյանը՝ ծնված 1943 թ. Հաղորտի շրջանի Կենրակուն գյուղում: *Հմմտ. Ե.Լալայան, Գանձակի գավառ, Ազգագրական հանդես, 2 գիրք, 1900, էջ 344: Ս.Լիսիցյան, Լեռնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.12, 1981, էջ 66:*
186. **ՑԶՑԵՐՆԱԿ:** ա) Պատմել է Սիրան Հարությունյանը՝ ծնված 1922 թ. Մարտունու շրջանի Սոս գյուղում, ապրում է նույն շրջանի Կոլխոզաշեն գյուղում: *Հմմտ. Ե.Լալայան, Գանձակի գավառ, Ազգագրական հանդես, 2 գիրք, 1900, էջ 338: բ) Պատմել է Լուսիկ Սարգսյանը: Ասացողի մասին տես N4.բ) ծանոթագրությունը: Հմմտ. Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 205: ՆՈՒՐՈՒՄ, m.17, N3, էջ 203-204:*

187. **ՅՇՇՇՇՇ:** ա) Տատիս պատմածներից: Ասացողի մասին տես N1 ծանոթագրությունը: *Հմմտ. Ե.Լալայան, Գանձակի գավառ, Ազգագրական հանդես, 2 գիրք, 1900, էջ 340: ՆՈՒՐՈՒՄ, m.17, N3, էջ 205: բ) Պատմել է Արշալույս Սարգսյանը: Ասացողի մասին տես N5.բ) ծանոթագրությունը:*
188. **ՄԻՐԿԱԿ:** Պատմել է Արտիկ Պողոսյանը ծնված 1934 թ. Ասկերանի շրջանի Մեքտիշեն գյուղում:
189. **ՏՇՇՇՇ:** Պատմել է Համլետ Դանիելյանը: Ասացողի մասին տես N112.բ) ծանոթագրությունը:
190. **ԸՂՕՆԵՔ:** Պատմել է Թավադ Գրիգորյանը: Ասացողի մասին տես N150 ծանոթագրությունը:
191. **ՔՈՒ ՀՆՐ ՍԸՈՆԷ, ՊԸՐՏԱՊԱՆ:** Պատմել է Համլետ Դանիելյանը: Ասացողի մասին տես N112.բ) ծանոթագրությունը:
192. **ՆՇՐԿԱՐԱՐ:** Պատմել է Սերյոժա Բեկնազարյանը՝ ծնված 1928 թ. Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղում:
193. **ՄԷՂՎԱԿԵՐ:** Պատմել է Արշավիր Ասիբաբայանը: Ասացողի մասին տես N99 ծանոթագրությունը:
194. **ՊԱՊԱՇՇՇ:** ա) Պատմել է Փառանձեմ Թաղևոսյանը: Ասացողի մասին տես N4.ա) ծանոթագրությունը: բ) Պատմել է Ռոզա Մարությանը՝ ծնված 1923 թ. Մարտակերտի շրջանի Մարտակերտ գյուղում:
195. **ՍԱՐՅԱԿ:** Պատմել է Լուսիկ Զիլինգարյանը ծնված 1923 թ. Շահումյանի շրջանի Վերին շեն գյուղում: Ապրում է Ստեփանակերտ քաղաքում:
196. **ՄՈՒՇԱԿԱԿ:** Պատմել է Սեղա Դարայանը: Ասացողի մասին տես N21 ծանոթագրությունը:
197. **ՅՇՇՇՇՇՇՇ:** ա) Պատմել է Գրիշա Հարությունյանը՝ ծնված 1912 թ. Շուշու շրջանի Քարին տակ գյուղում: բ) Պատմել է Հայկանուշ Կարապետյանը: Ասացողի մասին տես N183 ծանոթագրությունը: *Հմմտ. Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 210: ՆՈՒՐՈՒՄ, m.17, N3, էջ 206:*
198. **ՉՈՒԲՆԱՍՍՓԻ ԸՇՇՇՇՇՇ:** ա) Պատմել է Գարեգին Սառաջյանը: Ասացողի մասին տես N124 ծանոթագրությունը: բ) Պատմել է Էմմա Սարգսյանը: Ասացողի մասին տես N70 ծանոթագրությունը: գ) Պատմել է Փառանձեմ Թաղևոսյանը: Ասացողի մասին տես N4.ա) ծանոթագրությունը: դ) Պատմել է Լուսիկ Սարգսյանը: Ասացողի մասին տես N4.բ) ծանոթագրությունը:
199. **ՔԱՇ:** ա) Պատմել է Սիրան Ծատրյանը՝ ծնված 1920 թ. Մարտունու շրջանի Մաճկալաշեն գյուղում: *Հմմտ. Ա.Դանալանյան, Ավանդապատում,*

1969, էջ 264: ք) Պատմել է Սերյոժա Բեկնազարյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N192 ծանոթագրությունը:

200.ԿՈՒԿՈՒ: ա) Պատմել է Արտիկ Պողոսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N188 ծանոթագրությունը: ք) Պատմել է Սիրան Հարությունյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N186.ա) ծանոթագրությունը: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 207; ՄԿՕԳՕ, մ.17, N3, էջ 204-205:

201.ԱՍՆԴՐԸ / ԱՍՆԴՐԸԿԱՊԷ / ՅՈՒՊՈՒՊ: ա) Պատմել է Կարդի Ասրյանը՝ ծնված 1934 թ. Ասկերանի շրջանի Փրջամալ գյուղում: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 207: ք) Պատմել է Զարվարդ Պետրոսյանը՝ ծնված 1912 թ. Ասկերանի շրջանի Զրաղացներ գյուղում: գ) Պատմել է Գոհար Գրիգորյանը՝ ծնված 1935 թ. Մաքտակերտի շրջանի Նեռքին Հոռաթաղ գյուղում: ղ) Պատմել է Խորասան Սաղյանը՝ ծնված 1928 թ. Մարտունու շրջանի Մուշկապատ գյուղում:

202.ԿԱՔԱԿ: ա) Պատմել է Էմմա Սարգսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N70 ծանոթագրությունը: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 207; ՄԿՕԳՕ, մ.17, N3, էջ 205: ք) Պատմել է Սերյոժա Բեկնազարյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N192 ծանոթագրությունը

203.ՃԻՐԱԾԷՏ: Պատմել է Սիրանուշ Ավանեսյանը (1916 – 2003)՝ ծնված Շուշու շրջանի Քարին տակ գյուղում:

204.ՔԸԶԴԴԿ: Պատմել է Լուսիկ Սարգսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N4.բ) ծանոթագրությունը: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 206; Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 140:

205.ԱՆԱԿՈՒՇԿՈՒՇ / ԸԼԸԿՕՇԿՕՇ: ա) Պատմել է Անիշկա Ավանեսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N22 ծանոթագրությունը: ք) Պատմել է Քնար Սարգսյանը՝ ծնված 1920 թ. Մարտունու շրջանի Գիշի գյուղում: գ) Պատմել է Գրիշա Ավագյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N89 ծանոթագրությունը:

206.ՀԱԿ: Պատմել է Քնարիկ Պողոսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N154 ծանոթագրությունը:

207.ԿԵՐԹՆԸ: Պատմել է Գեորգի Բաղդասարյանը՝ ծնված 1912 թ. Հաղրուքի շրջանի Ազոխ գյուղում, ապրում է Ստեփանակերտ քաղաքում:

208.ՏԱՆԸ ՕՒՆԾԸ: ա) Տատիս պատմածներից: Ասացողի մասին տե՛ս N1 ծանոթագրությունը: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 213; Ա.Ղանալանյան, Ավանդապատում, 1969, էջ 128: ք) Պատմել է Սիրան Ծատրյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N199.ա) ծանոթագրությունը:

209.ԿՈՒԿՈՒԿՈՒՅԱ: ա) Պատմել է Արտիկ Պողոսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N188 ծանոթագրությունը: ք) Պատմել է Փառանձեմ Թադևոսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N4.ա) ծանոթագրությունը:

210.ԿՕՁՆԻ: Պատմել է Ելենա Ալավերդյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N77 ծանոթագրությունը:

211.ԱՐԿՕՇՇՐՆԸ: Պատմել է Լուսիկ Սարգսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N4.բ) ծանոթագրությունը:

212.ԿԱՏՈՒՆ Ա ՍՈՒԿՈՒՆԸ: Պատմել է Արսեն Մնացականյանը՝ ծնված 1923 թ. Հաղրուքի շրջանի Ազոխ գյուղում:

213.ՃՕՐԻ: Պատմել է Աթանես Թամրազյանը՝ ծնված 1926 թ. Հաղրուքի շրջանի Խրձանջուղ գյուղում: Հմմտ.Ե.Լալայան, Գանձակի գավառ, Ազգագրական հանդես, 2 գիրք, 1900, էջ 343:

214.ԿԱՏՈՒՆ: Պատմել է Արշալույս Սարգսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N5.բ) ծանոթագրությունը: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 214; ՄԿՕԳՕ, մ.17, N3, էջ 207:

215.ԱՐԶ: Պատմել է Հայկանուշ Կարապետյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N183 ծանոթագրությունը: Հմմտ.Ե.Լալայան, Կարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ գիրք, 1897, էջ 216; ՄԿՕԳՕ, մ.17, N3, էջ 207:

216.ԱՐԶՆ Ա ՍԱՐԹԸ: Պատմել է Արշալույս Թադևոսյանը՝ ծնված 1936 թ. Մարտակերտի շրջանի Կոճողոտ գյուղում: Հմմտ. Մ.Առաքելյան, Ռ.Ղահրամանյան, Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, 1978, էջ 138-139:

217.ԱՐԶՆ Ա ՀՈՒՆԻՆ: Պատմել է Աթանես Թամրազյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N213 ծանոթագրությունը:

218.ԿԸՆՏԱՐ: Պատմել է Լուսիկ Սարգսյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N4.բ) ծանոթագրությունը:

219.ԷՇ: Պատմել է Արսեն Մնացականյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N212 ծանոթագրությունը: Հմմտ. Ա.Ղանալանյան, Ավանդապատում, 1969, էջ 126:

220.ՏՈՒՄԸԳԷ ԹԵՎԱՆ: ա), ք), գ), ղ) Պատմել է հայրս Յուրի Սարգսյանը (1939-1995)՝ ծնված Հաղրուքի շրջանի Բլուրան (Պլեթանց) գյուղում:

221.ՔՕՆ ԿԱՆԸՄ: Պատմել է Աթանես Թամրազյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N213 ծանոթագրությունը:

222.ՕԿՅԻ ՓԻՐՈՒՄ: Պատմել է Աբրիկ Ադամյանը: Ասացողի մասին տե՛ս N20 ծանոթագրությունը: Հմմտ. Ա. Պողոսյան, Հաղրուքի բարբառը, 1965, էջ 346:

223. **ԼՕՂՄԱՆԻ:** Պատմել է Ռոմիկ Դուլյանը: Ասացողի մասին տես N119.ա) ծանոթագրությունը:

224. **ԼԷՆԿ-ԹԵՍՈՒՐ:** ա) Պատմել է Ալեքսանդր Հասրաթյանը՝ ծնված 1936 թ. Մարտակերտի շրջանի Կարմիրավան գյուղում, ապրում է Ստեփանակերտ քաղաքում: բ) Պատմել է Կոլոդյա Դուլյանը: Ասացողի մասին տես N119.բ) ծանոթագրությունը:

225. **ԳՆՆԴՈՒՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Գեորգի Բաղդասարյանը: Ասացողի մասին տես N207 ծանոթագրությունը:

226. **ՓԱՍՈՒՑ ԱՁԿ:** Պատմել է Արտավազ Բաղդասարյանը՝ ծնված 1923 թ. Հաղրուբի շրջանի Ադոխ գյուղում:

227. **ՏՐՆՍՍԱՆՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Վալերիկ Գրիգորյանը՝ ծնված 1949 թ. Մարտունու շրջանի Հերիեր գյուղում:

228. **ԿՈՒԿԱՆՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Վալերիկ Գրիգորյանը: Ասացողի մասին տես N227 ծանոթագրությունը:

229. **ԸՂԲԸԼԻՇԱՆՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Եսավ Բաղիշյանը: Ասացողի մասին տես N37.ա) ծանոթագրությունը:

230. **ԿԻՉՕՂԱՆՑ ԱՁԿ:** Պատմել է Եսավ Բաղիշյանը: Ասացողի մասին տես N37.ա) ծանոթագրությունը:

231. **ՆՃՆՈՒՄԱՆՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Եսավ Բաղիշյանը: Ասացողի մասին տես N37.ա) ծանոթագրությունը:

232. **ՊՈՒԸԿՐԱՆՑ ԾԸՂ:** ա) Պատմել է Լեւոնյա Պողոսյանը՝ ծնված 1951 թ. Մարտունու շրջանի Խերխան գյուղում: բ) Պատմել է Ռոզա Աղաջանյանը: Ասացողի մասին տես N38.ա) ծանոթագրությունը:

233. **ՅՃՆՍՈՒՄԱՆՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Յուլյա Գրիգորյանը՝ ծնված 1931 թ. Մարտունու շրջանի Գիշի գյուղում, ապրում է նույն շրջանի Հերիեր գյուղում:

234. **ՇՃՂՄՈՒՄԱՆՑ ԾԸՂ:** Պատմել է Էմմա Ավանեսյանը (1930-2004)՝ ծնված Մարտակերտի շրջանի Մոխրաթաղ գյուղում:

235. **ՈՒՄՍԱ ԱՂՈՒՆՔ:** Պատմել է Սերգեյ Սարուխանյանը՝ ծնված 1928 թ. Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղում:

236. **ՇԷՂՈՒՄԱՆ ԴՃՈՂԱՆՔ:** Պատմել է Արամայիս Առուշանյանը: Ասացողի մասին տես N111 ծանոթագրությունը:

237. **ԲՃՉԱՄԱՆՔ:** Պատմել է Արկաղի Սահակյանը՝ ծնված 1959 թ. Մարտակերտի շրջանի Չլդրան գյուղում:

238. **ԲՕՆ ԻՆՕՂ ՍՈՒՂՈՒՆՔ:** Պատմել է Սերգեյ Սարուխանյանը: Ասացողի մասին տես N235 ծանոթագրությունը:

239. **ՍԷԿՈՒՄ ԱՁԿ:** Պատմել է Արտավազ Օհանջանյանը՝ ծնված 1931 թ. Ասկերանի շրջանի Խանաթաղ գյուղում:

240. **ԹՕՍՈՒՄԱՆՔ:** Պատմել է Միքայել Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N117 ծանոթագրությունը:

241. **ՃԿԱՍԵՆ ԿԻՐՎՆԸ ԺԻՆՉԻԼ ՉԻ:** Պատմել է մի ծերունի Մարտակերտի շրջանի Առաջածոր գյուղում 1998 թ.:

242. **ՍՈՒՄԱՆՑ ՈՒՋԱՂԵՆ ՕՅՆԸ ԿՐԼՈՒՆԸՑ ԿԱ:** Պատմել է փ.գ.թ., պրոֆեսոր Սերգեյ Սարգսյանը՝ ծնված 1925 թ. Ասկերանի շրջանի Ալբուլաղ գյուղում:

243. **ՇԱՆԸ ԿԻ ՏՈՒՅՆԸ ՊԱՐԻՍ, ՇՈՒԸՐ ԷԼ ԿՕՏ:** Պատմել է Սեդրակ Գաբրիելյանը: Ասացողի մասին տես N7 ծանոթագրությունը:

244. **ՍՕՄԵՆ ՀԱԿԸ:** Պատմել է Զարվարդ Գևորգյանը՝ ծնված 1922 թ. Մարտունու շրջանի Ճարտար գյուղում:

245. **ՊՃՈՍԿԵՆ ԷՇԵՐԸ:** Պատմել է Անդրանիկ Խաչատրյանը՝ ծնված 1912 թ. Մարտունու շրջանի Ճարտար գյուղում:

246. **ՇԹՈՒՄԱՆ ՇՈՒՄԱՆՔ:** Պատմել է Լեւոնյա Պողոսյանը: Ասացողի մասին տես N232.ա) ծանոթագրությունը: 2002 թ. գրի է առել ԱրԳ հայոց լեզու և գրականություն մասնագիտության 2-րդ կուրսի ուսանողուհի Քնար Գրիգորյանը:

247. **ԶՆՔԻՆ ՈՒՈՂԱՆՔ:** Պատմել է Լևոն Մաթևոսյանը: Ասացողի մասին տես N108 ծանոթագրությունը:

248. **ՅԱՒ ԷՃ ԿՐՍԱԿԷ, ՅԱՒ ԻՇԱՍԱՐԸ:** Պատմել է Անդրանիկ Խաչատրյանը: Ասացողի մասին տես N245 ծանոթագրությունը:

249. **ԻՆՉ ՅԷԿԱԿ, ԼԵՆԻՆԸ ՍԸՂՈՍԿ:** Պատմել է Ռազմիկ Ազարյանը՝ ծնված 1929 թ. Շահումյանի շրջանի Վերին շեն գյուղում:

250. **ՕՐՓՆԻԸ Կ ԸՐԿ ԸՍՕՍԱՆ ՃԷԼԻ ԾԸՂԿԱԿ:** Պատմել է Խյուսն Ռաֆիկ Մայիլյանը (1938-2003)՝ ծնված Հաղրուբի շրջանի Հաղրուբ գյուղում:

251. **ԲՃՈՍԱՆԸԿԱ ԲԱՂԱՐՆՔ ԱՆ ԷԼ ԸՆԳԱԿ, ՇՈՒՇԿԱ ՀՃՈՒՆԸՆԱՆՔ ԷԼ:** Պատմել է Վալերի Զավարյանը՝ ծնված 1948 թ. Մարտունու շրջանի Գիշի գյուղում:

252. *ԼՎԸՆ ԷՆ Ա՝ ԹԵՂԵՎԱՐԹԱ ՀԻՆՎ ԻՍՏՈՒՄԸ ՄԸՌԱՄ՝ ԻՆԻՍՏԻՏՈՒՏ ԲԸՐՈՅ ԿԸՆԽՕՁՈՒ ՆԱԽԱԳԱ:* Պատմել է Սուրեն Դանիելյանը ծնված 1928 թ. Մարտունու շրջանի Բարաիունջ գյուղում:
253. *ԴԻՎՐԸԶԸՃՑՈՒ ՊԷԻ:* Պատմել է Մարիետա Թովմասյանը: Ասացողի մասին տես N71 ծանոթագրությունը:
254. *ՓՈՒՐՓՈՒՏՈՒ ՏԱՐԷ:* Պատմել է Արտավազը Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N239 ծանոթագրությունը:
255. *ՍՕՂԱՆ ՕՏՕԴ ՃԸՐՏԸՐԸՑԷՔ:* Պատմել է Անդրանիկ Ստեփանյանը ծնված 1913 թ. Մարտունու շրջանի Հերիեր գյուղում:
256. *ՀՆՐԸ ՄԸՌԱՍԸ:* Պատմել է Աթանես Թամրազյանը: Ասացողի մասին տես N213 ծանոթագրությունը:
257. *ԿԱՏՈՒ ԲԸՇԸՈՐԴ:* Պատմել է Աշոտ Դադայանը՝ ծնված 1929 թ. Մարտունու շրջանի Սոս գյուղում:
258. *ԿԸՆԱՆՈՒԳԸ ՑԱԿԸ:* Պատմել է Վալերի Զավադյանը: Ասացողի մասին տես N251 ծանոթագրությունը:
259. *ՄԱՐԹԻՆ ՉԱՆԲԸ:* Պատմել է Ալվաբերդի Դանիելյանը (1926-2002) ծնված Մարտակերտի շրջանի Թբղու գյուղում:
260. *ՀԱՐԹՆԸՆ Ա ՊԱՏՐՕՆԸ:* Պատմել է Սիրան Բաղդասարյանը (1901-2003) ծնված Մարտունու շրջանի Հերիեր գյուղում:
261. *ԻՆՔՆԱԿԸՂ:* Պատմել է Ժորա Բալայանը: Ասացողի մասին տես N95 ծանոթագրությունը:
262. *ՔՕՍԲԱ:* Պատմել է Դուշի Հայրապետյանը՝ ծնված 1901 թ. Հաղրուփի շրջանի Ազրիս գյուղում:
263. *ՍԸՎԸՆ Ա ՍԻՊՏԱԿԸ:* Պատմել է Ժենյա Հայրիյանը՝ ծնված 1920 թ. Ասկերանի շրջանի Բադաբա գյուղում:
264. *ԷԻՆ ԹԸՐԲԱՆ ԿԸՏ ՕՆԷԼԸ:* ա) Պատմել է Գրիշա Ավագյանը: Ասացողի մասին տես N89 ծանոթագրությունը: բ) Պատմել է Արտուշա Օհանջանյանը: Ասացողի մասին տես N34 ծանոթագրությունը:
265. *ԸՆՍԱՆԷՆ ԽՈՒՄԷՆ ՅԸՏԷ ՄԸԾԱՆԱԼԸ:* Պատմել է Ռայա Սարգսյանը: Ասացողի մասին տես N185 ծանոթագրությունը:
266. *ՄԸՐԱՍԷՆ ՆԸՀԷՏ ԿԸՆՆԸՍԱՆԵՐ ՏԻՆԻԼԸ:* Պատմել է Մարուսյա Առաքելյանը ծնված 1923 թ. Մարտունու շրջանի Մյուրի շեն գյուղում:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

<i>Հեղինակի կողմից</i>	3
<i>Ներածություն</i>	4
<i>Երկնային մարմիններ և երևույթներ</i>	15
<i>Գյուղեր</i>	17
<i>Լեռներ, բլուրներ, ժայռեր, քարեր, ձորեր, դաշտեր, կամուրջներ, տեղամասեր, ճանապարհներ</i>	36
<i>Վանքեր, եկեղեցիներ, մատուռներ, գերեզմաններ, սրբավայրեր</i>	48
<i>Աղբյուրներ, լճեր, գետեր</i>	56
<i>Բույսեր և կենդանիներ</i>	62
<i>Դեմքեր, տոհմեր, գերդաստաններ</i>	75
<i>Առած-ասացվածքներ, անեծքներ, դարձվածներ, մականուններ</i>	82
<i>Այլ և այլ</i>	87
<i>Ծանոթագրություններ</i>	90

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

САРКИСЯН АРМЕН ЮРЬЕВИЧ

АРЦАХСКИЕ ЛЕГЕНДЫ

<i>Խմբագիր՝</i>	<i>Ա. Ղազիյան</i>
<i>Սրբագրիչ՝</i>	<i>Լ. Մարգարյան</i>
<i>Համակարգչային շարվածքը՝</i>	<i>Հ. Գաբրիելյանի</i>
<i>Էջադրումը՝</i>	<i>Ա. Հովսեփյանի</i>

Հանձնված է շարվածքի՝ 10.04.2007թ.: Ստորագրված է տպագրության՝ 12.05.2007թ.: Տառատեսակ՝ «Arial LatArm»: Թուղթ՝ Օֆսեթ 84/60: Տպագրական 7 մամուլ: Տպագրությունը Օֆսեթ: Տպաքանակ՝ 250:

ՄՊԸ «Դիզակ պլուս»
ք. Ստեփանակերտ, Հ. Հակոբյանի 25